هٰذِهٖ سَبِيْلِيْٓ اَدْعُوْٓا اِلَى اللّٰهِ عَلٰى بَصِيْرَةٍ

سلسلۂ مطبوعات شاہ ابو الخیر اکاڈمی ۳

مناہج السیر
و
مدارج الخیر

ابو الحسن زید مجددی فاروقی عفی اللہ عنہ وعن والدیہ احسن الیہما والیہ

درگاہ حضرت شاہ ابو الخیر، خانقاہ حضرت شاہ غلام علی رحمۃ اللہ علیہما،
شاہ ابو الخیر مارگ، دہلی ۶

حاجی عبدالغفار و پسران تاجران کتب ارگ بازار قندھار افغانستان ٹیلفون ۲۲۳۰

مسجد شریف درگاہ شاہ ابوالخیرؒ
مجر شریف حضراتِ کرام

نقشہ خانقاہ ارشاد پناہ

المعروف بہ درگاہ حضرت شاہ ابوالخیرؒ، شاہ ابوالخیر مارگ دہلی ۶

Plan Showing The Masque and Dargah Shareef Hazrat Shah Abdulah Abul Khair Farooqi Mujadadi

Situated at Chilli Qabar, Delhi.6.
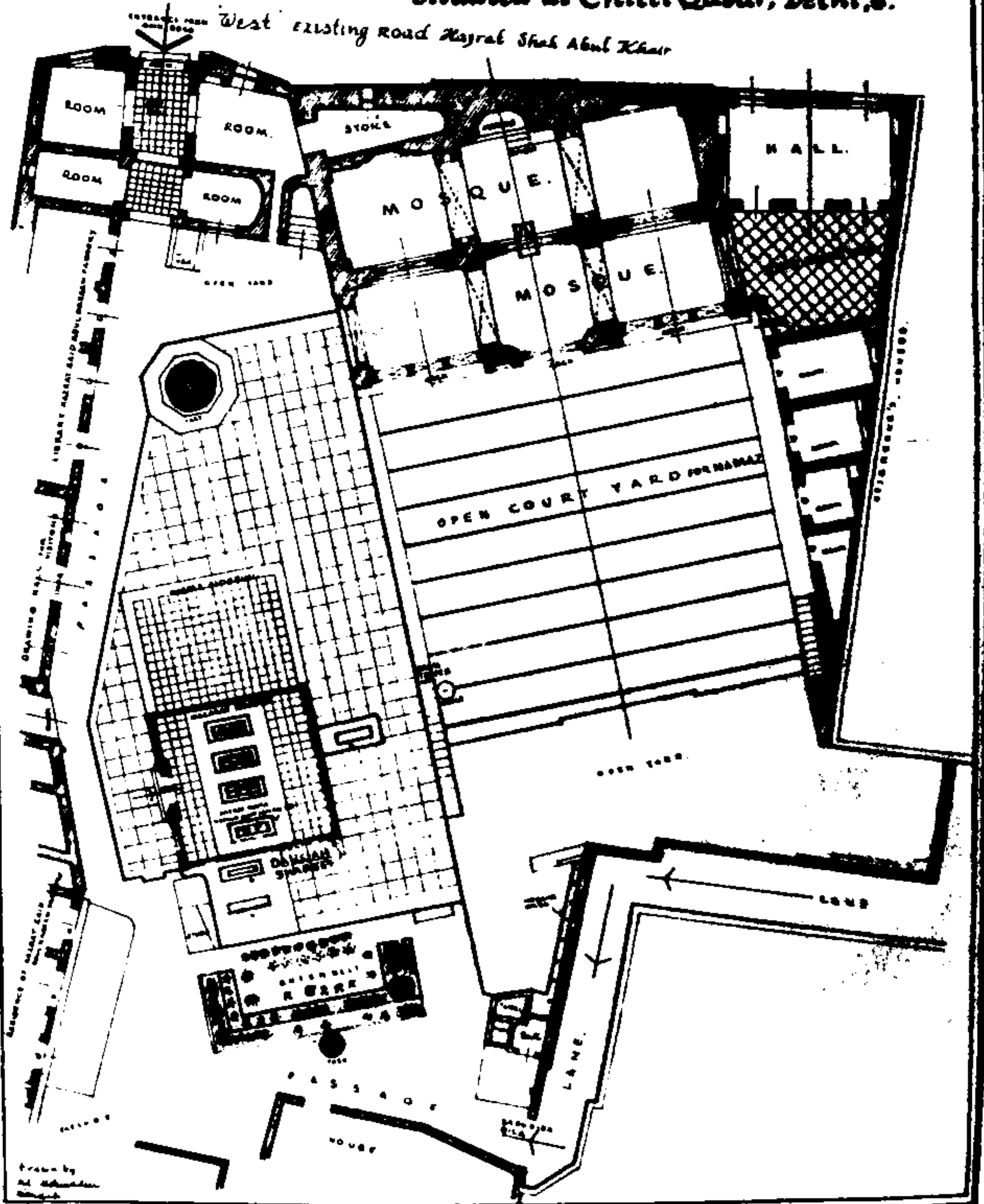
فہرست مضامین مناہج السیر و مدارج الخیر

بیان مختصر از بست مراقبات که در دوائر سبعه می باشند

نمبر	نام مراقبه	نام دائره که در آن مراقبه می باشد	منشاء فیض	مورد فیض	قدمی یا نظری
۱	احدیت	دائرهٔ امکان	ذات پاک احد که متصف به صفات کمال و منزه از سمات نقصان است	قلب۔	قدمی
۲	معیت ابتدائے سیر اسم الظاهر	ولایت صغریٰ	ذات پاک پروردگار که با ما است	قلب۔	قدمی
۳	اقربیت سیر اسم الظاهر	ولایت کبریٰ	ذات پاک پروردگار که بما از رگ جان اقرب تر است	نفس مع لطائف خمسه	قدمی
۴	محبت سیر اسم الظاهر	ولایت کبریٰ	ذات پاک پروردگار که او مرا دوست می دارد و من او را دوست می دارم	نفس	قدمی
۵	محبت سیر اسم الظاهر	ولایت کبریٰ	〃 〃 〃 〃	نفس	قدمی
۶	محبت سیر اسم الظاهر	ولایت کبریٰ	〃 〃 〃 〃	نفس	قدمی
۷	محبت سیر اسم الباطن	ولایت علیا	〃 〃 〃 〃	باد۔ آب۔ آتش	قدمی
۸	کمالات نبوت	تجلیات ذاتیه	ذات پاک بحت	خاک	قدمی
۹	کمالات رسالت	تجلیات ذاتیه	ذات پاک بحت	هیئت وحدانی	قدمی
۱۰	کمالات اولوالعزم	تجلیات ذاتیه	ذات پاک بحت	هیئت وحدانی	قدمی
۱۱	حقیقت کعبه ربانی	حقائق الهیه	ذات پاک بحت	هیئت وحدانی	قدمی
۱۲	حقیقت قرآن کریم	حقائق الهیه	ذات پاک بحت	هیئت وحدانی	قدمی
۱۳	حقیقت صلاة	حقائق الهیه	ذات پاک بحت	هیئت وحدانی	قدمی

نمبر	نام مراقبہ	عالم دنو کہ در عالم اقربیت باشد	منشاء فیض	مورد فیض	[illegible]
۱۴	معبودیت صرفہ	حقائق الٰہیہ	ذات پاک بحت	ہیئت وحدانی	نظری
۱۵	حقیقت ابراہیمی	حقائق انبیاء	ذات پاک بحت	ہیئت وحدانی	قدمی
۱۶	حقیقت موسوی	حقائق انبیاء	ذات پاک بحت	ہیئت وحدانی	قدمی
۱۷	حقیقت محمدی	حقائق انبیاء	ذات پاک بحت	ہیئت وحدانی	قدمی
۱۸	حقیقت احمدی	حقائق انبیاء	ذات پاک بحت	ہیئت وحدانی	قدمی
۱۹	حب صرفہ	حقائق انبیاء	ذات پاک بحت	ہیئت وحدانی	قدمی
۲۰	لاتعین حضرات اطلاق	حقائق انبیاء	ذات پاک بحت	ہیئت وحدانی	نظری

بیانِ لطائفِ عالم خلق و لطائفِ عالم امر

لطائف خمسہ عالم خلق	نفس	ہوا	آب	آتش	خاک
لطائف خمسہ عالم امر	قلب	روح	سر	خفی	اخفیٰ

رباعی

قدر گل و مل بادہ پرستان دانند
نے خود منشان و تنگدستان دانند
از نقش توان بہ سوئے بے نقش شدن
ایں نقش عجب نقشبندان دانند

حضرت جامی قدس سرہٗ گفتہ

بعض اصطلاحات و بیان آن

اصطلاح	بیان
ذات بحت	ذات پاک پروردگار بدون ملاحظۂ صفات
غیب ہُویّت	ذاتِ اَحدیت بہ اعتبار لاتعین۔
محاضرہ	تجلی فعلی یعنی تجلی صفت تکوین ـ مرتبۂ اولیٰ
مکاشفہ	تجلی صفات پروردگار ـ مرتبہ ثانیہ
مشاہدہ	تجلی ذات وحب ذات ـ مرتبہ ثالثہ
جذبہ	کشش لطائف بہ اصول والی اصول الاُصول
واردات	ورود فیضان الٰہی بر قلب کہ آن را عدم و وجود عدم نیز گویند۔
جمعیت	در قلب وسوسہ را جائے نہ ماند۔
حضور	قلب در ہمہ وقت متوجہ بہ حق سبحانہ باشد۔
فنا	دوام آگاہی و حضور کہ چیزے مزاحم آن نہ شود و شعور بہ وجود خود ہم نہ ماند۔
فنائے فنا / جمع الجمع / عین الیقین	ہر سہ بہ یک معنی کہ شعورِ بے شعوری خود ہم نہ ماند
[illegible] و قبول	اطمینان قلب یعنی جمعیت خاطر و دوام قبول دلہا حاصل شود۔
شہود / وصول وجود / یادداشت	ہر دو بہ یک معنی کہ دل واقف و آگاہ و نگران بہ حق سبحانہ باشد بہ وقت ذکر اسم ذات مفہوم اسم شریف در لحاظ باشد کہ ذات پاک موصوف بہ صفات کمال و منزہ از سمات نقصان ۔

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم

الحمد للہ الذی ھدانا لھذا وما کنا لنھتدی لولا ان ھدانا اللہ والصلاۃ والسلام والرحمۃ والبرکۃ علی من رای اللہ تقلبہ فی الساجدین فارسلہ رحمۃ للعالمین وشرح صدرہ بالحکمۃ والعرفان والیقین ورفع ذکرہ فی الملاء الاعلی الی یوم الدین وجعلہ سید الانبیاء والمرسلین اکرمہ بالمخاطبۃ والمکاشفۃ والمراقبۃ والمشاھدۃ والمکالمۃ والمشافھۃ۔ وخصصہ بالوسیلۃ والفضیلۃ والشفاعۃ یوم لا تغنی شفاعۃ الشافعین۔ ھو سیدنا وسندنا ووسیلتنا وشفیعنا ومولانا محمد امام المتقین وخاتم النبیین وشفیع المذنبین وحبیب رب العالمین، فتح اللہ بہ اذنا صما واعینا عمیا والسنا بکما وقلوبا غلفا جزی اللہ عن امتہ خیر ما جازی بہ نبیا عن امتہ۔ اللھم صل علیہ وعلی آلہ واصحابہ ومن تبعہ ووالاہ صلاۃ تکون لک رضی ولحقہ اداء ولدینہ نماء ولامتہ صلاحا وسلم تسلیما کثیرا دائما ابدا عدد خلقک ورضی نفسک وزنۃ عرشک ومداد کلماتک۔ وبعد۔

ذرۂ بے مقدار وبندۂ ناکار ابوالحسن زید فاروقی مجددی نسبا ونقشبندی مجددی مشربا ودہلوی مولدا ومسکنا فتح اللہ بصیرتہ واورثہ معارف آبائہ ومحاسن اجدادہ عرض می نماید کہ یکے از دوستانِ صاف منش وسالکان پاک روش بعضے از معارفِ حضرات مجددیہ را بہ نوعے بیان فرمود کہ بہ گوش فقیر ازاں نوع کلامے نہ رسیدہ بود۔ فقیر مراجعہ بہ تالیفاتِ اساطینِ حضراتِ مجددیہ قدس اللہ اسرارھم العلیہ نمود۔ والیک باسماء الکتب التی راجعت الیھا۔ معمولات مظہری از حضرت شاہ نعیم اللہ بہرائچی قدس سرہٗ ندین کتاب

رسالہ کحل الجواہر از دلیل اللہ الصمد حضرت عبدالاحد متخلص بہ وحدت و مشتہر بہ شاہ گل قدس سرہٗ
و رسالہ حضرت مولوی **غلام یحییٰ** خلیفہ حضرت مرزا **مظہر جانجاناں** شہید قدس اسرارہما
بہ صورت اختصار آوردہ شدہ وَ ہُمَا مِنْ اَحْسَنِ الرَّسَائِلِ فِیْ ھٰذَا الْبَابِ۔ و ایضاح الطریقہ
و رسائل سبعہ سیارہ و مقامات مظہری و مکاتیب شریفہ از حضرت شاہ **غلام علی** قدس
سرہٗ۔ و ہدایت الطالبین از حضرت شاہ **ابوسعید** قدس سرہٗ این رسالہ شریفہ بہ غایت تحقیق
در حیاتِ حضرت شاہ صاحب قدس سرہٗ نوشتہ شدہ بلکہ حضرت ایشان بہ وجہ تمام مطالعہ
فرمودہ تصدیقِ مضامینِ شریفہ فرمودہ اند۔ و مراتب الوصول از حضرت شاہ **رؤف احمد**
مجددی بھوپالی قدس سرہٗ۔ این رسالہ نیز در حیات حضرت شاہ صاحب قدس سرہ نوشتہ شدہ
و حضرت ایشان جستہ جستہ مطالعہ فرمودہ تصدیق نمودہ اند۔ و انہار اربعہ از حضرت شاہ **احمد
سعید** قدس سرہ۔ اگرچہ حضرت مؤلف از اکابر خلفائے حضرت شاہ صاحب ہستند لیکن تالیف
این رسالہ در حیات ایشان نہ شدہ۔ بعد از ارتحال ایشان در عرصہ دہ سال تا ۱۲۵۰ھ تالیف شدہ
یَقُوْلُ الْفَقِیْرُ ھٰذِہٖ آخِرُ رِسَالَۃِ الَّتِیْ یُعْتَمَدُ عَلَیْھَا فِیْ ھٰذَا الْبَابِ۔ این رسائل را
فقیر بہ وجہ کامل مطالعہ نمود و در بعض مسائل مراجعہ بہ مکتوبات قدسی آیات و رسالہ مبدأ و
معاد نیز کردہ شد۔ از مطالعہ و مراجعہ این رسائل مبارکہ معلوم شد کہ آن عزیز وافر تمیز عبارات
حضرات را بہ وجہ نیک مطالعہ نہ کردہ۔ و بہ اقتصار بر مطالعہ آن رسائل کردہ کہ درین دِلا
بہ ظہور رسیدہ اند چہ رسائل حضرات عنقا صفت گشتہ۔ اگر بہ نوعے رسالہ بہ دست می رسد
از اقتنار دیگرے معذور می ماند۔ و ظاہر است کہ در بعض مسائل و بالخصوص در جزئیات اگر
در یکے اجمال می باشد در دیگرے تفصیل بہ دست می رسد۔ درین مسائل عقل بے چارہ آوارہ و
سرگرداں است۔ معارفے را کہ این حضرات بیان فرمودہ اند از ادراکِ کُنہ آن عوام را چہ رسد
کہ خواص را ہم غیر از اظہار عجز نصیبے نیست۔ در جولان گاہِ اَخصِّ خواص دیگران را چہ یارائے
سباق۔ دلیل اللہ الصمد حضرت عبدالاحد فرزند خازن الرحمہ حضرت محمد سعید فرزند حضرت مجدد
الف ثانی قدس اسرارہم می نویسند: "بعد از ان معاملہ از عقل و فہم ما و شما برتر است اللہ تعالیٰ سبحانہ
بہ محض عنایت بے غایت خویش از کمالات بہرہ تمام فرماید اِنَّہٗ قَرِیْبٌ مُّجِیْبٌ۔ فَالْوَاجِبُ
عَلَیْکَ اَیُّھَا الطَّالِبُ لِلْحَقِّ وَالرَّاغِبُ فِی الصِّدْقِ اَنْ لَّا تُنْکِرَ اَوْلِیَآءَ اللّٰہِ تَعَالٰی
فَاِنَّھُمُ الْوَسِیْلَۃُ بَیْنَکَ وَبَیْنَ اللّٰہِ تَعَالٰی وَالْخَلِیْفَۃُ مِنْ حَضْرَۃِ الرَّسُوْلِ

صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمْ

فَاِذَا کُنْتَ فِی الْمَدَارِجِ غِرًّا ثُمَّ اَبْصَرْتَ حَاذِقًا لَا تُمَارِ
لَا تَکُنْ مُنْکِرًا فَثَمَّ اُمُوْرٌ لِطِوَالِ الرِّجَالِ لَا لِلْقِصَارِ
فَاِذَا لَمْ تَرَ الْہِلَالَ فَسَلِّمْ لِاُنَاسٍ رَاَوْہُ بِالْاَبْصَارِ

ازین جہت بہ خیال فقیر آمد کہ رسالۂ درین باب تالیف باید کرد کہ قواعد و اصول و لطائف
و طریقۂ ذکر شریف و مراقبات و فوائد را بہ لفظ مختصر بیان نماید و ماخوذ از رسائل فوق الذکر بود
بَلْ اِلٰی حَدٍّ کَثِیْرٍ منقول بہ الفاظ مبارکہ حضرات باشد۔ تا برادرانِ طریقت و طالبانِ حقیقت
فوائدہا بردارند و بہ موجب اَلدَّالُّ عَلَی الْخَیْرِ کَفَاعِلِہٖ برائے فقیر باعثِ ازدیادِ اجر و مرحمتِ
پروردگار گردد۔ لِہٰذَا این عاجز مُسْتَعِیْنًا بِاللّٰہِ وَمُتَوَکِّلًا عَلَیْہِ درصددِ تحریر این رسالہ شریفہ
گشت۔ چون کہ این لاشی از فرق تا بہ قدم غریقِ احسان ہائے مخدوم انام و مرشد خاص و عام۔
فخر اماثل و اماجد حضرت سیدی الوالد مولانا شاہ محی الدین عبد اللہ ابو الخیر قَدَّسَ اللّٰہُ سِرَّہٗ
وَاَفَاضَ عَلَیْنَا مِنْ بَرَکَاتِہٖ وَاَسْرَارِہٖ می باشد۔ ہرچہ درین رسالہ از خیر و خوبی پیدا آید
فَمِنَ اللّٰہِ وازمین التفات آن **مصدر الخیرات والبرکات** است و ہرچہ از نقص و خطا
سر زند فَبِمَا کَسَبَتْ یَدَاہُ وَمِنْ نَفْسِہٖ اِنَّ النَّفْسَ لَاَمَّارَۃٌ بِالسُّوْٓءِ اِلَّا مَا رَحِمَ رَبِّیْ ۔
تَجَاوَزَ اللّٰہُ عَنْ سَیِّئَاتِہٖ وَاَقَالَ عَثَرَاتِہٖ وَوَفَّقَہٗ لِابْتِغَاءِ مَرْضَاتِہٖ۔ ازین جہت
اِظْہَارًا لِفَضْلِہِ الْعَظِیْمِ وَتَیَمُّنًا بِاسْمِہِ الْکَرِیْمِ نام این رسالہ مَنَاہِجُ السَّیْرِ وَمَدَارِجُ الْخَیْرِ
نہادہ شد تَقَبَّلَہَا اللّٰہُ بِقَبُوْلٍ حَسَنٍ وَاَنْبَتَہَا نَبَاتًا حَسَنًا وَنَفَعَ بِہَا السَّالِکِیْنَ اِلٰی جَنَابِ
قُدْسِہٖ وَالْمُتَطَلِّعِیْنَ اِلٰی مَعَالِمِ جَبَرُوْتِہٖ۔ وَاَقُوْلُ مُسْتَعِیْنًا بِاللّٰہِ وَمُتَوَکِّلًا
عَلَیْہِ فَاِنَّہٗ لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّۃَ اِلَّا بِہٖ۔

با این ہمہ بے حاصلی و ہیچ کسی درماندہ بہ نارسائی و بوالہوسی
دادیم ترا ز گنج مقصود نشان گر ما نہ رسیدیم تو شاید برسی

مُقدمہ در بیان آفرینش و خلقتِ انسان

در بیان آفرینش خلقت انسان۔ غواص بحرِ معنی حضرت مولانا جلال الدین رومی قدس اللہ

سرؤ به وجه خوب و نهج مرغوب در اواخر دفتر چهارم از مثنوی شریف می فرمایند۔

سالہا مردے که در شہرے بود / یک زمان کش چشم در خوابے رود

شہر دیگر بیند او پُر نیک و بَد / ہیچ در یادش نیاید شہر خود

که من انجا بوده ام این شہر نو / نیست آنِ من درینجا یم گرو

بل چنان داند که خود پیوسته او / ہم درین شہرش بُداست ابداع و خو

چه عجب گر رُوح موطنہائے خویش / که بُدستش مسکن و میلاد پیش

می نیارد یاد کاین دنیا چو خواب / می فرو پوشد چو اختر را سحاب

چند نوبت آزمودی خواب را / خواب دنیا را ہمان بین زابتلا

خاصه چندین شہر ہا را کوفته / گرد ہا از درک او ناروفته

اجتہادِ گرم ناکرده که تا / دل شود صاف و ببیند ماجرا

سر برون آرد دلش از بحر راز / اوّل و آخر ببیند چشم باز

اطوار و منازل خلقت آدمی از ابتدا

آمده اول به اقلیم جماد / وز جمادی در نباتی اوفتاد

سالہا اندر نباتی عمر کرد / وز جمادی یاد ناورد از نبرد

وز نباتی چُون به حیوانی فتاد / نامدش حال نباتی ہیچ یاد

جُز ہمان میلے که آرد سوے آن / خاصه در وقتِ بہار و ضیمران

ہمچو میل کودکان با مادران / سرِّ میل خود نه داند در لبان

ہمچو میل مفرط ہر نو مرید / سوے آن پیر جوان بختِ مجید

جزوِ عقلِ این ازان عقلِ کل است / جنبشِ این سایه زان شاخِ گل است

سایه اش فانی شود آخر درو / پس بداند سرِّ میلِ جست و جو

سایهٔ شاخِ درخت اے نیک بخت / کے بجنبد گر نه جنبد این درخت

باز از حیوان سوے انسانیش / می کشد آن خالقے که دانیش

ہمچنین اقلیم تا اقلیم رفت / تا شد اکنون عاقل و دانا و زفت

عقلہائے اولینش یاد نیست | ہم ازین عقلش تحول کردنی است
تا رہد زین عقل پر حرص و طلب | صد ہزاران عقل بیند بو العجب
گرچہ خفتہ گشت و ناسی شد زپیش | کے گزارندش دران نسیانِ خویش
باز ازان خوابش بہ بیداری کشند | کہ کند بر حالتِ خود ریش خند
کہ چہ غم بود آنچہ می خوردم بہ خواب | چون فراموشم شد احوالِ صواب
چون نہ دانستم کہ غمّ و اعتلال | فعل خواب است و فریب است و خیال
ہمچنین دُنیا کہ حلمِ نائم است | خفتہ پندارد کہ این خود قائم است
تا برآید ناگہان صبحِ اجل | وارہد از ظلمتِ ظنّ و دغل
خندہ اش گیرد ازان غم ہائے خویش | چون ببیند مستقر و جائے خویش

تخلیق حضرت آدم علیہ السلام بہ چہ طور بودہ - از قرآن مجید و احادیث صحیحہ این قدر ثابت است کہ - اِنَّ مَثَلَ عِیْسٰی عِنْدَ اللّٰہِ کَمَثَلِ اٰدَمَ خَلَقَہٗ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَہٗ کُنْ فَیَکُوْنَ - و اِذْ قَالَ رَبُّکَ لِلْمَلٰٓئِکَۃِ اِنِّیْ خَالِقٌ بَشَرًا مِّنْ طِیْنٍ فَاِذَا سَوَّیْتُہٗ وَنَفَخْتُ فِیْہِ مِنْ رُّوْحِیْ فَقَعُوْا لَہٗ سٰجِدِیْنَ - و مَالَکُمْ لَا تَرْجُوْنَ لِلّٰہِ وَقَارًا وَ قَدْ خَلَقَکُمْ اَطْوَارًا اَلَمْ تَرَوْا کَیْفَ خَلَقَ اللّٰہُ سَبْعَ سَمٰوٰتٍ طِبَاقًا وَّجَعَلَ الْقَمَرَ فِیْہِنَّ نُوْرًا وَّ جَعَلَ الشَّمْسَ سِرَاجًا وَاللّٰہُ اَنْبَتَکُمْ مِّنَ الْاَرْضِ نَبَاتًا ثُمَّ یُعِیْدُکُمْ فِیْہَا وَیُخْرِجُکُمْ اِخْرَاجًا - و سرورِ عالم صلی اللہ علیہ وسلم فرمودہ اِنَّ اللّٰہَ خَلَقَ اٰدَمَ مِنْ قَبْضَۃٍ قَبَضَہَا مِنْ جَمِیْعِ الْاَرْضِ فَجَآءَ بَنُوْ اٰدَمَ عَلٰی قَدْرِ الْاَرْضِ فَجَآءَ مِنْہُمُ الْاَبْیَضُ وَالْاَحْمَرُ وَالْاَسْوَدُ وَبَیْنَ ذٰلِکَ - وَالْخَبِیْثُ وَالطَّیِّبُ وَالسَّہْلُ وَالْحَزْنُ وَبَیْنَ ذٰلِکَ - و فرمودہ خَلَقَ اللّٰہُ التُّرْبَۃَ یَوْمَ السَّبْتِ وَخَلَقَ فِیْہَا الْجِبَالَ یَوْمَ الْاَحَدِ وَخَلَقَ الشَّجَرَ یَوْمَ الْاِثْنَیْنِ وَخَلَقَ الْمَکْرُوْہَ یَوْمَ الثُّلَاثَآءِ وَخَلَقَ النُّوْرَ - و در روایت غیر مسلم خَلَقَ النُّوْنَ اَیِ الْحُوْتَ - یَوْمَ الْاَرْبِعَآءِ وَبَثَّ فِیْہَا الدَّوَابَّ یَوْمَ الْخَمِیْسِ وَخَلَقَ اٰدَمَ بَعْدَ الْعَصْرِ مِنْ یَوْمِ الْجُمُعَۃِ فِیْ اٰخِرِ الْخَلْقِ وَاٰخِرِ سَاعَۃٍ مِّنَ النَّہَارِ بَیْنَ الْعَصْرِ اِلَی اللَّیْلِ - و فرمودہ اِسْتَوْصُوْا بِالنِّسَآءِ خَیْرًا فَاِنَّ الْمَرْاَۃَ خُلِقَتْ مِنْ ضِلَعٍ وَاِنَّ اَعْوَجَ شَیْءٍ فِی الضِّلَعِ اَعْلَاہُ فَاِنْ ذَہَبْتَ تُقِیْمُہٗ کَسَرْتَہٗ وَاِنْ تَرَکْتَہٗ لَمْ یَزَلْ اَعْوَجَ فَاسْتَوْصُوْا بِالنِّسَآءِ خَیْرًا -

و آنچہ علماء کرام در تفاسیر و کتب خود درین باب تفصیلات زیاد بیان فرمودہ اند بیشتر آن مستفاد و ماخوذ از اسرائیلیات است کہ آن یک گونہ اخبار اند لاغیر۔ قصّہہائے انبیاء ماسبق و اخبار امم سابقہ و تقدیر سالہا تا حضرتِ آدم علیہ السلام و امثال آن کہ کتب ازان مشحون اند جملہ ازین قبیل است نہ باید گفت کہ درین باب از حضرات صحابہ رضی اللہ عنہم نیز بعض روایات منقول اند۔ چہ ایشان از احبارِ یہود امثال عبداللہ بن سلام صحابی و کعب احبار تابعی رضی اللہ عنہما کہ مشرف بہ اسلام شدہ بودند این گونہ اخبار می شنیدند بلکہ استفسار می فرمودند و آن را بیان نمودہ اند۔ بیانے کہ مولائے روم فرمودہ اند بظاہر بہ قانون نشو و ارتقا توافق دارد۔ اگرچہ شیخ یوسف در منہج قوی شرح مثنوی تاویل کردہ اند۔ می نویسند هٰذا فِی بَیَانِ اَطْوَارِ وَمَنَازِلِ خِلْقَةِ الْاٰدَمِیِّ مِنَ الْاِبْتِدَاءِ۔ اَلْاَطْوَارُ جَمْعُ طَوْرٍ وَهُوَ الْاُسْلُوْبُ۔ فَاِنَّا نَتَغَذّٰی بِلَحْمِ الْحَیْوَانِ وَهُوَ بِهٰذَا الْاُسْلُوْبِ مِنَ النَّبَاتِ وَالنَّبَاتُ مِنَ الْاَرْضِ فَكَانَ اِبْتِدَاؤُنَا مِنَ التُّرَابِ۔ فقیر گوید برائے خاکی بودن انسان احتیاج بہ ذکر اطوار نیست۔ کافی است کہ گفتہ شود کُلُّكُمْ مِنْ اٰدَمَ وَاٰدَمُ مِنْ تُرَابٍ۔ چون قالب از خاک پاک باشد پس دور نبات و دور حیوان از کجا و از بہر چہ۔

عرض امانت

بلید دانست چون مشیت پروردگار جلت عظمتہ خواست کہ کمالات اسماء و صفاتِ خود را از پردۂ غیب بر منصۂ شہود جلوہ دہد و اظہار ربوبیت خود فرماید تمام عالم را کہ آن را عالم کبیر گویند۔ از سرِ عرش تا آخر فرش۔ بہ قدرتِ کاملۂ خود آفرید۔ ارادہ فرمود کہ حلۂ خلافت و اعتبار امانت بہ مخلوقے تفویض نماید لیکن سزاوار این عنایت و مستحق این کرامت در مخلوقات کسے نہ بودہ۔ آسمانہا با این ارتفاع و منزلت و زمینہا با این پہناء و عظمت از تادیۂ این خدمت خود را عاجز یافتہ اظہار معذرت کردند اِنَّا عَرَضْنَا الْاَمَانَةَ عَلَی السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ وَالْجِبَالِ فَاَبَیْنَ اَنْ یَّحْمِلْنَهَا وَاَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْاِنْسَانُ۔

دوش دیدم کہ ملائک درِ میخانہ زدند ۔۔۔ گِل آدم بسرشتند و بہ پیمانہ زدند

آسمان بار امانت نہ توانست کشید ۔۔۔ قرعۂ فال بہ نامِ منِ دیوانہ زدند

چون مخلوقے منفرد تاب و توانائی این بار عظیم نہ داشت۔ پروردگار حکیم و دانا نسخۂ بدیعۂ انسان را

از اجزا تمام عالم۔ چہ عالم علوی و چہ عالم سفلی۔ بہ نوعے ترکیب داد کہ وے در ذات خود جام جہان نما و عالم کوچک گردید۔

در جستن جام جم جہان پیمودم ‏ روزے نہ نشستم و شبے نہ غنودم
ز استاد چو وصف جام جم بشنودم ‏ خود جام جہان نمائے جم من بودم

ازین جاست کہ انسان را خلاصۂ ممکنات و عالم صغیر گویند۔ در آیۂ کریمہ سَنُرِیۡهِمۡ اٰیٰتِنَا فِی الۡاٰفَاقِ وَفِیۡۤ اَنۡفُسِهِمۡ بہ این معنی اشارتے رفتہ۔ علما اعلام بہ وضاحت تمام این موضوع را در تالیفات خود بیان فرمودہ اند فقیر قدرے از کلام شیخ اسماعیل حقی از روح البیان بہ صورت اصل و ترجمہ بہ اختصار ایراد می نماید۔

ہر چہ از دلائل قدرت در عالمِ کبیر است نمودار آن عالم صغیر است کہ آن جسم انسان می باشد
اَیُّهَا الۡاِنۡسَانُ هَلۡ تَزۡعَمُ اَنَّكَ جِرۡمٌ صَغِیۡرٌ وَفِیۡكَ انۡطَوَی الۡعَالَمُ الۡاَكۡبَرُ۔

ظاہراً آن اختران قوامِ ما ‏ باطن ما گشتہ قوامِ سما
پس بہ صورت عالمِ اصغر توئی ‏ پس بہ معنی عالم اکبر توئی

جمیع آنچہ مفصلاً در عالم است مجملاً در نشأت انسان است۔ از روئے صورت انسان عالم صغیر است اما از روئے صنعت و قدرت مرتبۂ انسان بالاتر است و وے عالم کبیر است۔

اے آن کہ تراست ملک اسکندر و جم ‏ از حرص مباش در پئے نیم درم
عالم ہمہ در تست ولیکن از جہل ‏ پنداشتۂ تو خویش را در عالم

جسم انسان مثل عرش است و نفس مثل کرسی و قلب مثل بیت معمور و لطائف قلبیہ مثل جنان و قوائے روحانیہ مثل ملائک و دو چشم و دو گوش و دو سوراخ بینی و دو پستان و مخرجین و دہن و ناف این دوازدہ مثل دوازدہ بروج و قوت باصرہ و سامعہ و ذائقہ و شامّہ و لامسہ و ناطقہ و عاقلہ این ہفت مثل کواکب سبعۂ سیارہ۔ ریاستِ کواکب شمس راہست و قمر مستمد از شمس است ہمچنان ریاست قوی عقل راہست و نطق مستمد از عقل است اگر یک سال سہ صد و شصت روز دارد جسم انسان ہمان قدر بند دارد و اگر در ماہ سی روزی باشد در دہن ہمان قدر دندان اند اگر قمر راہست بہشت منازل اند در دہن ہست و ہشت مخارج اند۔ گوشت مثل زمین است و استخوان مثل کوہ و مغز مثل معادن و شکم مثل سمندر و رودہا مثل دریا و رگہا مثل انہار و بینی مثل گل و مو مثل نبات و تنفس مثل ریاح۔ و کلام مثل رعد و آواز مثل صاعقہ و گریستن مثل باران و خندہ مثل سفیدی روز و غم مثل تاریکی شب و خواب مثل مردن و بیداری مثل زندگی و

پیدائش مثل ابتدائے سفر خوردی مثل بہار و جوانی مثل تموز و میانہ سالی مثل خزان و پیری مثل زمستان و موت مثل اتمام سفر سالہائے عمر مثل بلدان و ماہ ہا مثل منازل و اسابیع مثل فراسخ و ایام مثل امیال و انفاس مثل گامہا۔ ہر نفسے کہ می کشد قدمے بہ موت می بردارد

هر دم از عمر می رود نفسے   چون نگه می کنم نماند بسے

لعاب دہن شیرین است و اشک نمکین و آب گوش منتن۔ اخلاق جمیع حیوانات در و است۔ معرفت و صفائے فرشتہ۔ مکر و فریب شیطان۔ شجاعتِ شیر۔ افسادِ گرگ۔ صبرِ خر۔ حیلۂ روباہ۔ تملق پشک۔ کینۂ شتر۔ حرص موش اندوختنِ مور۔ وفائے سگ و غیر آن دارد۔ علاوہ برین بہ نظر و استدلال و تمیز و انواعِ حرف و صناعات ممتاز است۔ فَهٰذِهٖ كُلُّهَا آيَاتُ اللّٰهِ تَعَالٰى فِيْ اَنْفُسِنَا فَتَبَارَكَ اللّٰهُ اَحْسَنُ الْخَالِقِيْنَ۔

اے راز نہ فلک ز وجودت عیان ہمہ   در دادنِ تو حاصلِ دریا و کان ہمہ
پیش تو سر بہ خاکِ مذلت نہادہ اند   با آن علو و مرتبہ روحانیان ہمہ
در گوش کردہ حلقۂ فرمان پذیریست   خاک و ہوا و آتش و آب روان ہمہ

سبحان نسخۂ بدیعۂ حضرت انسان بہ این کمال و خوبی و بہ چنین مزایا و جمال و حسنِ تقویم از کارخانۂ اتقان حضرت مُبدِعِ سبحان در دکان بازار امکان بہ ظہور آمد پروردگار جلت قدرتہ مفرق وی را بہ تاج علم بیاراست و مفاتیح کنوز حکمت بہ دست وی تفویض نمودہ مفخر عالم و عالمیان گردانید و ملائکہ را بیان را غیر از اظہار تقصیر خود راہے نماند و عرض کردند سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا اِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا

ملائک را چہ سود از حسنِ طاعت   چو فیض عشق بر آدم فرو ریخت

کلام جمیل از حضرات عالی قدر

حضرتنا قَدَّسَ اللّٰهُ اَسْرَارَهُمْ وَاَفَاضَ عَلَى الْعَالَمِيْنَ مِنْ بَرَكَاتِهِمْ وَفُيُوْضَاتِهِمْ وَمَتَّعَنَا بِعُلُوْمِهِمْ وَاَنْوَارِهِمْ کہ دیدہائے ایشان بہ کحل جواہر معرفت مکحل بودہ و بصائر ایشان از انوار حضرت واجب الوجود روشن و بینا گشتہ فرمودہ اند۔ ذات پاک حضرت واجب الوجود اَلَّذِیْ لَیْسَ کَمِثْلِهٖ شَیْءٌ بہ عالم و عالمیان ہیچ مناسبت ندارد کجا واجب الوجود و کجا حادث۔

اے برتراز خیال وقیاس وگمان ووہم — وز ہرچہ گفتہ اند وشنیدیم وخواندہ ایم
دفتر تمام گشت وبہ پایان رسید عمر — ماہمچنان دراوّل وصفِ تو ماندہ ایم

او سبحانہ وتعالیٰ بہ کمال استغنا موصوف چنانچہ می فرماید وَاِنَّ اللّٰہَ لَغَنِیٌّ عَنِ الْعَالَمِیْنَ وبندہ عاجز بہ کمال فقر معروف چنانچہ گفتہ وَاَنْتُمُ الْفُقَرَاءُ۔ ہرچہ در عالم ظہور یافتہ کرشمہ تجلیات اسمار وصفاتِ اوست۔ اگر اسمار وصفات را تجلیات نہ می بود عالم را وجودے نہ می بود تعیّنِ اوّل کہ در ذات اَحدیت جلت عظمتہ شدہ آن تعیّنِ حُبّی است کَمَا وَرَدَ فِی الْخَبَرِ اِنَّ اللّٰہَ یَقُوْلُ کُنْتُ کَنْزًا مَخْفِیًّا فَاَحْبَبْتُ اَنْ اُعْرَفَ فَخَلَقْتُ الْخَلْقَ لِاُعْرَفَ ومرکز آن تعین حُبّی حقیقت جنابِ حبیب ربّ العالمین سیّد الانبیار والمرسلین سیّدنا وشفیعنا محمد صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّم می باشد کَیْفَ لَا وَقَدْ رَوَی ابْنُ سَعْدٍ عَنْ قَتَادَۃَ مُرْسَلًا اَنَّ النَّبِیَّ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ قَالَ کُنْتُ اَوَّلَ النَّبِیِّیْنَ فِی الْخَلْقِ وَاٰخِرَھُمْ فِی الْبَعْثِ۔ وَرِوَایَۃُ اَبِیْ نُعَیْمٍ فِی الْحِلْیَۃِ کُنْتُ نَبِیًّا وَّاٰدَمُ بَیْنَ الرُّوْحِ وَالْجَسَدِ۔ وعلامہ قسطلانی وملّا علی قاری وغیرہما از اکابر علمار گفتہ اند کہ از احادیث صحیحہ این معنی بہ ثبوت رسیدہ کہ حق تعالیٰ بہ محبوب خود خطاب کردہ گفتہ۔ اے حبیب من اگر تو نہ می بودی آسمانہا را پیدا نہ کردمے وخدائی خود را بظہور نہ آوردمے۔ وَلَنِعْمَ مَاقَالَہُ سَیِّدِیْ الْعَطَّارُ قَدَّسَ اللّٰہُ سِرَّہٗ۔

خواجہ دُنیا ودین گنج وفا — صدر وبدر ہر دو عالم مُصطفٰی
آفتاب شرع ودریائے یقین — نور عالم رحمۃ للعالمین
جان پاکان خاکِ جانِ پاکِ او — جان رہا کن آفرنیش خاکِ او
خواجہ کونین وسُلطانِ ہمہ — آفتاب جان وایمانِ ہمہ
صاحب معراج وصدرِ کائنات — سایۂ حق خواجۂ خورشید ذات
ہر دو عالم بستہ بر فتراک او — عرش وکرسی قبلہ کردہ خاک او
پیشوائے این جہان وآن جہان — مُقتدائے آشکارا ونہان
بہترین وبہترین انبیار — رہنمائے اصفیا واولیا
مَہدیِ اسلام وہادیِ سُبُل — مُفتی غیب وامام جُزو وکل
حق چو دید آن نور مطلق در حضور — آفرید از نور او صد بحر نور
اصل معلومات وموجودات بود — نور او مقصود مخلوقات بود

بہر خویش آن پاک جان را آفرید — بہر او خلق جہان را آفرید
آفرینش را جز او مقصود نیست — پاک دامن تر ازو موجود نیست

دائرہ امکان

اصل لطیفہ اخفی
〃 〃 خفی
〃 〃 سر
〃 〃 روح
〃 〃 قلب
عالم امر
عرش
عالم ملکوت
آسمان دنیا
عالم خلق
عالم ملک
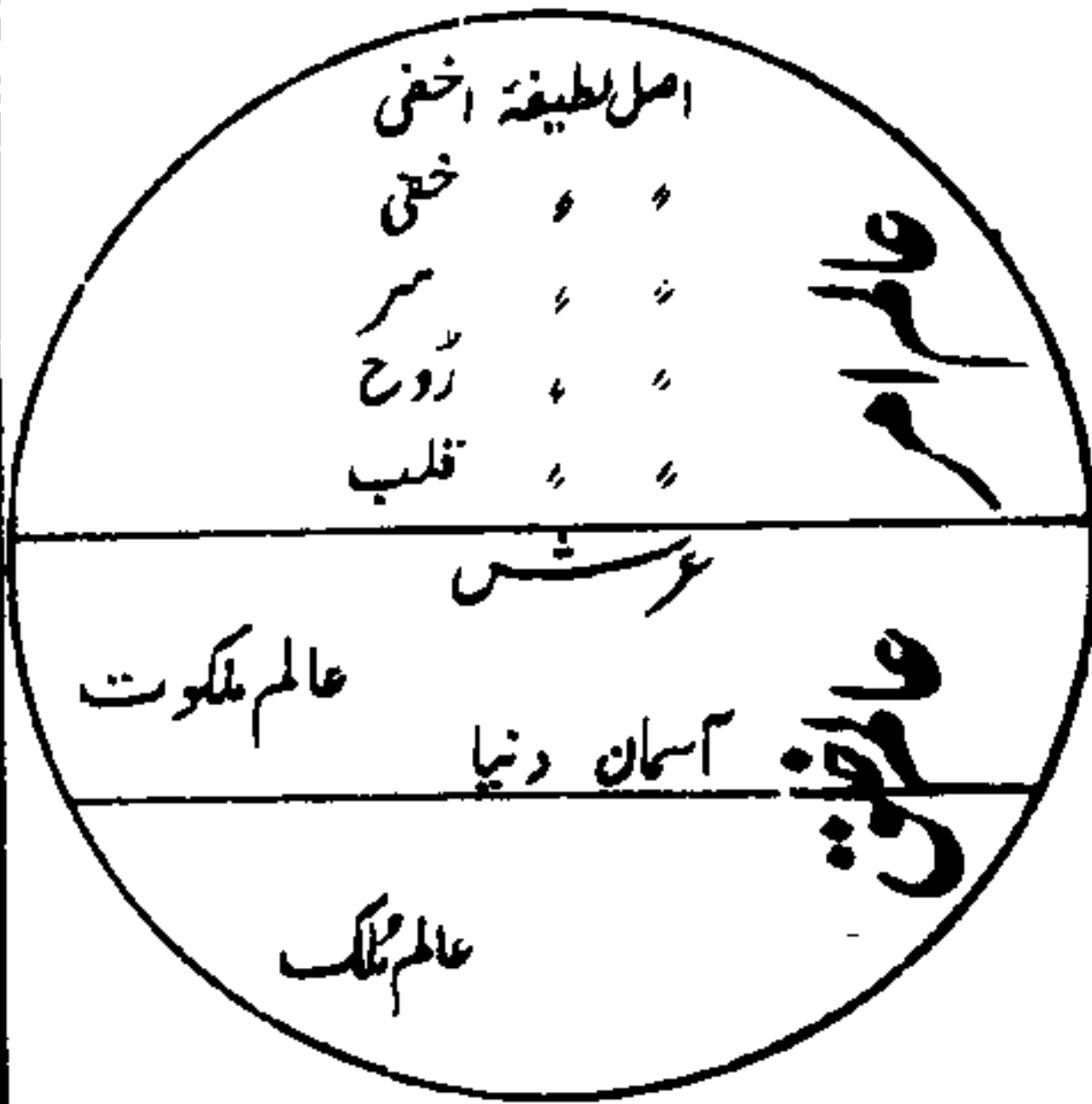
عالم کبیر کہ آن را دائرہ امکان گویند وعبر بالدائرۃ لتساوی أطرافہا لأن الحلقۃ المفرغۃ لا یدری أین طرفاھا۔ دو حصہ دارد۔ و ہر حصہ مستقل عالم است۔ نصف فوقانی را عالم امر گویند و نصف تحتانی را عالم خلق۔ تسمیہ اول بہ امر ازان است کہ بہ مجرد حکم و امر پروردگار بہ ظہور آمدہ۔ محتاج بہ مدت و درنگ نہ بودہ۔

إنما أمرہ إذا أراد شیئا أن یقول لہ کن فیکون دلالت برین مدعا می کند۔ اصول و حقائق تمام ممکنات و ارواح کل ذی نفس درین عالم قرار دارد و تعلق عالم مثال و عالم ارواح بہ ہمین عالم است۔ و این عالم نور است کہ بالائے عرش مجید واقع است۔ از مقام اصل لطیفہ قلب شروع شدہ تا آخر مقام اصل لطیفہ اخفی رسیدہ بہ لامکانیت متحقق می شود۔

و تسمیہ آخر بہ خلق ازان است کہ تخلیق او وابستہ بہ اسباب و علل گشتہ و تعلق بہ مدت و زمانہ دارد و بہ قانون نشو و ارتقا ظہور یافتہ۔ خلقنا السماوات والارض فی ستۃ ایام مشیر بہ این معنی است۔ ایام ستہ کہ در کریمہ ذکر شدہ از کدام قبیل است۔ آیا از قسم ایام معہود این معمورہ است۔ یا از نوع وإن یوما عند ربک کألف سنۃ مما تعدون۔ یا از جنس تعرج الملائکۃ والروح إلیہ فی یوم کان مقدارہ خمسین ألف سنۃ یا ازین ہم کلان تر لا یعلمہ إلا اللہ الأکبر۔ ذوات و اجسام تمام ممکنات درین عالم قرار دارد عرش۔ کرسی۔ لوح۔ قلم۔ جنت۔ دوزخ۔ کواکب۔ آسمانہا۔ زمینہا۔ ملائک۔ جن۔ انس۔ جمیع حیوانات۔ نباتات۔ جمادات۔ ہوا۔ آب۔ آتش۔ خاک۔ حرارت۔ برودت بہ این عالم تعلق دارد

واین را عالم اجسام نیز گویند۔ از سرِ عرش شروع شدہ تا آخر فرش بہ انتہامی رسد۔ واین عالم دو حصہ دارد۔ از اسفل سافلین تا زیرِ آسمان دُنیا۔ عالمِ مُلک است۔ واز سمارِ دُنیا تا انتہائے عرش مجید عالم ملکوت است۔

باید دانست عرش مجید در عالم خلق است وَعَلَيْهِ يَنْتَهِي عَالَمُ الْخَلْقِ ومقام اصل لطیفۂ قلب از عالم امر است وَمِنْهُ يَبْتَدِئُ عَالَمُ الْاَمْرِ۔ وفراغے کہ مابین مقام اصل لطیفۂ قلب وعرش مجید است آن برزخ است۔ زیرا کہ ہر آن حاجزے کہ مابین دو چیز باشد آن را برزخ گویند۔ چنانچہ زمانے کہ از موت تا نشر است آن را برزخ گویند چہ آن در حیات دنیوی وحیات اُخروی حاجز است۔ در برزخیت آن فراغ کلامے نیست۔ اگرچہ بہ اعتبار بعض وجُوہ عرش مجید یا مقام اصل لطیفۂ قلب نیز برزخ معنوی می تواند شد۔ چنانچہ در کلام بعض بزرگواران اطلاق برزخ بر ہر یکے ازین دو شدہ۔ حضرت شیخ عبدالاحد قدس سرہ می نویسند۔ "فوق عرش مجید وتحت اصول دیگر اصل قلب است لہذا قلب را برزخ درمیانِ عالم خلق و امر فرمودہ اند چہ منتہائے خلق عرش مجید است۔ وبہ این وجہ کہ عرش منتہائے عالم خلق است در روئے بہ امر دارد ویرا برزخ گفتہ اند" انتہی۔ فقیر گوید می تواند شد کہ تسمیۂ عرش مجید یا مقام اصل قلب بہ برزخ از قبیل تَسْمِيَةُ الشَّيْءِ بِالْمُتَّصِلِ اَوِ الْمُجَاوِرِ باشد لِاَنَّهُمَا عَلٰى طَرَفَيِ الْبَرْزَخِ۔ بعض افراد کہ از تحقیقات حضرات ناواقف اند وبہ کُنہِ کلامِ آن بزرگواران نارسیدہ اند عرش مجید را از عالم خلق خارج کردہ از عالم امر قرار دادہ اند۔ وعجب تر آن کہ بعض بے خبران عالم خلق را تمام دائرۂ امکان گفتہ اند وعالم امر را دائرۂ ظلال قرار دادہ اند ودائرۂ تجلیات اسمار وصفات را در مقام دائرۂ ظلال تصور کردہ اند۔ حالانکہ عالم امر از دائرۂ امکان است ودائرۂ ظلال دائرۂ دوم است کہ سیر آن بہ ولایت صغری تعلق دارد ودائرۂ تجلیات اسماء وصفات دائرۂ سوم است کہ سیر آن بہ ولایت کبریٰ تعلق دارد۔ کَمَا سَيَأْتِيْ بَيَانُ هٰذِهِ الدَّوَائِرِ فِيْ مَا بَعْدُ۔

باید دانست ہرچہ کہ از زیر فرش تا سر عرش در عالم خلق وجود دارد آن را حقیقتے واصلے در عالم امر ابدی است۔ چونکہ عالم بہ تمام وکمال مظاہر تجلیات اسمار وصفات واجبی است لہذا ہر شئے کہ در عالم بہ ظہور آمدہ است یا خواہد آمد وابستہ است بہ تجلی صفتے از صفات غیر متناہیۂ حضرت واجب الوجود تعالیٰ وتقدس۔ خواہ این وابستگی بالاصالت بہ تجلی صفات

باشد یا بالوساطت باشد چہ اصولِ عامۂ خلائق از سبب فتور و کم ظرفی و قصور ہمت تاب تجلیات اسماء و صفات نہ دارد بلکہ اولاً ارتباط بہ ظلال تجلیات صفاتیہ پیدا می کنند۔ و بہ انوار آن ظلال برومند شدہ و قوتِ پرواز پیدا کردہ خود را تا سرادقاتِ تجلیات می رسانند۔ ہر چہ اصول نفوس زکیہ و قدسیہ حضرات انبیاء و ملائکہ علیہم السلام اند پس لِصَفَاءِ سَرِیْرَتِهَا وَ قُوَّةِ جِلَائِهَا وَ عُلُوِّ اِسْتِعْدَادِهَا احتیاج بہ مساعدۃ و وساطت ظلال نہ دارند بلکہ بالاصالت وابستہ بہ تجلیات اند۔ اِمَّا بِدُوْنِ امْتِزَاجِ التَّجَلِّیِ الذَّاتِیِ وَذٰلِكَ لِلْاَنْبِیَاءِ عَلَیْهِمُ السَّلَامُ وَاِمَّا بِالْاِمْتِزَاجِ وَذٰلِكَ لِلْمَلَائِكَةِ عَلَیْهِمُ السَّلَامُ

لطائفِ عشرہ

فرمودہ اند کہ نسخۂ عزیزۂ انسان از اجزائے ہر دو عالم ترکیب یافتہ است۔ و ے مرکب از دہ اجزاء است کہ آن را حضرات مالطائف می نامند پنج از عالم امر کہ آن قلب و روح و سِر و خفی و اخفی اند کہ آن باطن انسان است و پنج از عالم خلق کہ آن نفس و باد و آب و آتش و خاک می باشند کہ آن ظاہر انسان است۔ چون حق تعالیٰ جلّ شانہٗ ارادہ فرمود کہ بارِ امانت و حُلّۂ خلافت بہ انسانِ ضعیف البنیان تفویض نماید۔ عناصرِ خمسۂ عالم خلق را بہ اصول آنہا کہ لطائفِ خمسۂ عالم امر اند مُعزّز و مُقوّی فرمود۔ ہر اصل را با فرع خود تعلق و تعشق بخشید و از فوق العرش فرود آوردہ در موضع صدر کہ محل علم و عرفان و جائے شرح و نور ایمان می باشد بہ مقام خاص کہ ہر یکے را بہ آن مقام مناسبتے بود۔ متمکن ساخت۔ چنانچہ لطیفۂ قلب را کہ اصل لطیفۂ نفس بودہ زیر پستانِ چپ بہ فاصلۂ دو انگشت قدرے مائل بہ پہلو در مضغہ کہ قلب صنوبرش خوانند
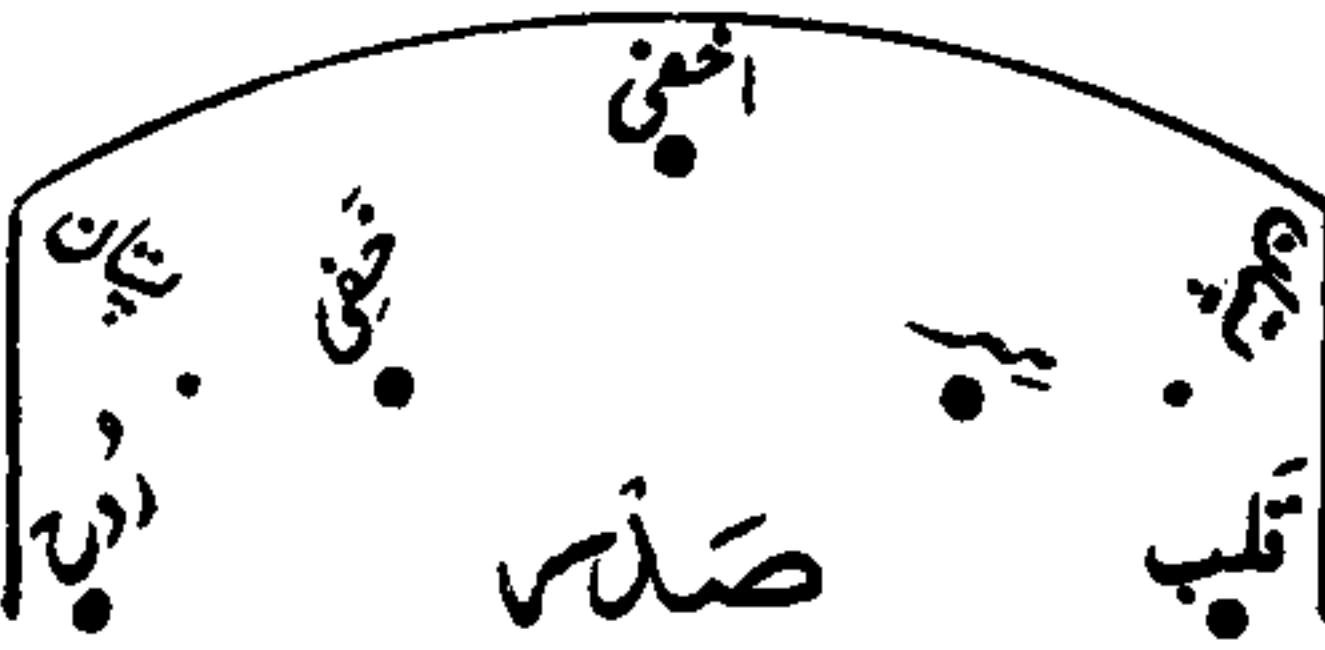
اخفیٰ
خفی
سِر
قلب
صدر

جائے دادند صنوبری نقش برائے آن گویند کہ مانند ثمر صنوبر مقلوب است۔ و لطیفۂ روح را کہ اصل لطیفۂ باد بودہ و مقام او در عالم امر بالاتر از مقام قلب بودہ از اصحاب یمین ساختہ زیر پستانِ راست بہ فاصلۂ دو انگشت قدرے مائل بہ پہلو جائے دادند۔ و لطیفۂ سِر را کہ اصل لطیفۂ

آب بودہ ومقام او در عالم امر بالاتر از روح بودہ بہ محاذات پستانِ چپ درمیان قلب و وسطِ سینہ جائے دادند۔ ولطیفہ خفی راکہ اصل لطیفہ آتش بودہ ومقام او در عالم امر بالاتر از سر بودہ از اصحاب یمین ساختہ بہ محاذاتِ پستان راست درمیان روح و وسطِ سینہ جائے دادند ولطیفہ اخفی راکہ اصل لطیفہ خاک بودہ ومقام او در عالم امر بالاتر از خفی بودہ واحسن واجمل لطائف امر و اقرب بہ حضرت اطلاق می باشد در وسط سینہ کہ مرکز است ومناسبتِ تام بہ حضرت اجمال دارد جائے دادند۔ این لطائف خمسہ چون فروع خود رامعین ومددگار شدند ودرصدر قرار گرفتند پایۂ انسان از جمیع مخلوقات بلند شد۔ ودر عالم کبیر عالم اکبر ظہور یافت۔

ہردو عالم قیمتِ خود گفتۂ نرخ بالاکن کہ ارزانی ہنوز

فرمودہ اند لطائف عالم امر انوار مجردہ بودہ اند۔ ہر یکے رانورے است علیحدہ۔ نور قلب زرد است ونور روح سرخ ونور سر سفید ونور خفی سیاہ ونور اخفی سبز۔ چون انسان مورد انوار وموضع اسرار گردید حُلۂ خلافت بر تن وے بیاراست وتاج علم ودانش بر مفرق وے زیب داد۔ وبہ اوصاف خداوندی متصف گشت وبار امانت را متحمل شدہ ظِلُّ اللّٰہِ فِی الْاَرْضِیْنَ وَخَلِیْفَۃُ اللّٰہِ فِی الْعٰلَمِیْنَ قرار یافت۔

چون مرتبہ ہیئت وحدانی لطائف عشرہ در علم وفضل وقوت وکمال از سکانِ عالم بالا بلند شد ایشان ازگفتۂ خود اَتَجْعَلُ فِیْهَا مَنْ یُّفْسِدُ فِیْهَا وَیَسْفِکُ الدِّمَاءَ خجالت کشیدہ سُبْحَانَکَ لَا عِلْمَ لَنَا اِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا گفتہ پیش وے سر بسجدہ نہادہ اعتراف فضل وشرف وے کردند۔ این است اصل انسان واین است حقیقت مَنْ عَرَفَ نَفْسَهٗ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهٗ واین است بیان اِنَّ اللّٰہَ خَلَقَ اٰدَمَ عَلٰی صُوْرَتِہٖ۔ پیر ہرات حضرت عبد اللہ انصاری قدس سرہ می فرمایند وحدت صفت ذات باکمال اوست۔ وقدرت دلیل عظمت وجلال اوست۔ خواست کہ قدرت خود بیند عالم آفرید وخواست کہ خود را بیند آدم آفرید۔

خواست تا جلوہ دہد صورت خود را معشوق خیمہ برمعرکۂ آب وگلِ آدم زد

وَهٰذَا هُوَ مَحَلُّ التَّذْکِیْرِ وَالْعِبْرَۃِ فِی الْاٰیَۃِ الْکَرِیْمَۃِ وَفِیْ اَنْفُسِکُمْ اَفَلَا تُبْصِرُوْنَ اَیْ اَفَلَا تُبْصِرُوْنَ بِبَصَائِرِکُمُ الْاٰیَاتِ الْعَظِیْمَۃَ وَالْاَسْرَارَ اللَّطِیْفَۃَ وَالْاَنْوَارَ الْعَجِیْبَۃَ وَاللَّطَائِفَ الشَّرِیْفَۃَ الْمُسْتَکِنَّۃَ فِیْ صُدُوْرِکُمُ الْمُوْدَعَۃَ فِیْ نُفُوْسِکُمْ فَهَلْ مِنْ مُّسْتَمِعٍ وَهَلْ مِنْ قَلْبٍ ذَاکِرٍ وَرُوْحٍ شَائِقٍ وَسِرٍّ تَائِقٍ وَخَفِیٍّ خَاضِعٍ

دَاَخۡفٰی خَاشِعَۃ۔

نے فلک راست مسلّم نے ملک راست حاصل ۔۔۔ آنچہ درزیرِ سُویدا ربنی آدم است

چوں لطائف خمسۂ امراز اصل مقام خود دور افتادند و در ہیکل ظلمانی با فروع خود ہمکنار شدند در بہ سلسلۂ عشق و محبت در پیکرِ انسانی گرفتار ماندند۔ نورانیت ولمعانیت خود را در باختہ بہ رنگ لطائف خلق بے نور گشتند۔ مثنوی۔

پایۂ آخر آدم است و آدمی ۔۔۔ گشت محروم از مقام بندگی

گرنہ گردد باز مسکین زین سفر ۔۔۔ نیست از وے ہیچ کس محرُوم تر

این لطائف خمسۂ منورہ فی الحقیقت از درجات ولایت پنج درجات اند کہ ہر درجہ راہ موصل است بہ حضرت ذات علیّہ تعالت و تقدست۔ چون کہ ارشاد عباد بہ مسالک ہدی و رشاد منوط بہ ذات حضرات انبیا و رسل علیہم السّلام است۔ ہمان راہ راہ ہدی است کہ مختار و مسلوک ایشان بودہ و این لطائف خمسہ آن پنج طرق اند کہ انبیاء اولوالعزم ازان مسالک در مقام ولایت بہ مقصود رسیدہ اند۔ مسلکِ اول لطیفۂ قلب است و آن اول مقام است از عالم اُمر و اقرب است بہ عالم خلق۔ تعلق و ارتباط این لطیفہ بہ تجلی صفت تکوین است کہ آن صفتِ اضافیۂ حق تعالیٰ است و آن صفت فعل و خلق و تخلیق و ایجاد و احداث و اختراع می باشد۔ ایجادِ ممکنات بہ این صفت متعلق است۔ ازین جا است کہ مقام اصل لطیفۂ قلب را قلب کبیر و حقیقتِ جامعۂ انسانی گویند۔ این لطیفۂ شریفہ برائے لطائف دیگر از عالم امر بہ منزلۂ بُنیہ و بُنگہ است و مدار کار لطائف امر بہ تجلیہ و تصفیۂ این لطیفۂ جامعہ است۔ و مقام این لطیفۂ شریفہ در جسدِ انسانی در قلب صنوبری واقع شدہ است کہ صلاح و فساد جسد مربوط بر صلاح و فساد وے است۔ فَقَدْ قَالَ رَسُوْلُ اللّٰہِ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ کَمَا رَوَاہُ ابْنُ مَاجَۃَ اَلَا وَاِنَّ فِی الْجَسَدِ مُضْغَۃً اِذَا صَلُحَتْ صَلُحَ الْجَسَدُ کُلُّہٗ وَاِذَا فَسَدَتْ فَسَدَ الْجَسَدُ کُلُّہٗ اَلَا وَہِیَ الْقَلْبُ۔ در لطائفِ عالمِ خلق لطیفۂ نفس را تعلق و ارتباط بہ اصل لطیفۂ قلب است کَمَا ذَکَرْتُہٗ مِنْ قَبْلُ۔ لذا لطیفۂ نفس برائے لطائفِ دیگر از خلق بہ منزلۂ لُب و رُب است۔ ازین جا است کہ صاحبزادگان حضرت مجدد قدس اللّٰہ اسرارہم بعد از تصفیۂ قلب بہ تزکیۂ نفس می پرداختند و می فرمودند کہ تصفیۂ لطائف دیگر در ضمن این دو لطیفۂ رئیسہ حاصل می شود۔ امّا طریقۂ حضرت مجدد قدس سرہ سیر تفصیلی بودہ کہ

به تزکیهٔ جمیع لطائف می پرداختند۔ وصول حضرت آدم علیه السّلام از راه این لطیفهٔ شریفه شده است ازین جهت این لطیفه را زیر قدم حضرت ایشان علیه السّلام می گویند چه اوّل سالک برین راه حضرت ایشان بوده اند۔ کسے که وصول او به جناب قدس ازین راه شود او را آدمی المشرب گویند او را استعداد سیر یک درجه از درجات پنجگانهٔ ولایت می باشد۔

مسلک دوم۔ لطیفهٔ رُوح است که تعلق وارتباط به تجلی صفات ثبوتیهٔ الٰهیه دارد ـ ونسبت به صفت تکوین که صفت اضافیه می باشد یک گام به حضرت ذات تعالت وتقدست قریب تراست وصول حضرت نوح وحضرت ابراهیم علیهما السلام از راه این لطیفهٔ شریفه شده است ازین جهت این لطیفه را زیر اقدامِ حضرات ایشان می گویند کسے که وصول او ازین راه شود او را ابراهیمی المشرب گویند او را استعداد حصُول دو درجه از درجات پنجگانهٔ ولایت می باشد۔

مسلک سوم لطیفهٔ سر است که تعلق وارتباط به تجلی شیونات ذاتیهٔ الٰهیه دارد۔ ونسبت به صفاتِ ثبوتیه یک گام به حضرتِ ذات قریب تر است. وصولِ حضرت موسیٰ علیه السلام از راه این لطیفهٔ شریفه شده است ازین جهت این لطیفه را زیر قدم حضرت ایشان می گویند کسے که وصول او ازین راه شود او را موسوی المشرب گویند۔ او را استعداد حصول سه درجه از درجات پنجگانهٔ ولایت می باشد۔

مسلک چهارم لطیفهٔ خفی است که تعلق وارتباط به تجلی صفات سلبیهٔ تنزیهیه دارد ونسبت به شیونات ذاتیه یک گام به حضرت ذات قریب تر است وصولِ حضرت عیسیٰ علیه السلام از راهِ این لطیفهٔ شریفه شده است ازین جهت این لطیفه را زیر قدمِ حضرت ایشان می گویند کسے که وصول او ازین راه شود او را عیسوی المشرب گویند او را استعداد حصول چهار درجه از درجات پنجگانه ولایت می باشد۔

مسلک پنجم لطیفهٔ اخفیٰ است که تعلق وارتباط به تجلی شانِ جامع دارد که مثل برزخ است درمیانِ مرتبهٔ تنزیهیه واحدیّت مجرّده۔ این لطیفهٔ شریفه که احسن واجلِ لطائف واقرب به حضرت اطلاق است در وسط سینه که مناسبتِ تام به حضرت اجمال دارد جائے دارد۔ وصول حضرت خاتم الانبیاء والمرسلین محبوب رب العالمین سیدنا وشفیعنا محمد صلی الله علیه وسلم از راه این لطیفهٔ شریفه شده است. کسے که وصول او ازین راه شود او را محمدی المشرب گویند۔ او را استعداد تمام مراتب پنجگانهٔ ولایت می باشد۔ ذٰلِكَ فَضْلُ اللّٰهِ يُؤْتِيْهِ مَنْ يَّشَآءُ۔

اختلاف مشارب وتعدد مسالک از برائے تیسیر است بر عباد لِاختلافٍ فی العزائم والقوی
الکامنۃ فی العباد۔ واین رحمت بے غایت پروردگار است لِکُلٍّ جَعَلْنَا مِنْکُمْ شِرْعَۃً
وَمِنْهَاجًا وَلَوْ شَاءَ اللّٰهُ لَجَعَلَکُمْ اُمَّۃً وَّاحِدَۃً وَّلٰکِنْ لِّیَبْلُوَکُمْ فِیْ مَا اٰتٰکُمْ
فَاسْتَبِقُوا الْخَیْرَاتِ ۔

باید دانست کہ برائے وصول بہ مقصود ہر یکے ازین طرقِ خمسہ وافی وکافی است ۔
اگرچہ در فضل وشرف وتفاوتِ درجات متفاوت اند تِلْکَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ
عَلٰی بَعْضٍ مِنْهُمْ مَنْ کَلَّمَ اللّٰهُ وَرَفَعَ بَعْضَهُمْ دَرَجَاتٍ ۔ ہر چند کہ بہ لامکانیت
قریب تر در شرف بالاتر۔ کسانے کہ دو مراتب یافتہ اند از اصحاب یک امتیاز دارند وہمچنان
اصحاب سہ از اصحاب دو۔ واصحاب چہار از اصحاب سہ۔ واصحاب پنج از اصحاب چہار۔ وتعیینِ
مراتب وتخصیص مشارب امر موہبتی است۔ کسب را دران اختیار نیست اللہم الا بہ قسر شدید
کششِ زائد از پیر کامل۔ ع این کار دولت است کنون تا کرا رسد۔ این طرق ومراتب
خمسہ بہ منزلتِ ابوابِ ثمانیۂ بہشت برین اند۔ کہ ہر باب برائے دخول بہ حضیرۂ رضا و
اوجِ قبول کافی ووافی است۔ ہر باب مخصوص بہ گروہے باشد۔ وکسانے باشند کہ استحقاق
دو باب داشتہ باشند۔ وکسانے از سہ وکسانے ازین بیش تا آن کہ کسانے باشند کہ از ابوابِ
ثمانیہ برائے ایشان صدائے خوش آمدید وکلمات ترحیب اَهْلًا وَّسَهْلًا وَّمَرْحَبًا بلند
خواہد شد سرور دو جہان سید انس وجان صلی اللہ علیہ وسلم فرمودہ اند مَنْ کَانَ مِنْ اَهْلِ الصَّلٰوۃِ
دُعِیَ مِنْ بَابِ الصَّلٰوۃِ وَمَنْ کَانَ مِنْ اَهْلِ الْجِهَادِ دُعِیَ مِنْ بَابِ الْجِهَادِ وَمَنْ کَانَ
مِنْ اَهْلِ الصَّدَقَۃِ دُعِیَ مِنْ بَابِ الصَّدَقَۃِ وَمَنْ کَانَ مِنْ اَهْلِ الصِّیَامِ دُعِیَ مِنْ
بَابِ الرَّیَّانِ فَقَالَ اَبُوْبَکْرٍ رَضِیَ اللّٰهُ عَنْهُ یَا رَسُوْلَ اللّٰهِ مَا عَلٰی اَحَدٍ یُّدْعٰی مِنْ
تِلْکَ الْاَبْوَابِ مِنْ ضَرُوْرَۃٍ فَهَلْ یُدْعٰی اَحَدٌ مِّنْ تِلْکَ الْاَبْوَابِ کُلِّهَا فَقَالَ
رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ نَعَمْ وَاَرْجُوْ اَنْ تَکُوْنَ مِنْهُمْ یَا اَبَا بَکْرٍ انتہی
وَاللّٰهُ یَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهٖ مَنْ یَّشَاءُ ۔

وباید دانست آنچہ حضرات ما قدس اللہ اسرارہم وافاض علینا من برکاتہم ولایت لطائفِ
خمسہ را بہ حضرات انبیاء اولو العزم منسوب می فرمایند معنیش آن است۔ قربے کہ سالک را در ہر
لطائفِ خمسہ حاصل می شود آن تابع وبہ منزلۂ ظل آن قرب است کہ انبیاء علیہم السلام را در مقام

ولایت حاصل شدہ است مقام نبوت آن سروران راشانِ دیگر است کہ دراز ار آن علوم و معارف ولایت، ہیچ مناسبت ندارد۔ حضرت شاہ غلام علی قدس سرہ در مکتوبے نوشتہ اند۔ زیر قدم بودنِ لطیفہ یکے از انبیا علیہم السلام بہ آن معنی است کہ صفتے از صفات حقیقتاً مربیِ آن نبی است صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم و آن صفت جزئیاتِ بسیار دارد کہ یک جزئی آن مربی سالک است الخ تشریح این کلام بہ نہجے است کہ حق تعالیٰ جلّ مجدہٗ را غناءِ ذاتی مسلم است۔ او تعالیٰ و تقدس بہ عالم و عالمیان ہیچ مناسبت ندارد ہر چہ بہ ظہور رسیدہ کرشمۂ تجلیاتِ اسماء و صفاتِ آن بے نیاز است کہ بہ واسطۂ آن ہر آن و ہر جا تازہ فتوحات و فیوضات بہ تمام کائنات می رسد۔ چون عالم بتمامہ مِنْ اَوَّلِهٖ اِلٰی آخِرِهٖ مظہر اسماء و صفاتِ واجبی است لہٰذا ہر فرد از افراد انسان لا محالۃ مظہرِ صفتے است از صفات غیر متناہیہ او تعالیٰ و تقدس۔ و ہر صفت بہ رنگ کلی است کہ جزئیات کثیرہ غیر متناہیہ دارد چہ ہر صفت را تجلیاتِ بے شمار است و ہر تجلی را ظلالِ بے اندازہ و ہر ظل را نقاطِ بے عدد و بے پایان۔ تعلق و ارتباط حضرات انبیا علیہم السلام بہ کلیات است و تربیت ایشان بہ آنہا شدہ۔ و تعلق و ارتباط سائر ناس بہ ظلال و نقاط ظلال است کہ بہ منزلۂ جزئیات می باشند و تربیت ایشان از آن جزئیات شدہ۔ صفتِ تکوین کہ منشاء صدور افعال است رب حضرت آدم است علیہ السلام تربیت ایشان بہ این صفت شدہ کسے کہ تربیت او از جزئیات این صفت شدہ آن جزئی مبدأ التعین اوست و او را آدمی المشرب گویند ولایت او زیر قدم حضرت آدم است علیہ السلام و وصولِ او از لطیفۂ قلب است۔ و تربیت حضرت نوح و حضرت ابراہیم علیہما السلام از صفات ثبوتیہ است خصوصاً از صفت علم کہ اجمع صفات ذاتیہ است۔ و تربیت حضرت موسیٰ علیہ السلام از شیونات ذاتیہ است و شان الکلام رب ایشان است و تربیت حضرت عیسیٰ علیہ السلام صفات سلبیہ است کہ موطن تقدیس و تنزیہ است۔ و تربیت حضرت خاتم الرسل علیہ و علیہم الصلوات والتسلیمات از جامع صفات و شیونات و تقدیسات و تنزیہات است کہ مرکز دائرۂ این کمالات است و در مرتبۂ صفات و شیونات تعبیر از آن بہ شان العلم مناسب است کہ این شان عظیم الشان جامع جمیع کمالات است۔ کسانے کہ از جزئیات این مقامات تربیت یافتہ اند آن جزئیات مبادیِ تعینات ایشان است و مشارب ایشان ابراہیمی یا موسوی یا عیسوی یا محمدی می باشد۔ سیر محمدی المشرب بہ ترتیب از قلب بہ روح و از روح بہ سر و از سر بہ خفی و از خفی بہ اخفیٰ بہ حضرتِ احدیت بر شاہ راہِ مستقیم

واقع است کہ تیجگانہ عالم امر را بہ ترتیب طے نمودہ۔ در اصولِ اینہا و باز در اصولِ اصولِ ہمیں ترتیب را مرعی داشتہ کار را بہ انجام می رساند۔ بہ خلافِ اصحابِ ولایات دیگر کہ گویا از ہر درجہ نقبے کندہ خود را تا بہ مطلوب می رسانند۔ شک نیست کہ افعال و صفات و شیونات و تنزیہات از ذاتِ او تعالیٰ و تقدس منفک نیست اگر انفکاک است در ظلال است۔ پس دراں موطن واصلانِ افعال و صفات و شیونات و تنزیہات را نیز نصیبے از تجلیاتِ ذاتِ بے چون تعالیٰ و تقدس حاصل خواہد شد اگرچہ صاحبِ اخفیٰ را در علو و سفل امتیازے حاصل است۔

باید دانست کہ بعثتِ انبیاء علیہم السلام بہ عالمِ خلق است و دعوتِ ایشاں مقصود بر عالمِ خلق ساختہ اند۔ لہٰذا مکلف اجزائے خلق اند کہ قالب است۔ تنعماتِ بہشت و آلامِ دوزخ و دولتِ دیدار و بے دولتی حرماں ہمہ وابستہ بہ خلق است امر را بہ آں تعلق نیست تعلق فرائض و واجبات و سنن بہ قالب و اجزائے خلق است۔ نصیب اجزائے عالمِ امر از اعمال نافلہ است۔

باید دانست سیر سالک در دائرۂ امکان و در دائرۂ ظلال کہ آں را ولایتِ صغریٰ گویند سیر الی اللہ می باشد و از اصل مبدأ تعین اعنی از دائرۂ ولایتِ کبریٰ از تجلیاتِ اسماء و صفات تا تجلیاتِ ذات و حضرتِ احدیتِ مجردہ سیر سالک را سیر فی اللہ گویند و چوں از آں جا رجوع واقع شود آں را سیر عن اللہ گویند۔

و باید دانست کہ معنی وصول از راہ یکے از لطائف خمسہ مبارکہ آن است کہ ورود فیض بداں لطیفہ شریفہ بیشتر می باشد لذتے و حلاوتے و طمانینتے کہ در آں لطیفہ شریفہ می باشد از اں گونہ احوالِ خصوصی در لطائف دیگر نمی یابد و معنی تہذیب لطائف شریفہ آں است۔ کہ لطائف بہ کیفیات و احوال ماسبق بر نسبت نورانیت خود را در یابند و کارخانہ باطن از سر نو تازہ و در شش گردد ابتداء از لطیفہ قلب می شود۔ چوں لطیفہ اصل خود را بہ یاد می آرد۔ آتش شوق در بر او در می گیرد۔ قصدِ طیراں بہ اصل مقام خود می نماید تا بہ اصل خود بپیوندد۔ از غایت شوق شعلہ رو می نماید کہ آں را حضرات مافتح باب می گویند رفتہ رفتہ ایں شعلہ قوی و بلند تر می شود تا آں کہ از قفسِ عنصری می بر آید۔ و ہمیں معنی مراد است آنکہ گویند لطیفہ از قالب بر آمد۔ آں زماں از لطیفہ تا اصلِ مقامِ او کہ بالائے عرش بریں است راہے کشادہ از نور ظاہر می گردد و بعضے افراد منارہ از نور معلوم می کنند تا بہ اصل خود می پیوندد۔ و معلوم باد کہ از وقت بر آمدنِ لطائف از قالب و تا وصول آنہا بہ اصول خود و قیام نمودن آنہا در آں

مواطن سالک انوار لطائف را بیرونِ سینۂ خود مشاہدہ می کند۔ و ایں الحضرات را سیرِ آفاقی گویند چوں لطائف به اصول خود می رسند و دراں مواطن قیام می نمایند سیرِ انفسی شروع می شود۔ آں زماں سالک ہر چہ می بیند مِنَ الانوارِ والاسرارِ۔ درونِ سینۂ خود می بیند و به سِرِّ کریمۂ سَنُرِیْهِمْ آیَاتِنَا فِی الْاٰفَاقِ وَفِیْ اَنْفُسِهِمْ می رسد۔

حضرت مجدد قدس سرہٗ می نویسند۔ قلب از عالم امر است او را به عالم خلق تعلق و تعشق دادہ به عالم خلق فرود آوردہ اند و به مضغۂ کہ در جانب چپ است تعلق خاص بخشیدہ اند در رنگِ آں کہ بادشاہ را به کنّاس تعشق پیدا می شود و به سبب آں در منزلِ کنّاس نزول نماید و رُوح کہ الطف از قلب است از اصحابِ یمین است و لطائف ثلاثہ کہ فوق لطیفۂ رُوح اند به شرفِ خَیْرُ الْاُمُوْرِ اَوْسَطُهَا مشرف اند ہر چند لطیف تر به وسط مناسب تر اِلَّا اَنَّ السِّرَّ وَالْخَفِیَّ عَلٰی طَرَفِیِ الْاَخْفٰی اَحَدُهُمَا عَلَی الْیَمِیْنِ وَالْاٰخَرُ عَلَی الشِّمَالِ و نفس مجاورِ حواس است تعلق به دماغ دارد و ترقی قلب منوط است به وصولِ او در مقامِ رُوح و به مقام مافوق روح و ہمچنیں ترقی رُوح و مافوقِ او مربُوط است به وصول آنہا به مقامات فوقانی لیکن ایں وصول در ابتدار به طریقِ احوال است و در انتہا به طریقِ مقام و ترقی نفس به رسیدن اوست در مقامِ قلب به طریقِ احوال در ابتدار و بطریقِ مقام در انتہا و در آخر کار ایں لطائف ستہ به مقام اخفیٰ می رسند و ہمہ به اتفاق قصدِ طیراں به عالمِ قدس می نمایند و لطیفۂ قالب را خالی و تہی می گزارند اما ایں طیراں نیز در ابتدا به طریقِ احوال است و در انتہا بطریقِ مقام وَحِیْنَئِذٍ یَحْصُلُ الْفَنَاءُ و موتے کہ پیش از موت گفتہ اند ازیں جدائی لطائفِ ستہ است از لطیفۂ قالب۔ و می نویسند۔ لازم نیست کہ جمیع لطائف در مقامے جمع شوند و از انجا طیراں نمایند گاہ باشد کہ قلب و رُوح ہر دو به اتفاق این کار کنند و گاہے ہر سہ و گاہے ہر چہار و آنچہ اوّل مذکور شد اتم و اکمل است و مخصوص به ولایت محمدی علیہ و آلہ الصلوات والتسلیمات و ما عدائے او قسمے از اقسام ولایت است۔ و نوشتہ اند۔ بعد از مفارقت لطائفِ ستہ و عروج آنہا در عالم امر ہر آئینہ خلیفۂ آنہا در بیں عالم ہمیں بدن خواہد ماند و کار ہمہ آنہا خواہد کرد بعد ازیں اگر الہام است بر ہمیں مضغہ است کہ خلیفۂ حقیقتِ جامعۂ قلبیہ است و آنچہ در حدیثِ نبوی علیہ الصلوٰت والسلام آمدہ است مَنْ اَخْلَصَ لِلّٰهِ اَرْبَعِیْنَ صَبَاحًا ظَهَرَتْ یَنَابِیْعُ الْحِکْمَةِ مِنْ قَلْبِهٖ عَلٰی لِسَانِهٖ مراد ازیں قلب وَاللّٰهُ سُبْحَانَهٗ اَعْلَمُ ہمیں مضغہ است و در احادیث دیگر ایں مراد متعین است کَمَا قَالَ عَلَیْهِ الصَّلٰوةُ

وَالسَّلَامُ اِنَّهٗ لَیُغَانُ عَلٰی قَلْبِیْ عُرُوْضِ غَیْنٍ بر مضغہ است نہ بر حقیقت جامعہ کہ
او بکُلِّیَۃ از غین بر آمدہ است و در احادیث دیگر آمدہ از تقلب قلب کَمَا قَالَ عَلَیْہِ الصَّلٰوۃُ
وَالسَّلَامُ قَلْبُ الْمُؤْمِنِ بَیْنَ اِصْبَعَیْنِ مِنْ اَصَابِعِ الرَّحْمٰنِ۔ الحدیث وَ قَالَ صَلَّی اللّٰہُ
تَعَالٰی عَلَیْہِ وَآلِہٖ وَسَلَّمَ۔ قَلْبُ الْمُؤْمِنِ کَرِیْشَۃٍ فِیْ اَرْضِ فَلَاۃٍ۔ الحدیث وَقَالَ
عَلَیْہِ الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ اَللّٰھُمَّ ثَبِّتْ قَلْبِیْ عَلٰی طَاعَتِکَ ۔ وَالتَّقَلُّبُ وَعَدَمُ
الثَّبَاتِ ثَابِتَۃٌ لِھٰذِہِ الْمُضْغَۃِ لِاَنَّ الْحَقِیْقَۃَ الْجَامِعَۃَ لَا تَقَلُّبَ لَھَا اَصْلًا بَلْ ھِیَ
مُطْمَئِنَّۃٌ رَاسِخَۃٌ عَلَی الْاِطْمِیْنَانِ ۔ وَالْخَلِیْلُ عَلٰی نَبِیِّنَا وَعَلَیْہِ الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ
اِنَّمَا طَلَبَ اِطْمِیْنَانَ الْقَلْبِ اَرَادَ بِہِ الْمُضْغَۃَ لَا غَیْرُ لِاَنَّ قَلْبَہُ الْحَقِیْقِیَّ قَدْ کَانَ
مُطْمَئِنًّا بِلَا رَیْبٍ بَلْ نَفْسُہٗ اَیْضًا کَانَتْ مُطْمَئِنَّۃً بِسِیَاسَۃِ قَلْبِہِ الْحَقِیْقِیِّ ۔ قَالَ
صَاحِبُ الْعَوَارِفِ قُدِّسَ سِرُّہٗ اِنَّ الْاِلْھَامَ صِفَۃُ النَّفْسِ الْمُطْمَئِنَّۃِ الَّتِیْ عَرَجَتْ
فِیْ مَقَامِ الْقَلْبِ وَاِنَّ التَّلْوِیْنَاتِ وَالتَّقْلِیْبَاتِ حِیْنَئِذٍ تَکُوْنُ صِفَاتُ النَّفْسِ
الْمُطْمَئِنَّۃِ وَھُوَ کَمَا تَرٰی مُخَالِفٌ لِلْاَحَادِیْثِ الْمَذْکُوْرَۃِ وَلَوْ تَیَسَّرَ الْعُرُوْجُ مِنْ
ھٰذَا الْمَقَامِ الَّذِیْ اَخْبَرَ الشَّیْخُ عَنْہُ تَعْلَمُ الْاَمْرَ کَمَا ھُوَ عَلَیْہِ وَلَاحَ صِدْقُ مَا
اَخْبَرْتُ بِہٖ وَطَابَقَ الْکَشْفُ وَالْاِلْھَامُ بِالْاَخْبَارَاتِ النَّبَوِیَّۃِ عَلٰی صَاحِبِھَا
الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ وَالتَّحِیَّۃُ ۔ وَلَقَدْ تَعْلَمُ اَنَّ مَا اَخْبَرْتُ بِہٖ مِنْ خِلَافَۃِ الْمُضْغَۃِ
وَوُرُوْدِ الْاِلْھَامِ عَلَیْھَا وَصَیْرُوْرَتِھَا صَاحِبَ اَحْوَالٍ وَتَلْوِیْنَاتٍ مِمَّا کَبُرَ عَلَی
الْمُتَعَصِّبِیْنَ الْجَاھِلِیْنَ الْقَاصِرِیْنَ عَنْ حَقِیْقَۃِ الْاَمْرِ وَثَقُلَ عَلَیْھِمْ فَمَاذَا یَقُوْ
لُوْنَ فِی الْاَخْبَارِ النَّبَوِیَّۃِ عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہِ الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ حَیْثُ قَالَ اِنَّ فِیْ جَسَدِ
بَنِیْ اٰدَمَ لَمُضْغَۃً اِذَا اَصْلَحَتْ صَلُحَ الْجَسَدُ کُلُّہٗ وَاِذَا اَفْسَدَتْ فَسَدَ الْجَسَدُ اَلَا وَ
ھِیَ الْقَلْبُ جَعَلَ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ الْمُضْغَۃَ ھِیَ الْقَلْبُ عَلٰی سَبِیْلِ الْمُبَالَغَۃِ وَ
وَنَاطَ صَلَاحَ الْجَسَدِ وَفَسَادَہٗ بِصَلَاحِھَا وَفَسَادِھَا فَیَجُوْزُ لِھٰذِہِ الْمُضْغَۃِ مَا
یَجُوْزُ لِلْقَلْبِ الْحَقِیْقِیِّ وَاِنْ کَانَ عَلٰی سَبِیْلِ النِّیَابَۃِ وَالْخِلَافَۃِ ۔ و نوشتہ اند
چوں لطائفِ ستّہ بعد از مفارقت از قالب وصول بہ مقام قدس و تلون بہ صبغ آن اگر بہ قالب
باز رجوع نمایند تعلق پیدا کنند سوائے محبتی و حکم قالب گیرند و بعد از امتزاج باز یک قسم فنائے پیدا
کنند و حکم میّت بگیرند دریں وقت بہ تجلی خاص متجلی گردند و از سر حیات پیدا کنند و بہ مقام

بقا باللہ متحقق شوند و متخلی بہ اخلاق اللہ گردند۔ دریں وقت اگر آں خلعت را بخشیدہ بہ عالم باز گردانند
مرتبہ از دنو بہ تدلّی خواہد انجامید و مقدمۂ تکمیل پیدا خواہد شد۔ و اگر بہ عالم باز نہ گردانند و تدلّی
بعد دنو حاصل نہ شود از اولیائے عزلت خواہد بود و تربیت طالباں و تکمیل ناقصاں از دست او نخواہد
آمد۔ ایں است حدیث بدایت و نہایت بہ طریق رمز و اشارت۔ امّا فہمیدنِ آں بہ غیر قطع منازل محال
است۔ و نوشتہ اند۔ باید دانست کہ ایں رجوع واصل کہ بہ کلیت واقع شود از اکمل مقامات
دعوت است۔ ایں غفلت سبب حضور جمع کثیر است۔ غافلاں ازیں غفلت غافل اند و حاضراں
ازیں رجعت جاہل۔ ایں مقام از قبیل مدح بما یشبہ الذم است۔ فہم ہر کوتہ اندیش اینجا نہ رسد
اگر کمالات ایں غفلت را بیان کنم ہرگز کسے آرزوئے حضور نہ کند۔ ایں آں غفلت است کہ خواص
بشر را بر خواص ملک فضیلت بخشید۔ ایں آں غفلت است کہ محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہٖ
وسلم را رحمت عالمیاں گردانید۔ ایں آں غفلت است کہ از ولایت بہ نبوت می رساند۔ ایں آں
غفلت است کہ از نبوت بہ رسالت می رساند۔ ایں آں غفلت است کہ اولیائے عشرت را بر
اولیائے عزلت مزیت می بخشد۔ ایں آں غفلت است کہ محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہٖ
وسلم را بر صدیق اکبر سبقت می دہد بَعْدَ مَا کَانَا کَفَرَسَیْ رِہَانٍ۔ ایں آں غفلت است کہ
صحو را بر سکر ترجیح می نماید۔ ایں آں غفلت است کہ نبوت را بر ولایت افضل می گرداند علیٰ رغم
اَنْفِ الْقَاصِرِیْنَ۔ ایں آں غفلت است کہ بہ سبب آں قطب ارشاد از قطب ابدال افضلیت
پیدا می کند۔ ایں آں غفلت است کہ صدیق اکبر رضی اللہ تعالیٰ عنہ آرزوئے آں می نماید آں جا کہ
می فرماید یَا لَیْتَنِیْ سَہْوُ مُحَمَّدٍ۔ ایں آں غفلت است کہ حضور کمینہ خادم اوست۔ ایں آں
غفلت است کہ وصول مقدمۂ حصول اوست۔ ایں آں غفلت است کہ بہ صورت تنزل
است و بہ حقیقت ترفع۔ ایں آں غفلت است کہ خواص را بہ عوام مشتبہ می سازد۔ و حجاب
کمالات ایشاں می گردد۔ ع۔ گر بگویم شرح ایں بے حد شود۔ و نوشتہ اند۔ قباب اولیاء اللہ صفات
بشریت ایشان است۔ بہ ہر چہ سائر مردم محتاج اند ایں بزرگواراں نیز محتاج اند۔ ولایت ایشاں
را از احتیاج نمی برآرد۔ و غضب ایشاں نیز در رنگ غضب سائر مردم است۔ ہرگاہ سید انبیاء
علیہ وعلیہم الصلوات والتسلیمات فرماید اَغْضَبُ کَمَا یَغْضَبُ الْبَشَرُ بہ اولیا چہ رسد۔ ہمچنیں
ایں بزرگواراں در اکل و شرب و معاشرت با اہل و عیال و موانست با ایشاں، با سائر ناس شریک
اند۔ تعلقاتِ شتّٰی از لوازم بشریت است از خواص و عوام زائل نمی گردد حق سبحانہ در شان انبیاء

علیہم الصلوات والتسلیمات می فرماید وَمَا جَعَلْنٰهُمْ جَسَدًا لَّا یَاْكُلُوْنَ الطَّعَامَ وکفار ظاہر بیں می گفتند مَالِ هٰذَا الرَّسُوْلِ یَاْكُلُ الطَّعَامَ وَیَمْشِیْ فِی الْاَسْوَاقِ۔ پس ہر کہ نظر او بر ظاہر اہل اللہ افتاد محروم گشت و خسرانِ دُنیا و آخرت نقدِ وقتِ او آمد۔ ہمیں ظاہر بینی ابوجہل وابولہب را از دولت اسلام محروم ساخت و در خسرانِ ابدی انداخت۔ سعادتمند آن است کہ نظر او از ظاہر بینی اہل اللہ کوتاہ گشت وحدتِ نظر او بہ صفات باطنۂ ایں بزرگواراں نفوذ کردہ بر باطن مقصور گشت۔ فَهُمْ كَنِيْلِ مِصْرَ بَلَاءٌ لِّلْمَحْجُوْبِيْنَ وَمَاءٌ لِّلْمَحْبُوْبِيْنَ عجب کارے است۔ صفات بشریہ آں قدر کہ در اہل اللہ ظاہر می گردد۔ در سائر مردم ظاہر نیست وجہش آن است کہ ظلمت وکدورت در محل ہموار و مصفا اگرچہ اندک باشد بیشتر ہویدا می گردد و ازآں چہ در محل ناہموار و غیر مصفا اگرچہ بیشتر باشد لیکن ظلمتِ صفات بشریت در عوام در کلیت سرایت می کند و در قالب و قلب و روح می رود۔ و در خواص ایں ظلمت مقصور بر قالب و نفس است و در اخص خواص نفس نیز ازیں ظلمت مبری است مقصور بر قالب است وبس۔ و ایضاً ایں ظلمت در عوام موجب نقصان وخسارت است و در خواص موجب کمال و نضارت ہمیں ظلمتِ خواص است کہ ظلمتہائے عوام را زائل می گرداند قلبہائے ایشاں را تصفیہ می بخشد و نفسہا را تزکیہ می دہد۔ اگر ایں ظلمت نہ می بود خواص را بہ عوام ہیچ مناسبت نہ می گشود و راہِ افادہ واستفادہ مسدود می نمود۔ و ایں ظلمت در خواص آں قدر نہ می پایند کہ مکدر سازد بلکہ ندامت واستغفار کہ در عقبائے او دست دہد چندیں ظلمت وکدورتِ دیگر را ہم زدائد (صاف و روشن کند) و ترقیات می فرماید۔ ہمیں ظلمت است کہ در ملائک مفقود است و بہ سبب آں راہ ترقی مسدود۔ اسم ظلمت بروے از قبیل مدح بما یشبہ الذم است۔ عوام کالانعام صفات بشریت اہل اللہ را در رنگ صفات بشریت خود می دانند و محروم و محنعل می مانند قیاس غائب بر شاہد فاسد است۔ ہر مقام را خصوصیات علیحدہ است و ہر محل را لوازم جدا۔ نوشتہ اند حضرت حق سبحانہ و تعالیٰ اولیاء اللہ را بر نہجے مستور ساختہ است کہ ظاہر ایشاں از کمالات باطن ایشاں خبر نہ دارد فکیف ماعدائے ایشاں۔ باطن ایشاں را نسبتے کہ بہ مرتبہ بیچگونی حاصل گشتہ است نیز بیچون است و باطن ایشاں چوں عالم امر است نیز نصیبے از بیچونی دارد و ظاہر کہ سراسر چون است حقیقتِ آں را چہ دریابد بلکہ نزدیک است از نفس حصولِ آں نسبت انکار نماید لِغَایَةِ الْجَهْلِ وَعَدَمِ الْمُنَاسَبَةِ و تواند بود کہ نفس حصول نسبت را داند اما نہ داند کہ متعلقِ آں کیست بلکہ بسا است کہ نفی متعلقِ حقیقی او نماید و کل ذٰلِكَ

لِعُلُوِّ تِلْكَ النِّسْبَةِ ودنو بہ ظاہر و باطن خود مغلوب آں نسبت است و از دید و دانش رفتہ است
چہ داند کہ چہ دارد و بہ کہ دارد پس ناچار غیر از عجز از معرفت راہ نہ باشد لہٰذا صدیق اکبر رضی اللہ تعالیٰ عنہ
فرمود اَلْعَجْزُ مِنْ دَرْكِ الْإِدْرَاكِ إِدْرَاكٌ نفس ادراک عبارت از نسبت خاصہ است کہ
عجز از ادراک آں لازم است لِأَنَّ صَاحِبَ الْإِدْرَاكِ مَغْلُوْبٌ لَا يَعْلَمُ إِدْرَاكَ أَحَدٍ
وَغَيْرِهٖ لَا يَعْلَمُ حَالَهٗ كَمَا مَرَّ۔ و نوشتہ اند۔ الٰہی چیست کہ اولیائے خود را کردی کہ باطن
ایشاں زلال خضر است ہر کہ قطرۂ ازاں چشید حیات ابدی یافت و ظاہر ایشاں سم قاتل کہ ہر کہ
بہ آں نگریست بہ موتِ ابدی گرفتار آمد ایشاں اند کہ باطن ایشاں رحمت است و ظاہر ایشاں زحمت
باطن بینِ ایشاں از ایشاں است و ظاہر بینِ ایشاں از بدکیشاں۔ بہ صورت جو نما اند و بہ حقیقت
گندم بخش۔ بہ ظاہر از عوام بشر اند و بہ باطن از خواصِ ملک۔ بہ صورت بر زمین اند و بہ معنی بر فلک جلیسِ
ایشاں از شقاوت رستہ است و انیسِ ایشاں بہ سعادت پیوستہ أُولٰٓئِكَ حِزْبُ اللّٰهِ أَلَآ إِنَّ
حِزْبَ اللّٰهِ هُمُ الْمُفْلِحُوْنَ۔ وَصَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلٰى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَّآلِهٖ وَسَلَّمَ۔

این است قدرے از کلام و تحقیق ایں بزرگواراں فَالْقَلِيْلُ يَدُلُّ عَلَى الْكَثِيْرِ وَالْقَطْرَةُ
تُنْبِئُ عَنِ الْغَدِيْرِ حق تعالیٰ ایشاں را جزا ہا عنایت فرماید کہ برائے ما دوں ہمتاں اقرب و اسہلِ طرق
تجویز فرمودہ اند کہ البتہ موصل الی المقصود می باشد آثار و خطوط ایں راہ ہُدیٰ امام الطریقہ بہاؤ الحق
والدین حضرت سید السادات محمد نقشبند مشکل کشا بخاری قدس اللہ سرہ تجویز کردہ اند بعد ازاں کہ
پانزدہ روز سر بہ سجدہ نہادہ در جناب الٰہی تضرع نمودند کہ مرا راہے نشاں دہ کہ اسہل و اوصل باشد
چنانچہ دعائے ایشاں بہ اوجِ قبول رسید و ایں طریقۂ شریفہ بہ ایشاں عنایت شد کہ اندراج نہایت
در بدایت دارد۔

سکہ کہ در یثرب و بطحیٰ زدند	نوبتِ آخر بہ بخارا زدند
از خطِ آں سکہ نہ شد بہرہ مند	جز دلِ بے نقش شہ نقشبند
آں گہرِ پاک نہ ہر جا بود	معدنِ او خاکِ بخارا بود
اول او آخرِ ہر منتہی	زاخرِ او جیبِ تمنا تہی

حضرت ایشاں فرمودہ اند مرا طریقہ عنایت کردہ اند کہ البتہ موصل است و یافت بسیار دارد۔
دراں نہ محرومی است نہ مجاہدہ۔ ما فضلیانیم و ما مُرادانیم۔ اتباع سنت و عمل بر عزیمت و ذکرِ خفی
طریقۂ من است۔ خلفا و جانشینانِ حضرت ایشاں طریقۂ شریفۂ ایشاں را واضح تر و روشن تر کردہ

رفتند تاآں کہ آفتاب کمال بر چرخ ہدایت ظہور نمود۔ حضرت امام ربانی مجدد الف ثانی شیخ احمد فاروقی سرہندی قدس اللہ سرہ آں راہِ عظیم المرتبت را شاہراہ کثیر المنفعت ساختہ و الی اقصی الغایات رسانیدہ عالمے را منور ساختند۔ فجزاھم اللہ سبحانہ و تعالیٰ عن الاسلام و المسلمین خیرًا۔ ایں بزرگواراں برائے وصول الی اقصی الغایات چند ضوابط و قواعد نہادہ اند تا سالک بران کاربند شدہ شاہراہ محبت را قطع نماید۔ لہذا فقیر اوّلاً آں اصول و کلمات مبارکہ را بیان می نماید و باز کیفیت سلوک و مدارج آں را بیان خواہد کرد۔ وما توفیقی الا باللہ علیہ توکلت۔

در قافلہ کہ اوست دانم نہ رسم ایں بس کہ رسد ز دور بانگِ جرسم

بیانِ دہ اصول کہ بہ مقامات عشرہ موسوم اند

فرمودہ اند کہ قطع منازلِ سلوک عبارت از طے مقامات عشرہ است۔ کہ بنائے سلوک بران گزاشتہ شدہ۔ اول آں مقام توبہ و انابت است۔ دوم عزلت و ریاضت سوم ورع و تقوی۔ چہارم طاعت و ملازمتِ ذکر پنجم زہد و قناعت ششم توجہ و رجا ہفتم صبر و تسلیم ہشتم توکل و اعتماد بر پروردگار نہم حمد و شکر دہم رضا و خوشنودی بہ قضائے پروردگار جل شانہ و عم احسانہ۔

باید دانست کسانے کہ سیر سلوکی و تصفیہ لطائف عالم خلق را مقدم داشتہ اند ایشاں مقامات و مراتب عشرہ را بالذات قطع می کنند۔ و کسانے کہ سیر جذبی را مقدم داشتہ اند مقامات عشرہ را در ضمن تصفیہ لطائفِ عالمِ امر قطع می نمایند۔ چہ در قطعِ دائرۂ امکان قطع ایں مراتب ہم دست می دہد کہ منوط بہ فنائے قلب است و بہ فنائے قلب سالک داخل زمرۂ اولیاء می گردد۔

فرمودہ اند چوں کہ ہمم دریں زماں قاصر اند و اول مقام از مقامات عشرہ توبہ است۔ برائے حصول آں مدتے در کار است اگر برائے تحصیل آں تکلیف بتفصیل کردہ شود شاید دریں مدت فتورے راہ یابد و طالب از مقصود باز ماندہ مقام توبہ را ہم بہ انجام نہ رساند۔ لذا اکتفا بر اجمال کردہ تفصیل را حوالہ بہ مرور ایام کنند۔ بعد از حصول توبہ بہ طریق اجمال شیخ طالب را مناسب استعداد او تعلیم نماید و توجہ بہ کار او دارد و التفات بہ حال او مرعی نماید۔ آداب شرائط راہ را بہ او نشاں دہد و بہ متابعت کتاب و سنت و اقوال ائمہ و آثار سلف صالحین ترغیب فرماید و اعلام نماید کہ کشوف و وقائع را کہ سرمو از کتاب و سنت مخالفت داشتہ باشند۔ اعتبار نہ کند بلکہ ازاں متنفر ماندہ بہ تصحیح

عقائد بہ مقتضائے آرائے فرقۂ ناجیہ اہلِ سنت وجماعت نصیحت نماید و بہ تعلیم احکام فقہ از مسائل ضروریہ وبہ موجبِ آں تاکید عمل فرماید کہ دریں راہ بے حصول دو جناح اعتقادی و عملی طیران میسر نیست۔

محال است سعدی کہ راہِ صفا توان رفت جز در پئے مصطفےٰ

وتاکید نماید کہ در لقمہ احتیاطِ نیک مرعی دارد۔ ہرچہ کہ یابد و از ہر جائے کہ بدست رسد نہ خورد تا وقتے کہ دراں باب فتویٰ از شریعت غرا درست نہ کند بالجملہ در جمیع امور مَآ اٰتٰکُمُ الرَّسُوْلُ فَخُذُوْہُ وَمَا نَھٰکُمْ عَنْہُ فَانْتَھُوْا۔ را نصب عین خود سازد۔

باید دانست کہ حصول مقامات عشرہ بہ تفصیل وترتیب مخصوص بہ سالکِ مجذوب است کہ سیر سلوکی وتصفیہ لطائف عالم خلق را مقدم داشتہ است۔ و بر سبیل اجمال وخلاصہ نصیب مجذوب سالک است۔ چہ او را عنایت ازلی گرفتار محبت ساختہ است کہ بہ تفصیل مقامات عشرہ نمی تواند پرداخت۔ او را در ضمن جذبہ محبت خلاصۂ مقامات بر وجہِ اتم حاصل است کہ صاحب تفصیل را میسر نیست۔ و باید دانست کہ سالکِ مجذوب باشد یا مجذوب سالک۔ بعد انطے منازل و رفع حجب ہر دو طائفہ واصل اند۔ در نفس وصول یکے را بر دیگرے ہیچ مزیت نیست۔ چنانچہ دو شخص از منازل بعیدہ بہ کعبۂ معظمہ می رسند یکے بہ معالم راہ وکیفیات ہر منزل را بہ قدر استعداد خود دلنشیں ساختہ و دیگرے از تماشائے معالم ومنازل چشم دوختہ از شراب محبت مدہوش گشتہ بہ کعبہ رسیدہ در وصول بہ کعبہ ہر دو مساوی اند یکے را بر دیگرے شرفے نیست اگرچہ در معرفت معالم را متفاوت افتادہ اند۔ و باید دانست کہ بعد از وصول بہ مطلوب ہر دو طائفہ را جہل لازم است خواہ آں سالکِ مجذوب بود کہ از اہل کشف ومعرفت می باشد۔ یا مجذوب سالک بود کہ از ارباب جہل و حیرت است لِاَنَّ الْمَعْرِفَۃَ فِیْ ذَاتِ اللہِ تَعَالٰی اَلْجَھْلُ وَالْعَجْزُ عَنِ الْمَعْرِفَۃِ۔ وقطع ایں مقامات عشرہ منوط بہ تجلیات ثلاثہ اند۔ تجلی افعال کہ آں را محاضرہ گویند و آں تجلیاتِ صفتِ تکوین است۔ وتجلی صفات کہ آں را مکاشفہ گویند۔ وتجلی ذات کہ آں را مشاہدہ گویند۔ جمیع مقامات غیر از مقام رضا وابستہ بہ تجلی افعال وتجلی صفات اند۔ ومقام رضا منوط بہ تجلی ذات است تعالیٰ وتقدس وبہ محبت ذاتیہ کہ مستلزم مساوات ایلامِ محبوب است بہ انعام او نسبت بہ محِب۔ پس لاجرم رضا متحقق شود و کراہت برخیزد۔ حصولِ مقامات تسعہ اگرچہ وابستہ بہ تجلی افعال وتجلی صفات است امّا بلوغ آنہا بہ حدِکمال وفنائے اتم وابستہ بہ تجلی ذات است۔ ہرگاہ سالک قدرت کاملہ حق سبحانہ را بر خود و بر جمیع اشیا مشاہدہ می کند بے اختیار بہ توبہ وانابت رجوع کردہ بہ گریہ وزاری

آمد عزلت و ریاضت اختیار کند و از ترس و بیم ورع و تقوی را شیوۂ خود ساختہ بہ طاعت و ملازمت ذکر خود را مشغول سازد۔ چوں عظمت و کبریائی اُو تعالیٰ و تقدس مشاہدہ کند دنیائے دنی در نظرِ او خوار و بے اعتبار در آید۔ و ناچار بے رغبتی در دنیا پیدا شود و زہد و قناعت اختیار کند۔ و چوں مہربانی و رأفتِ او تعالیٰ متجلی شود در مقام توجہ و رجا در آید۔ و چوں او را مولائے نعم داند و اعطاء و منع از و شناسد صبر و تسلیم ادیدنِ خود ساختہ از راہ توکل و اعتماد رفتہ در مقام شکر و حمد در آید۔ و مقام رضا آں زماں صورت بندد کہ ایلامِ محبوب بہ انعامِ اُو مساوات پیدا کند۔ کراہت از میاں برخیزد ہرچہ از محبوب آید محبوب نماید۔

فَلَئِنْ قَالَ لِی مُتْ مُتُّ سَمْعًا وَّطَاعَةً   وَقُلْتُ لِدَاعِی الْمَوْتِ اَھْلًا وَّمَرْحَبًا

وصول بہ ایں مقامِ عالی بعد از قطع سلوک و جذبہ و مشاہدہ است اما بلوغ بہ حدِ کمال و فنائے اتم کَمَا یَنْبَغِیْ در بہشت بریں خواہد شد کہ وابستہ بہ دیدار پروردگار و خوشنودیِ اُو سبحانہ و تعالیٰ می باشد در صحیحین از ابوسعید روایت است کہ آں سرور صلی اللہ علیہ وسلم فرمود اِنَّ اللّٰہَ یَقُوْلُ لِاَھْلِ الْجَنَّةِ یَا اَھْلَ الْجَنَّةِ فَیَقُوْلُوْنَ رَبَّنَا وَسَعْدَیْكَ وَالْخَیْرُ كُلُّهٗ فِیْ یَدَیْكَ فَیَقُوْلُ هَلْ رَضِیْتُمْ فَیَقُوْلُوْنَ وَمَا لَنَا لَا نَرْضٰی وَقَدْ اَعْطَیْتَنَا مَا لَمْ تُعْطِ اَحَدًا مِّنْ خَلْقِكَ فَیَقُوْلُ اَلَا اُعْطِیْكُمْ اَفْضَلَ مِنْ ذٰلِكَ فَیَقُوْلُوْنَ یَا رَبِّ وَاَیُّ شَیْءٍ اَفْضَلُ مِنْ ذٰلِكَ فَیَقُوْلُ اُحِلُّ عَلَیْكُمْ رِضْوَانِیْ فَلَا اَسْخَطُ عَلَیْكُمْ بَعْدَهٗ اَبَدًا مقامات تسعہ را در آخرت تصور نیست۔ درآں جا توبہ و انابت از چہ بود۔ و عزلت و ریاضت از بہر کہ۔ ورع و تقوی را چہ کار وَفِیْهَا كُلُّ مَا تَشْتَهِیْهِ الْاَنْفُسُ وَتَلَذُّ الْاَعْیُنُ۔ نے طاعت و نے ذکر۔ زہد و قناعت را چہ جائے۔ توبہ و رجا را چہ گنجائش۔ صبر و تسلیم از چہ۔ توکل و اعتماد را چہ حاجت۔ آرے حمد و شکر را آں جا وجودی باشد لیکن آں از شعبِ مقامِ رضا است نہ مباین از رضا۔

نے از تو حیاتِ جاوداں می خواہم   نے عیش و تنعّمِ جہاں می خواہم
نے کامِ دل و راحتِ جاں می خواہم   ہرچیز رضائے تست آں می خواہم

حق تعالیٰ مائیم دستاں و از پا افتادگاں را ازیں مراتب بلند و مقامات ارجمند حظِ وافر نصیب فرماید۔ ع با کریماں کارہا دشوار نیست۔ بحرمتہ سید البشر صلی اللہ تعالیٰ علیہ و علیٰ آلہ و اصحابہ وسلم۔

در مراتب کمال فوق از مقام رضا مقامے نیست اَللّٰھُمَّ اِلَّا مقام محبتِ ذاتی کہ مخصوص بہ محبوب رب العالمین است صلی اللہ علیہ وسلم کہ مُعرّیٰ است از جمیع نسب و اعتبارات۔

ایں دولت عظمیٰ حسن ظن است بہ محبوب تا آنکہ اگر محبوب بر حلقوم محب اجرائے سکین نماید و اعضائے
او را یک یک کردہ قطع نماید محب ازاں لذتے یابد و صلاح و بہبودِ خود دراں تصور کند۔ در
مقام رضا رفع کراہت بہ دست می رسد و دریں مقام التذاذ نقد وقت می گردد فَشَتَّانَ بَیْنَ
رَفْعِ الْکَرَاهَةِ عَنِ الْفِعْلِ وَبَیْنَ الْاِلْتِذَاذِ عَنِ الْفِعْلِ۔ وجائز است کہ دراں
موطن خادمے را از خادمانِ اولش خوریّہ تبعیت و ضمنیت و وراثت جائے دہند وَمَاذٰلِكَ عَلَى
اللّٰهِ بِعَزِیْزٍ۔ کَمَا اَفَادَہٗ حَضْرَۃُ الْمُجَدِّدِ قُدِّسَ سِرُّہٗ۔ و نیز حضرت ایشاں نوشتہ اند۔
باید دانست کہ کراہت ظاہر منافی رضائے باطن نیست و مرارت صورت نافی حلاوتِ حقیقت نہ
زیرا کہ ظاہر و صورت عارف کامل را بر صفات بشریت واگزاشتہ اند تا قبابِ کمالاتِ او گرد دو
ابتلاد آزمائش پیدا کند و محق با مبطل ممتزج بود۔ ایں ظاہر و صورت عارفِ کامل را نسبت بہ باطن
و حقیقتِ او در رنگ جامہ یکتا تصور باید نمود نسبت بہ شخصِ لابسِ آں جامہ۔ و معلوم است
کہ جامہ را نسبت بہ آں شخص چہ مقدار است۔ ہمچنیں است قدر صورت نظر بہ حقیقت او۔
ایں صورت عارف را بے بصراں در رنگ کوہ می انگارند و مثل صورِ بے حقائق خود خیال می کنند
لاجرم در مقام انکار می آیند و حرماں کسب می نمایند۔ وَالسَّلَامُ عَلٰى مَنِ اتَّبَعَ الْهُدٰى وَ
الْتَزَمَ مُتَابَعَةَ الْمُصْطَفٰى۔

یازدہ کلمات مصطلحہ

بنائے طریقۂ شریفہ بر یازدہ کلمات طیبہ می باشد کہ ازاں جملہ ہشت منقول از خواجۂ خواجگان
حضرت عبدالخالق غجدوانی قدس سرہ است و سہ از امام الطریقہ حضرت سید محمد بہاؤالدین
نقشبند بخاری قدس سرہ۔ وَاِلَیْكَ بِهٰذِهِ الْکَلِمَاتِ۔

۱۔ ہوش در دم۔ عبارت از بیدار و ہشیار بودن سالک است در ہر نفس از انفاس خود
تا بغفلت نہ بر آید۔ انساں در شبانہ روز بست و چہار ہزار نفس یا قدرے زیادہ ازاں می کشد
و فردا بہ روز قیامت در انفاس خود خواہد نگریست کہ کدامش بغفلت گزشتہ و آں زماں
پشیمانی و حسرت خواہد کرد فَیَا لَطُوْلِ الْحَسْرَۃِ۔ وَلَاتَ حِیْنَ مَنْدَمٍ۔ حضرت پیر و مرشد
برحق رَحْمَۃُ اللّٰهِ عَلَیْهِ وَاَفَاضَ عَلَیْنَا مِنْ بَرَکَاتِهٖ بہ طالبانِ حق تاکید بلیغ می فرمودند کہ

درشبانروز نسبت و پنج ہزار بار ذکر شریف کردہ باشند۔ تا بہ عدد انفاس توشۂ برائے آخرت بہم رسانند اَلْکَیِّسُ مَنْ دَانَ نَفْسَہٗ وَعَمِلَ لِمَا بَعْدَ الْمَوْتِ وَالْعَاجِزُ مَنْ اَتْبَعَ نَفْسَہٗ ھَوَاھَا وَتَمَنّٰی عَلَی اللّٰہِ الْاَمَانِیَّ۔ حضرت عبیداللہ احرار قدس سرہ فرمودہ اند درین طریقۂ شریفہ حفظ نفس را اہم داشتہ اند۔ حضرت شاہ نقشبند قدس اللہ سرہ فرمودہ اند۔ درین راہ بنائے کار بر نفس است نگزارد کہ ضائع گردد سعی نماید کہ در دخول و خروج بہ غفلت فرو نرود و بہ غفلت نہ برآید در مابین النفسین غفلت بہ قلب راہ نیابد۔ از راہ این محافظت سالک بہ دولت حضور و آگاہی می رسد۔ حضرت نجم الدین کبریٰ قدس سرہ گفتہ اند۔ ذکرے کہ بر نفوس حیوانات جاری است انفاس ضروریۂ ایشان است۔ در فرو رفتن و برآمدن نفس حرف شریف ھا پیدا است کہ اشارت بہ غیب ہویت حق تعالیٰ است۔ کسے خواہد یا نہ خواہد این حرف شریف پیدا است۔ پس طالب ہوشمند آن است کہ در وقت تلفظ این حرف ہویت ذات حق سبحانہ ملحوظ وے بود در دخول و خروج نفس واقف و آگاہ بود تا در نسبت حضور مع اللہ فتورے واقع نہ شود تا بہ جائے برسد کہ این نسبت شریفہ بے تکلف در دل او حاضر بود و بہ تکلف آن را دور کردہ نتواند۔

باغیب ہویت آمد اے حرف شناس ۔۔۔ انفاس ترا بود بران حرف اساس

باش آگہ ازان حرف در امید و ہراس ۔۔۔ حرفے گفتم شگرف اگر داری پاس

باید دانست کہ غیب ہویت بہ اصطلاح اہل تحقیق عبارت از ذات پاک پروردگار است بہ اعتبار لاتعین کہ ہیچ علم و ادراک بہ کنہ او نہ رسد۔ بعضے از فضلا گفتہ اند کَمَا ذَکَرَہٗ اَبُو الْبَقَاءِ کہ اصل لفظ اسم جلالہ حرف ھا است کہ آن ضمیر غائب است کَمَا قَالَہُ الْکُوْفِیُّوْنَ اِنَّ الْوَاوَ لِاِشْبَاعِ الضَّمَّۃِ وَھِیَ زَائِدَۃٌ لِسُقُوْطِھَا فِیْ ھُمَا وَھُمْ۔ چون بہ عقول خود اثبات او تعالیٰ کردند اشارہ بہ ھا کردند۔ و چون دانستند کہ او تعالیٰ مالک تمام اشیاء است لام ملک را بران افزودند و گفتند لہ۔ ای لَہٗ مَا فِی السَّمٰوٰتِ وَمَا فِی الْاَرْضِ و باز الف لام تعریف بران داخل کردند و لفظ مبارک اللہ شد و آن را علم بر ذات او سبحانہ و تعالےٰ گردانیدند فَسُبْحَانَ الَّذِیْ تَاہَ الْعُقَلَاءُ فِیْ ذَاتِہٖ وَصِفَاتِہٖ لِاِحْتِجَابِھَا بِاَنْوَارِ الْعَظَمَۃِ وَاَسْتَارِ الْجَبَرُوْتِ کَذٰلِکَ تَحَیَّرُوْا فِی اللَّفْظِ الدَّالِّ عَلَیْہِ اَنَّہٗ اِسْمٌ اَوْ صِفَۃٌ مُشْتَقٌّ اَوْ غَیْرُ مُشْتَقٍّ عَلَمٌ اَوْ غَیْرُ عَلَمٍ اِلٰی غَیْرِ ذٰلِکَ کَاَنَّہُ انْعَکَسَ اِلَیْہِ مِنْ مُسَمَّاہُ اَشِعَّۃٌ مِنْ تِلْکَ الْاَنْوَارِ فَقَصَرَتْ اَعْیُنُ الْمُسْتَبْصِرِیْنَ عَنْ اِدْرَاکِہٖ الخ

اے ماندہ ز بحر علم بر ساحل عین — در بحر فراغ است در ساحل شین
بردار صفا نظر ز موج کونین — آگاہ بہ بحر باش بین النفسین

۲۔ نظر بر قدم۔ عبارت ازاں است کہ سالک در راہ رفتن چشم بر پشت پائے خود دوزد تا از مشاہدہ اشیائے متفرقہ خاطر پراگندہ نہ شود و نظر بے جا نیفتد۔ لَا تَمْشِ فِی الْاَرْضِ مَرَحًا مشیر بہ ایں معنی است چہ تشتت نظر باعث مرح می باشد۔ چوں نظر بر پشت پائے باشد۔ از کبر و خیلاء دوری می باشد۔ و گفتہ شدہ کہ نظر بر قدم عبارت از معرفت مشرب خود است سالک بر احوال و لطائف خود نظر داشتہ باشد کہ بر قدم کدام نبی از انبیاء علیہم السلام رواں است و نیز گفتہ شدہ کہ نظر بر قدم اشارت بہ سرعت سیر است کہ قدم سالک در راہ سلوک از نظر او پس نماند۔ چوں نظر بہ جائے رسد در عقبش قدم ہم برسد۔ مولانا جامی در مدح امام الطریقہ قدس اللہ اسرارہما گفتہ۔

کم زدہ بے ہمدمی دہوش دم — در نہ گزشتہ نظرش از قدم
بس کہ ز خود کردہ بہ سرعت نظر — باز نماندہ قدمش از نظر

معنی اول مناسب احوال مبتدیاں است و معنی دوم مناسب متوسطان و معنی سوم مناسب منتہیان کَمَا قَالَہُ بَعْضُ الْمَشَائِخ۔

۳۔ سفر در وطن۔ عبارت ازان است کہ سالک از صفات بشریہ بہ صفات ملکیہ و از صفات ملکیہ بہ صفات الٰہیہ سفر کند۔ از اخلاق ذمیمہ برآمدہ بہ اخلاق قدسیہ بپیوندد کہ معنی تَخَلَّقُوْا بِاَخْلَاقِ اللّٰہِ است۔ خواجگانِ ما بہ سیر آفاقی کہ راہ دور و دراز است نہ می پردازند بلکہ در ضمن سیر نفسی آں را قطع می نمایند۔ و بہ جائے سیر آفاقی سیر کیفی را اختیار می فرمایند فرمودہ اند کہ سالک در بدایت حال چنداں سفر کند کہ خود را بہ ملازمت عزیزے رساند و در خدمت او سعی جمیل در حصولِ ملکہ آگاہی نماید۔ مولانا سعدالدین کاشغری قدس سرہ فرمودہ اند خبیث ہر جاکہ رود خبیث است۔ خباثت وے زائل نہ شود تا از صفات خبیثہ بہ صفات قدسیہ انتقال نہ کند۔ حضرت عبیداللہ احرار قدس سرہٗ فرمودہ اند بہ خدمت عزیزے رسیدہ آئینۂ دل را از صور و نقوش حشویات کونیہ پاک و صاف کند ملکہ و وصف تمکیں را حاصل کند و نسبت خواجگاں را بہ دست آرد۔ بعد ازاں ہر جاکہ رود و ہر جاکہ ماند مانع نیست۔

یارب چہ خوش است بے دہاں خندیدن — بے واسطۂ چشم جہاں را دیدن

بنشیں و سفر کن کہ بہ غایت خوب است   بے منتِ پا گردِ جہاں گردیدن

سٹ خلوت در انجمن عبارت ازاں است کہ در محلِ تفرقہ و در بزم و انجمن غفلت و پراگندگی بہ خلوت خانۂ دل راہ نہ یابد۔ بہ ظاہر با خلق و بہ باطن با حق باشد کہ مضمونِ الصُّوفِیْ هُوَ الْكَائِنُ الْبَائِنُ است۔ خواجۂ عزیزاں قدس سرہٗ فرمودہ اند۔

از دروں شو آشنا و ز بروں بیگانہ وش   ایں چنیں زیبا روش کم می بود اندر جہاں

ایں دولت در ابتدا بہ تکلف حاصل می شود و در انتہا بے تکلف۔ و دریں طریقہ نصیب مبتدیاں است و در طرقِ دیگر نصیب منتہیاں۔ چہ ایں دولت در سیرِ انفسی دست می دہد کہ ابتدائے ایں طریق ازاں است و سیرِ آفاقی در ضمن آں طے می شود۔ بہ خلاف دیگر سلاسل کہ ابتدا بہ سیر آفاقی کنند و انتہا بہ سیرِ انفسی و بہ ایں اعتبار اگر اطلاقِ اندراج النہایۃ فی البدایۃ کردہ شود گنجائشے دارد صاحب ایں ملکہ را در عین تفرقہ جمعیت حاصل است مع ذالک اگر ظاہر را با باطن جمع سازد اولیٰ باشد و یشعر بہٖ قَوْلُهٗ تَعَالٰی وَاذْكُرِ اسْمَ رَبِّكَ وَتَبَتَّلْ اِلَيْهِ تَبْتِيْلًا حضرات ما فرمودہ اند طریقۂ ما صحبت است چہ در خلوت شہرت است و در شہرت آفت۔ و در صحبت جمعیت و عافیت کبیرا لاولیا قدس سرہ در تفسیر خلوت در انجمن گفتہ اند کہ اشتغال بہ ذکر شریف و استیلائے آں و استغراق بہ مرتبہ برسد کہ اگر بہ بازار رود آواز کسے نہ شنود حضرت احرار قدس سرہٗ می فرمایند اگر مدت پنج شش روز بہ جد و جہدِ تمام اشتغال بہ ذکر شریف نمایند بہ ایں درجہ خواہد رسید کہ آواز ہا و حکایت مردم ہر چہ در گوش وے رسد ذکر نماید۔ قاضی محمد از حضرت احرار نقل کردہ اند کہ در ابتدائے سلوک ذکر شریف بر من چناں مستولی و غالب بود کہ اگر بادے می وزید یا برگ درختے می جنبید یا آواز کسے بہ گوشم می رسید ہمہ را ذکر شریف می پنداشتم۔ کسے کہ ابتدائش بہ ایں حال بود انتہائش بہ چہ کمال باشد ع قیاس کن ز گلستانِ من بہار مرا۔ حضرات ما بہ جائے ذہبہ و چلہ اکتفا بر ایں گو صحبت و خلوت کنند کہ حاصل آں در ایں داخل است و از آفات دور۔

آں کہ بہ تبریز یافت یک نظر شمس دیں   سخر کند بر ذہبہ طعنہ زند بر چلہ

باید دانست کہ در بعض اوقات از جہت حقوق العباد غفلت پیدا می شود کہ آں ناشی از ظلم العلم می باشد آں را غفلتِ محمودہ گویند کہ اصلا مجوز تفرقہ و پراگندگی باطن نیست بلکہ سبب حضور و جمع کثیر است چنانچہ در آخر بیانِ لطائف عشرہ کلام حضرت مجدد قدس سرہٗ دریں

بنشیں و سفر کن کہ بہ غایت خوب است   بے منتِ پا گردِ جہاں گردیدن

۶۔ خلوت در انجمن عبارت ازاں است کہ در محلِ تفرقہ و در بزم و انجمن غفلت و پراگندگی بہ خلوت خانۂ دل راہ نہ یابد۔ بہ ظاہر با خلق و بہ باطن با حق باشد کہ مضمونِ الصُّوفِیُّ ھُوَ الْکَائِنُ الْبَائِنُ است۔ خواجۂ عزیزاں قدس سرہٗ فرمودہ اند۔

از دروں شو آشنا و از بروں بیگانہ وش   ایں چنیں زیبا روش کم می بود اندر جہاں

ایں دولت در ابتدا بہ تکلف حاصل می شود و در انتہا بے تکلف۔ و دریں طریقہ نصیب مبتدیان است و در طرقِ دیگر نصیب منتہیان۔ چہ ایں دولت در سیر انفسی دست می دہد کہ ابتدائے ایں طریق ازاں است و سیر آفاقی در ضمن آں طے می شود۔ بہ خلاف دیگر سلاسل کہ ابتدا بہ سیر آفاقی کنند و انتہا بہ سیر انفسی و بہ ایں اعتبار اگر اطلاقِ اندراج النہایۃ فی البدایۃ کردہ شود گنجائشے دارد صاحب ایں ملکہ را در عین تفرقہ جمعیت حاصل است مع ذالک اگر ظاہر را با باطن جمع سازد اولیٰ باشد و یشعر بہٖ قولہٗ تعالیٰ وَاذْکُرِ اسْمَ رَبِّکَ وَتَبَتَّلْ اِلَیْہِ تَبْتِیْلًا حضرات ما فرمودہ اند طریقۂ ما صحبت است چہ در خلوت شہرت است و در شہرت آفت۔ و در صحبت جمعیت و عافیت کبراء اولیا قدس سرہ در تفسیر خلوت در انجمن گفتہ اند کہ اشتغال بہ ذکر شریف و استیلائے آں و استغراق بہ مرتبہ برسد کہ اگر بہ بازار رود آواز کسے نہ شنود حضرت احرار قدس سرہٗ می فرمایند اگر مدت پنج شش روز بہ جد و جہد تمام اشتغال بہ ذکر شریف نمایند بہ ایں درجہ خواہد رسید کہ آوازہا و حکایت مردم ہر چہ در گوش وے رسد ذکر نماید۔ قاضی محمد از حضرت احرار نقل کردہ اند کہ در ابتدائے سلوک ذکر شریف برمن چناں مستولی و غالب بود کہ اگر بادے می وزید یا برگ درختے می جنبید یا آواز کسے بہ گوشم می رسید ہمہ را ذکر شریف می پنداشتم۔ کسے کہ ابتدائش بہ ایں حال بود انتہائش بہ چہ کمال باشد ع قیاس کن زگلستانِ من بہار مرا۔ حضرات ما بہ جائے دہہ و چلہ اکتفا بر ایں گوہ صحبت و خلوت کنند کہ حاصل آں دریں داخل است و از آفات دور۔

آں کہ بہ تبریز یافت یک نظر شمس دیں   سخر کند بر دہہ طعنہ زند بر چلہ

باید دانست کہ در بعض اوقات از جہت حقوق العباد غفلت پیدا می شود کہ آں ناشی از طلم العلم می باشد آں را غفلتِ محمودہ گویند کہ اصلا مجوز تفرقہ و پراگندگی باطن نیست بلکہ سبب حضور و جمع کثیر است چنانچہ در آخر بیانِ لطائف عشرہ کلام حضرت مجدد قدس سرہٗ دریں

باب نقل کردہ شدہ و در کریمہ رجال لَا تُلْهِيهِمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللهِ اشارت به ایں حال می باشد۔

۵۔ یاد کرد عبارت است از طرد غفلت به ذکر شریف۔ ذکر شریف اسم ذات بود یا نفی و اثبات۔ به قلب بود یا به لسان۔ به نوعے باشد که خواب بود یا بیداری۔ در تکلم باشد یا خاموشی در حرکت باشد یا در سکون و دراں فترت پیدا نه شود۔

یک چشم زدن غافل ازاں ماه نه باشی　　شاید که نگاہے کند آگاه نه باشی

باید دانست که در ذکر لسان از فترت ضروری است و در ذکر قلب و لطائف احتیاج فترت نیست۔ كَانَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دَائِمَ الذِّكْرِ۔ ای بِاِعْتِبَارِ الْقَلْبِ وَاللَّطَائِفِ وَالْقَالِبِ۔ چه در خواب و چه در بیداری در ہمه وقت و ہمه حال ذاکر بودند چنانچه فرموده اند تَنَامُ عَيْنَايَ وَلَا يَنَامُ قَلْبِيْ ذکر لسان به اعتبار مورد قلیل است و حق تعالیٰ می فرماید۔ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا اللهَ ذِكْرًا كَثِيرًا۔ و ذکر قلب و سائر لطائف و تمام قالب در سلطان ذکر به اعتبار مورد کثیر است۔ و باید دانست که مقصود از ذکر شریف توجه اِلَی اللہ و دوام آگاہی و حضور است که قلب به وصف محبت و تعظیم آگاه و ہشیار باشد اگر در صحبت ارباب جمعیت ایں دولت به دست رسد خلاصۂ ذکر و مقصود حاصل شد و اِلّا به ذکر شریف حصول ایں دولت بے غایت نماید۔ و باید دانست تا وقتے که طرد غفلت به تکلف بود یاد کرد است و چوں از عہدۂ تکلف برآید آں را یادداشت گویند۔

خیالِ ماسوی از دل برو کن　　گزر از چون و حبِ بے چگوں کن

۶۔ بازگشت عبارت ازاں است که عقب ذکر شریف۔ اسم ذات بود یا نفی و اثبات بعد از چند بار به کمال عاجزی و نیازمندی التجا نماید و عرض دارد خداوندا مقصود من توئی و رضائے تو محبت و معرفت خود عطا کن حضرت شاه غلام علی قدس سره نوشته اند اگر سالک صوفی منش و زاہد است۔ بیفزاید بعد از رضائے تو۔ ترک کردم برائے تو دنیا و آخرت را۔

مقصود منِ خسته ز کونین توئی　　از بہرِ تو می زیم و ز برائے تو زیم

اگر ذکر به لسان می کند مناجات نیز به زبان کند و اگر ذکر قلبی است پس مناجات نیز به لسانِ دل کند بعض حضرات نوشته اند که مشائخ ما دریں زماں در نفی و اثبات از بازگشت بریں نوع اکتفا کرده اند که در وقت لَا اِلٰهَ اِلَّا اللہ ملاحظه مقصود می کنند که نیست مقصود من غیر از معبود۔

چہ معبود ہماں است کہ مقصود باشد قال تعالیٰ اَفَرَاَیْتَ مَنِ اتَّخَذَ اِلٰهَهٗ هَوٰاهُ۔
۵۔ نگاہ داشت۔ عبارت است از محافظت کیفیت آگاہی و حضور کہ بہ ذکر شریف حاصل شدہ است بہ نوعے کہ خطرۂ از غیر حق بہ دل راہ نیابد۔

ہر فکر بجز ذکر خدا وسوسیست — شرمے ز خدا بدار کیں وسوسہ چند

حضرت سعدالدین کاشغری گفتہ اند یک یا دو ساعت یا ازاں زیادہ ہر قدر کہ میسر شود خطرۂ از غیر حق بہ دل راہ نیابد۔ حضرت قاسم خلیفۂ حضرت احرار فرمودہ اند کہ ملکۂ نگاہ داشت بہ آں درجہ برسد کہ از طلوع فجر تا چاشت بلند از خطور اغیار بہ نوعے دل را نگاہ دارد کہ قوت متخیلہ ہم از عمل خود باز ماندہ باشد۔ حضرات ما فرمودہ اند عزل قوت متخیلہ از عمل اگرچہ نیم ساعت باشد از بس عظیم است و کُمّل را احیاناً دست می دہد۔ فرمودہ اند کہ محافظت دولت آگاہی بہ نوعے باید کرد کہ از اسماء و صفات ہم غافل شدہ احدیت مجردہ را منظور نظر داشتہ باشد۔

تو مباش اصلا کمال این است و بس — رو در و گم شو کمال این است و بس

مقصود حضرات ما توجہ بہ نسبتے است کہ سرحد وادی حیرت و مقام تجلی انوار ذات است و بعضے گفتہ اند کہ نگاہ داشت عبارت از محافظت خطور خاطر است در وقت اشتغال بہ کلمۂ طیبہ۔
۶۔ یاد داشت و آں عبارت از رسوخ یاد کرد و نگاہ داشت است۔ حضرت احرار در شرح یاد کرد و بازگشت و نگاہ داشت و یاد داشت می فرمایند کہ یاد کرد عبارت از تکلف است در ذکر و بازگشت عبارت از رفع تکلف و رغبت بہ حق سبحانہ و تعالیٰ است بہاں وجہ کہ ہر بار عقب کلمۂ طیبہ بہ دل اندیشد خداوندا مقصود من توئی۔ و نگاہ داشت عبارت از محافظت ایں رجوع است و یاد داشت عبارت از رسوخ نگاہ داشت است۔ و بہ ایں معنی یاد داشت تعلق بہ ذکر شریف دارد۔ و آنچہ خواجۂ خواجگاں از یاد داشت خواستہ اند بس تعلق بہ ذکر شریف نہ دارد کہ آں عبارت از حصول دوام آگاہی است بہ حق سبحانہ و تعالیٰ بر سبیل ذوق۔

دائم ہمہ جا با ہمہ کس در ہمہ حال — میدار نہفتہ چشم دل جانب یار

بعضے آں را بہ حضور بے غیبت تعبیر کنند و بعض اہل تحقیق بہ استیلائے شہود حق بر دل بہ توسط حب ذاتی تعبیر می نمایند کہ آں را مشاہدہ گویند۔

در و دیوار چو آئینہ شد از کثرت شوق — ہر کجا می نگرم روئے ترا می بینم

باید دانست اگر دوام آگاہی بہ نوعے مستولی گردد کہ کثرت کونین مزاحم آں نہ شود و شعور بہ

وجودِ خود ہم نہ ماند آں را فنا گویند۔ و وقتے کہ شعور ایں بے شعوری ہم نہ ماند آں را فنائے فنا گویند کہ آں را جمع الجمع و عین الیقین نیز خوانند۔ فنا عبارت از ذہولِ مطلق اشیا است بہ سبب تجلی حق سبحانہٗ و تعالیٰ۔

قرب نے بالا و پستی رفتن است
قُربِ حق از قیدِ ہستی رستن است

چیست معراجِ فنا ایں نیستی
عاشقاں را مذہب و دیں نیستی

۹ وقوف زمانی۔ بہ دو معنی است۔ یکے آں کہ سالک واقف بر انفاس خود باشد ہر ساعت پاس نفسہا را ملحوظ دارد کہ بہ حضوری گرزد یا بہ غفلت۔

غافل ز احتیاط نفس یک نفس مباش
شاید ہمیں نفس نفس واپسیں بود

دوم آں کہ سالک در ہر وقت واقف بر احوال خود باشد۔ در صورت طاعت شکر بجا آرد و در صورت معصیت عذر خواہ گردد۔ حضرات مشائخ ایں را محاسبہ می گویند۔ در حال بسط شکر و در حال قبض استغفار باید کرد۔

حضرت شاہ نقشبند قدس سرہٗ فرمودہ اند۔ وقوف زمانی کارگزارندۂ راہ است کہ در ہر زمان واقف احوال خود باشد کہ موجب شکر است یا سزاوار عذر باید کہ ہر ساعت محاسبہ کنیم کہ حضور است یا غفلت۔ چوں بینیم کہ ہمہ نقصان است بازگشت کنیم و عمل از سر گیریم۔

وصل اعدام گر توانی کرد
کار مردان مردواری کرد

و فرمودہ اند کہ وقوف زمانی عبارت از محاسبہ است۔ وَاِلَی المُحَاسَبَۃِ اِشَارَۃٌ فِی قَوْلِہٖ جَلَّ وَعَزَّ وَاَنِیْبُوْا اِلٰی رَبِّکُمْ وَاَسْلِمُوْا لَہٗ مِنْ قَبْلِ اَنْ یَّاْتِیَکُمُ الْعَذَابُ۔ و حضرت عمر رضی اللہ عنہ فرمودہ حَاسِبُوْا قَبْلَ اَنْ تُحَاسَبُوْا۔

طوطیاں در شکرستاں کامرانی می کنند
وز تحسر دست بر سر می زند مسکیں مگس

حضرت مجدد قدس سرہٗ فرمودہ اند۔ قبل از نوم چند بار تسبیح و تحمید و تکبیر کار محاسبہ می نماید بہ تکرار کلمۂ تسبیح اعتذار از سیئات می کند و آنچہ از تقصیرات بہ جناب قدس عائد شدہ تقدیس می نماید و استیصال معاصی می خواہد و در استغفار طلب ستر آں است۔ کجا استیصال کجا استتار و بہ تکرار کلمۂ تحمید شکر می کند و در تکرار کلمۂ تکبیر اشارت است بہ آں کہ جنب قدس او بالا و برتر است ازاں کہ ایں اعتذار و شکر شایان او باشد۔

بے تو جاناں قرار نہ توانم کرد
احسانِ ترا شمار نہ توانم کرد

گر بر تنِ من زباں شود ہر موئے   یک شکر تو از ہزار نہ توانم کرد

۵۔ وقوف عددی۔ عبارت از نفی و اثبات است با رعایت عدد طاق در ہر نفس۔ حبس نفس شرط نیست البتہ مقید و مفید است۔ چہ حرارتِ قلب و ذوق و شوق و رقت و نفی خواطر از فوائد حبس نفس است۔ گویند ایں ذکر شریف با رعایت حبس نفس ماثور از حضرت خضر است علیہ السلام و ایں اول سبق ہست از علمِ لدنی۔ چہ حصول کیفیات و کشود اسرار و دریافت آن، ہمہ ازیں ذکر شریف است۔ فرمودہ اند بسیار گفتن شرط نیست۔ ہر قدر گوید از سر وقوف و حضور گوید تا فائدۂ براں مترتب شود و چوں عدد از بست و یک بگزرد و اثرے ظاہر نہ شود دلیل بے حاصلی است۔ و اثر ذکر آن است کہ در زمان نفی وجود بشریت منفی گردد و در زمانِ اثبات اثرے از آثار تصرف جذباتِ الہیہ مطالعہ افتد۔ و می تواند شد کہ نسبت بہ اہل بدایت مطالعۂ ایں آثار، مرتبۂ اول از علم لدنی بود، وھو علم لایکتنہ کنھہ ولا یقاد رقدرہ، گویندۂ ایں علم محقق است کہ از یافت سخن گوید، نور بر سخن وے، و آشنائی بر روئے وے، و عبودیت در سیرت وے پیدا، برقے از نور اعظم در دل وے تافتہ و چراغ معرفت وے افروختہ و اسرارِ غیبی او را مکشوف شدہ، چنانکہ حضرت خضر را بود۔ و نسبت بہ اہلِ نہایت آں بود کہ ذاکر بر سریان احدیت حقیقیہ در مراتب اعدادِ کونیہ واقف شود۔ چنانچہ بر سریانِ واحد عددی در جمیع مراتبِ اعدادِ حسابی وقوف دارد۔

اعداد کون در صورت کثرت نمائشی است   فَالْکُلُّ وَاحِدٌ یَتَجَلّٰی بِکُلِّ شَانٍ

و در شرحِ عبارات فرمودہ

در مذہب اہلِ کشف و ارباب خرد   ساری است اَحَد در ہمہ افراد عَدَد
زیرا کہ عدد گرچہ بروں است زحد   ہم صورت و ہم مادہ اش ہست اَحَد

آرے معانی کلمہ طیبہ دریائے بے کران است بعضے از اسرار آں بدایت علم لدنی است و بعضے نہایت، حضرت بہاؤ الدین قدس سرہ در ذکر نفی و اثبات حبس دم و رعایت عدد طاق را لازم نہ می شمردند۔

۶۔ وقوف قلبی محمول بر چند معانی است۔ اول آں کہ در حین ذکر شریف ارتباط و آگاہی بحضرتِ مذکور تعالیٰ و تقدس دست دہد۔ دل واقف و آگاہ بہ او سبحانہ و تعالیٰ باشد۔ و ایں را شہود و وصولِ وجود نیز گویند۔ و ایں معنی از مقولہ یاد داشت است۔ دوم آں کہ ذاکر در اثنائے ذکر شریف متوجہ بہ قلب صنوبری باشد کہ حقیقت جامعہ و مقر لطیفۂ قلب می باشد

تا این مضغہ از مفہومِ ذکر شریف غافل نہ ماند بلکہ گویا بہ اسم پاک سبحان باشد۔
مانند مرغے باش ہاں بر بیضۂ دل پاسبان ؏ کز بیضۂ دل زا یدت مستی و شور و قہقہہ
و این معنی از مقولۂ یادداشت نیست۔ حضرت خواجۂ بزرگ قدس سرہٗ اہتمام وقوف قلبی بہ این ہر دو معنی از رعایت وقوف عددی زیادہ می فرمودند۔ چہ مقصود ذکر آں دوامِ حضور و آگاہی است در وقوف قلبی حاصل است۔ **سوم**۔ عروۃ الوثقیٰ خواجہ محمد معصوم قدس سرہٗ فرمودہ اند کہ ذاکر نگراں باشد بر دل تا تفرقہ و نقوشِ ماسویٰ راہ نیابد۔ و این معنی نیز از مقولۂ یادداشت می تواند شد۔ **چہارم** حضرت خواجہ احرار قدس سرہٗ فرمودہ اند کہ وقوفِ قلبی عبارت از آگاہ بودنِ دل است بجنابِ قدس سبحانہٗ و تعالیٰ بوجہے کہ ہیچ بایستۂ غیر حق نہ باشد۔ بہ این معنی تخصص بہ قلب و تعلق بہ ذکر ندارد بلکہ از اجزائے نفس است۔
حضرت شاہ غلام علی دہلوی قدس سرہٗ نوشتہ اند۔ توجہ بہ قلب۔ بے آں کہ شکل صنوبری دل۔ با نقش اسم ذات۔ در متصور آرد این را وقوف قلبی گویند۔ این توجہ قائم مقام ضرب است کہ در طرقِ دیگر در ذکر شائع است۔ و نوشتہ اند۔ در توجہ بہ ذاتِ الٰہی داشتن، نگراں بہ جہت فوق باشد کہ منتظر فیض است۔ رعایت جہت فوق بہ پاس ادب است کہ اللہ تعالیٰ فوق ہمہ اشیاء است۔ وقوف قلبی و توجہ بہ مبدأ فیاض از ارکانِ ذکر و طریقۂ علیا است کہ حصولِ نسبت بے این محال است۔ از حضرت مجدد قدس سرہٗ روایت است ہر کرا ذکر قلبی در نہ گیرد و دیر از ذکر باز داشتہ بہ مجرد وقوف قلبی امر باید کرد۔ و توجہات باید نمود تا ذکر در گیرد۔ باید دانست در ین ارشاد سراسر سداد وقوف قلبی بمعنی سوم می باشد۔ واللہ اعلم وصلی اللہ وسلم علیٰ سیدنا محمد و علیٰ آلہٖ و اصحابہٖ اجمعین۔

طرق الوصول

برائے حصول دولت آگاہی و حضور کہ سرمایۂ صحت عبودیت است حضرت خواجگان ما قدس اللہ اسرارہم سہ طریق مقرر نمودہ اند۔ یکے رابطہ۔ دوم ذکر شریف۔ سوم مراقبہ۔ بیان ہر یکے بہ صورت اختصار کردہ می شود۔
وَفَّقَنِیَ اللّٰهُ وَاِیَّاکُمْ لِمَا یُحِبُّهٗ وَیَرْضَاهُ وَبَلَّغَنَا اِلٰی اَقْصَی الْغَایَاتِ

من شوم عریاں ز تن او از خیال تا خرامم در نہایات الوصال

رابطہ

رابطہ از ربط است کہ بستن را گویند و بہ اصطلاح حضرات مشائخ دل را بہ خیال پیر و مرشد حق بستن است۔ پیرے کہ بہ مقام مُشاہدہ رسیدہ باشد و بہ تجلیات ذاتیہ متحقق گشتہ کہ دیدار او بہ مُقتضائے هُمُ الَّذِيْنَ إِذَا رُأُوْا ذُكِرَ اللهُ فائدہ ذکر دہد و صحبت او بہ موجب هُمْ جُلَسَاءُ اللهِ نتیجہ صحبت مذکورہ بخشد۔ چوں صحبت چنیں عزیزے دست دہد خود را بہ او سپارد و آئینۂ دل را از حشویات صُوَرِ کونیہ صاف کند و نسبت خواجگان را بہ دست آرد۔ صحبت او را ہر قدر تواند حاصل کند۔

یک زمانہ صحبت با اولیا بہتر از صد سالہ طاعت بے ریا

فرمودہ اند نظر را میاں دو ابروئے پیر گمارد و تصور کند کہ بہ جز وجود مرشد ہیچ چیز نماندہ و از خود منسلخ شدہ بہ وجود پیر خود متصف گردد۔ تا زمانے کہ در خدمت او باشد بہ ایں نہج ربط خیال او را مرۃ بعد اخری کردہ باشد تا آں کہ کیفیت معہودہ ملکۂ وے گردد و در غیبوبت پیر و مُرشد صورت و خیال او را در مدرکۂ خیال خود محفوظ دارد۔ صورت پیر و مرشد را روبروئے قلب خود تصور نماید یا درونِ خانۂ دل نگاہ دارد یا خود را در صورت شیخ خود تصور نماید۔

ظاہر بیناں و حقیقت ناشناساں بر رابطہ و حفظ صورت شیخ در نگار خانۂ دل یا قُبالۂ قلب قیل و قال می کنند بعضے از جاہلین متجاسرین آں را شرک گویند و بعضے آں را بدعتِ سیئہ خوانند۔

جنگ ہفتاد و دو ملت ہمہ را عذر بنہ چوں نہ دیدند حقیقت رہِ افسانہ زدند

حق تعالیٰ ایشاں را فہم درست و عقل صحیح و بصیرت نافعہ عنایت فرماید۔ فکر کنند و نیک بینداشند کہ اولیائے حضرتِ پروردگار بہ آلائش شرک اَلْعِیَاذُ بِاللهِ یا بہ اوساخِ بدعتِ سیئہ چساں ملوث خواہند شد۔ أَوَلَا يَنْظُرُوْنَ أَنَّ الْكَرَامَةَ لَا تَظْهَرُ عَلٰى يَدِ الْفَاسِقِ و بر دست حق پرست ایں بزرگواراں ہزاراں ہزار کرامات بہ ظہور رسیدہ اند و از پیروانِ پاک نہادانِ ایشاں تا ایں زمان بہ ظہور می رسند و ان شاء اللہ تعالیٰ خواہند رسید۔

در سفالیں کاسۂ رنداں بہ خواری منگرید — کیں حریفاں خدمت جام جہاں بیں کردہ اند
قدسیاں بے بہرہ انداز جرعۂ کاس الکرام — ایں تطاول بیں کہ با عشاق مسکیں کردہ اند

مع ہذا فقیر اندکے از کلام ایں بزرگواراں ایراد می نماید تا ناواقف آگاہ و آگاہ خورسند و مستقیم تر گردد

۱۔ عبد الرزاق و ابن جریر و ابن منذر و ابن ابی حاتم و ابو الشیخ و حاکم از ابن عباس در تفسیر کریمۂ لَوْلَا أَنْ رَّأٰى بُرْهَانَ رَبِّهٖ نقل کردہ اند کہ حضرت یوسف صورت پدر خود را دید۔ حاکم تصحیح ایں روایت کردہ است و ابن کثیر در تفسیر خود از ابن عباس و سعید و مجاہد و سعید بن جبیر و ابن سیرین و حسن و قتادہ و ابی صالح و ضحاک و محمد بن اسحاق و غیرہم روایت کردہ کہ حضرت یوسف پدر خود را دید کہ انگشت بہ دنداں گرفتہ بود۔

۲۔ در تفسیر کُوْنُوْا مَعَ الصّٰدِقِیْنَ فرمودہ اند کینونت عام است صورۃً باشد یا معنیً۔ در صحبت ایشاں کینونت ظاہری است و در غیبوبت بہ حفظ خیال شریف ایشاں کینونت معنوی حاصل است

۳۔ ترمذی در جامع خود ایں دعائے مبارک را از آں سرور صلی اللہ علیہ وسلم روایت کردہ۔ اَللّٰهُمَّ ارْزُقْنِیْ حُبَّكَ وَحُبَّ مَنْ یَّنْفَعُنِیْ حُبُّهٗ عِنْدَكَ اَللّٰهُمَّ مَا رَزَقْتَنِیْ مِمَّا اُحِبُّ فَاجْعَلْهُ قُوَّةً لِّیْ فِیْمَا تُحِبُّ۔ الحدیث۔ محبت ارتباط قلب را گویند کہ با کسے یا چیزے باشد۔ ازیں حدیث شریف ہر آں محبت و ارتباط قلب کہ با کسے باشد و موصل الی اللہ بود مطلوب است و ظاہر است تا وقتیکہ صورت و خیال محبوب در خلوت خانۂ دل قرار نہ گرفتہ باشد محبت بہ چہ نوع خواہد بود۔

بہ چہ تسکیں و ہم ایں دیدہ و دل را کہ مدام — دل ترا می طلبد دیدہ ترا می خواہد

بیان مرتبۂ احساں آں سرور عالمیاں صلی اللہ علیہ وسلم بہ ایں نہج فرمودہ اند اَنْ تَعْبُدَ اللّٰهَ كَاَنَّكَ تَرَاهُ۔ الحدیث۔ برائے دریافت ایں مرتبۂ عالی کہ حضرات مشائخ آں را فنا فی اللہ گویند ما مور ہیم کہ وسیلہ تلاش کنیم وَابْتَغُوْٓا اِلَیْهِ الْوَسِیْلَةَ فرمان او تعالیٰ و تقدس است و آں وسیلۂ جلیلہ ذات پاک جناب محبوب کبریا است صَلَوٰتُ اللّٰهِ وَسَلَامُهٗ عَلَیْهِ۔ ازیں جا است کہ ارشاد شدہ لَا یُؤْمِنُ اَحَدُكُمْ حَتّٰى اَكُوْنَ اَحَبَّ اِلَیْهِ مِنْ وَّالِدِهٖ وَوَلَدِهٖ وَالنَّاسِ اَجْمَعِیْنَ۔ رواہ الشیخان۔ صحابہ کرام رضوان اللہ اجمعین از فرط شوق و محبت در اثنائے روایت حدیث شریف می فرمودند كَاَنِّیْ اَنْظُرُ اِلٰى رَسُوْلِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ۔ و کسے از غایت محبت می گفت قَالَ حِبِّیْ صلی اللہ علیہ وسلم۔ حضرت حسن فرزند حضرت علی رضی اللہ عنہما کہ در زمان آں سرور انس و جاں صلی اللہ علیہ وسلم صغیر السن بودند۔ چوں بہ سن تمیز رسیدند از خال خود

ہند بن ابی ہالہ کہ وصّافِ محبوب کبریا صلی اللہ علیہ وسلم بودہ استفسار حلیہ مبارکہ آں جناب می نمود چنانچہ بیان می فرماید سَأَلْتُ خَالِيْ هِنْدَ بْنَ اَبِيْ هَالَةَ وَكَانَ وَصَّافًا عَنْ حِلْيَةِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَاَنَا اَشْتَهِيْ اَنْ يَّصِفَ لِيْ مِنْهَا شَيْئًا اَتَعَلَّقُ بِهٖ ۔ الحدیث

قَالَ الْقَارِيْ فِي الشَّرْحِ قَوْلُهٗ اَتَعَلَّقُ بِهٖ اَيْ اَتَشَبَّثُ بِذٰلِكَ الْوَصْفِ وَاَجْعَلُهٗ مَحْفُوْظًا فِيْ خِزَانَةِ خَيَالِيْ ۔

از دل برون کن غم دنیا و آخرت   یا خانہ جائے رخت بود یا خیالِ دوست

ہمیں فدائیت و محبت را کہ با رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم پیدا شود حضرات ما قدس اللہ اسرارہم فنا فی الرسول گویند۔ برائے ایں مرتبہ علیا و دریافت ایں فضیلت قصوی ضروری است کہ واسطہ پیدا کنیم۔ چہ آب در جوئے بہ مددِ یاری رود۔ حضرت حسن از احوال خود ہند بن ابی ہالہ را تلاش فرمود۔ حضرات تابعین حضرات صحابہ رضی اللہ عنہم را ذریعہ حصول ایں دولت بے غایت گرفتند کہ در حق ایشاں ارشاد شدہ است مَنْ اَحَبَّهُمْ فَبِحُبِّيْ اَحَبَّهُمْ وَمَنْ اَبْغَضَهُمْ فَبِبُغْضِيْ اَبْغَضَهُمْ ہر خلف سلف خود را کہ از زمرۂ هُمُ الَّذِيْنَ اِذَا رُاُوْا ذُكِرَ اللّٰهُ بودہ ذریعہ خود ساختہ تخم محبت را در قلب خود کشتہ از تعلق کونین خود را اخلاص کردہ۔ بہ دولت حضور و آگاہی کہ پرتوے است از تجلی ذات تعالت و تقدست خود را رسانیدہ۔ در صحبت و خدمت ایں بزرگواراں و بہ یمن و محبتِ حفظ خیال ایشاں در اندک مدت ایں دولت بے غایت بہ دست می رسد۔

صنارہ قلندر سزد ار بہ من نمائی   کہ دراز و دور دیدم رہ و رسم پارسائی

ہمیں حفظ خیال و تربیت محبت را کہ منجر بہ محبت خدا و رسولِ خدا می گردد حضرات مشائخ بہ تصور یار ا رابطہ می نامند کہ منشاء ظہور عجائب و غرائب است۔ فرمودہ اند تنہا ذکر شریف بے رابطہ موصل نیست و تنہا رابطہ با رعایت آداب صحبت البتہ کافی و موصل است۔ حضرت عطار قدس سرہٗ می فرماید۔

گر ہوائے ایں سفر داری دلا	دامنِ رہبر بگیر و پس برا
در ارادت باش صادق اے فرید	تا بیابی گنج عرفاں را کلید
دامن رہبر بگیر اے راہ جو	ہر چہ داری کن نثار راہ او
گر روی صد سال در راہ طلب	راہ بر نبود چہ حاصل زاں تعب
بے رفیقے ہر کہ شد در راہ عشق	عمر بگذشت و نہ شد آگاہ عشق

پیر خود را حاکم مطلق شناس　　تا بہ راہِ فقر گردی حق شناس
ہر چہ فرماید مُطیع امر باش　　توتیائے دیدہ کُن ازخاک پاش
او چومی گوید سخن توگوش باش　　تانہ گوید او۔ بگو۔ خاموش باش

ذِکرِ شریفُ

باید دانست ہر عملے کہ بروفق شریعتِ غرّا کردہ آید داخل ذکراست اگرچہ بیع و شری بود پس در جمیع حرکات و سکنات مراعاتِ احکامِ شرعیہ باید نمود تا آنہا ہمہ ذکر گردد۔ کما افادہ حضرت سیدی الجدد قدس سرہ و در عرف عام اطلاق ذکر شریف برتلاوت قرآن مجید و خواندن اوراد و وظائف و احزاب و اذکار می باشد لیکن بہ اصطلاح حضرات مشائخ ما قدس اللہ اسرارہم اطلاق ذکر شریف بر اسم ذات پاک پروردگار و بر نفی و اثبات لَآ اِلٰہَ اِلَّا اللہُ می باشد۔ ابتداء بہ اسم پاک می کنند۔

ذِکرِ اسمِ ذاتِ پاک

طالب را باید چون نزد پیر و مرشد برائے اخذ طریقہ شریفہ حاضر شود قلب خود را از جمیع خطرات و حدیث نفس خالی کند اندیشہائے گزشتہ و آیندہ را دُور نماید و برائے رفع خواطر بجناب الٰہی تضرع نماید۔ قلب خود را حاضر ساختہ مقابل قلب شیخ بدارد۔ چشم فراز کند۔ دہان استوار دارد۔ زبان را بہ کام چسپاند۔ دندان را برہم نہد و بہ ادب و تعظیم تام حسب ارشاد پیر و مرشد بہ ذکر اسم ذات مشغول شود۔ اول از لطیفۂ قلب مشغول شود۔ محل و قوع این لطیفۂ شریفہ و لطائف اخری در بیان لطائف عشرہ گزشتہ۔ آن جا باید دید۔ طالب را باید کہ مفہوم اسم شریف را در لحاظ دارد کہ ایمان آوردیم بر ذات پاک کہ موصوف بہ صفات کاملہ و منزہ از سمات ناقصہ می باشد۔ این لحاظ مفہوم شریف را بہ داخت گویند۔ و در اثنائے ذکر شریف توجہ و جذبہ صرفہ بہ حضرت ذات تعالت و تقدست باید کرد۔ چہ ذکر بے توجہ بیش از وسوسہ نیست۔ و در دوران ذکر شریف بعد از چند بار بازگشت ضروری است۔ بگوید۔ خداوندا

ے صفحہ ۷ ارا باید دید۔

مقصود من توئی در رضائے تو محبت و معرفت خود عطا کن۔

اے خدا قربان احسانت شوم　　　ایں چہ احسانہا است قربانت شوم

دراثنائے ذکر شریف توجہ بہ قلب صنوبری کہ محل لطیفۂ قلب است نیز داشتہ باشد کہ آں مضغہ ہم از مفہوم ذکر شریف غافل نہ ماند بلکہ آں ہم ہمراز لطیفۂ شریفہ گشتہ بہ نام پاک پروردگار گویا باشد۔

مانند مرغے باش ہاں بر بیضۂ دل پاسباں　　　کز بیضۂ دل زایدت مستی و شور و قہقہہ

چہ بعد از طیران لطائف خمسۂ مبارکہ بل لطائف ستہ بہ عالم امر و عروج آنہا در عالم قدس خلیفہ آنہا در جسد انسانی ہمیں مضغہ است کہ صلاح و فساد جسد مربوط بر صلاح و فساد اوست کما ورد فی الحدیث۔ اِنَّ فِی جَسَدِ بَنِیْ اٰدَمَ لَمُضْغَۃً اِذَا صَلَحَتْ صَلَحَ الْجَسَدُ کُلُّہٗ وَاِذَا فَسَدَتْ فَسَدَ الْجَسَدُ کُلُّہٗ اَلَا وَہِیَ الْقَلْبُ۔ دریں حال کار ہمہ آنہا را ہمیں مضغہ خواہد کرد اگر الہام است بروے است و اگر عروض غین است بروے است۔ کما تقدم بیانہ۔

ذکر کن ذکر تا ترا جان است　　　پاکی دل ز ذکر سبحان است

چوں لطیفۂ قلب ذاکر شود ذکر شریف از لطیفۂ ثانیہ لطیفۂ روح کند و باز از ثالثہ لطیفۂ سر و باز از رابعہ لطیفۂ خفی و باز از خامسہ لطیفۂ اخفی و باز از لطیفۂ نفس کہ محل آں در پیشانی است و باز از لطیفۂ قالبیہ کہ محل آں تمام بدن از موئے سر تا ناخن قدم است تا از بن ہر ہر موئے و از ہر ہر رگ و پے صدائے اسم مبارک اللہ بہ سمع خیال رسد۔ ایں ذکر قالبیہ را سلطان ذکر گویند۔

اے طالب صادق سعیہا باید نمود و جانے باید کند تا شاہد مقصود از گوش بہ آغوش و از شنیدہ بدیدہ رسد شہودے کہ لطائف خمسۂ مبارکہ را پیش از گرفتاری جسد انسانی بود باز حاصل شود۔ ہر یکے را شعلۂ در گیر دو تا بالا راہے منور و کشادہ معلوم گردد۔ دریں وقت احوال عروج و نزول ظہوری یابند۔ در عروج لطیفہ را بہ جانب فوق کشاں کشاں می یابد و در نزول می بینند کہ تختۂ نورانی از بالا بہ اسفل رواں است کما تقدم بیانہ۔ تا ایں وقت ہر چہ از اسرار عجائب ملک و ملکوت دیدہ سیر در عالم خلق بودہ کہ آں را سیر آفاقی گویند چوں لطائف در اصول خود مستہلک و مضمحل می گردند و لطیفۂ نفس بہ مقام اصل قلب می رسد و آں جاذبے و عروجے پیدا می کنند آں وقت سیر در عالم امر شروع می شود کہ آں را سیر انفسی گویند بعد ازیں سالک

ہر چہ می بیند در نفس خود می بیند و بہ کنہ سَنُرِیْهِمْ آیَاتِنَا فِی الْآفَاقِ وَفِیْ اَنْفُسِهِمْ می رسد نور لطیفۂ قلب زرد و نور لطیفۂ روح سرخ و نور لطیفۂ سر سفید و نور لطیفۂ خفی سیاہ و نور لطیفۂ اخفی سبز و نور لطیفۂ نفس بے رنگ و بے کیف می نماید۔ بعضے افراد تمیز ما بین الوان انوار نہ می توانند و آں نقصانے نہ می رساند۔ حضرت عبدالاحد از حضرت مجدد قدس اللہ اسرارہما نقل فرمودہ اند کہ ادائے صلاۃ فجر در غلس مثمر فنائے اخفی است۔ از انوار و برکات لطائف سینہ مطلع انوار و مصدر اسرار می گردد۔

ز دریا موج گوناگوں بر آمد | ز بے چونی بہ رنگ چوں بر آمد
گہے در کسوت لیلا فرو شد | گہے بر صورت مجنوں بر آمد
چو یار آمد ز خلوت خانہ بیروں | ہموں نقش درون بیروں بر آمد

سیر لطائف در عالم ظلال کہ آں را دائرہ ولایت صغریٰ گویند

باید دانست کہ حضرات اکابر نقشبندیہ قدس اللہ اسرارہم اصل کار بر جمعیت و حضور داشتہ اند۔ بہ صور و اشکال غیبی متوجہ نہ می شوند کشوف و انوار را چنداں اعتبار نہ نہادہ اند۔ طالب را بہ حصول چہار چیز رغبت می نمایند۔

جمعیت و حضور و جذبات و واردات۔ جمعیت عبارت ازاں است کہ در حریم دل ہواجس و وساوس را جائے نماند و خیال ماسویٰ بالکلیہ دور شود۔

خیال ماسوی از دل بروں کن | گزر از چون و خبت بے چگوں کن

و حضور عبارت ازآں است کہ دل بہ ہمہ وقت و ہمہ حال متوجہ بہ مبدأ فیاض باشد۔ بیداری بود یا خواب خاموش بود یا مصروف کلام در قہر بود یا در مجاملہ مصداق کَاَنَّہٗ یَرَی اللّٰہَ باشد۔

دائم ہمہ جا با ہمہ کس در ہمہ حال | می دار نہفتہ چشم دل جانب یار

و جذبات عبارت ازاں است کہ کشش لطائف بہ اصول خود شود و ازاں اصول بہ اصولِ آنہا وَهَلُمَّ جَرًّا مِنَ الْاُصُوْلِ اِلٰی اُصُوْلِهَا اِلٰی اَنْ یَبْلُغَ الْکِتَابُ اَجَلَهٗ۔

بر سر خاک ما بیا نغمۂ عشق را سرا | کز جذبات شوق تو نعرہ ز خاک بر زنم
بعد ہزار سال اگر بر قبرم گزر کنی | مشک شود غبار من روح شود ہمہ تنم

وواردات عبارت ازاں احوال است کہ از جہت فوق بر قلب فیضانے رو نماید کہ تاب و تحمل آں متعسر باشد۔

تو در دلی بہ غم این و آں کہ پردازد | بہ جائے جاں کہ تو باشی بہ جاں کہ پردازد
ز ناز نیست ترا فرصت و مراز نیاز | کنوں بہ حال دل ناتواں کہ پردازد

باید دانست رعایت جہت فوق از وجہ شرف و بہ سبب ممارست توجہ بہ آں جہت است۔ والّا حق سبحانہٗ وتعالیٰ را بیروں از دائرۂ جہات باید جست۔ وایں واردات را در طریقہ عدم و وجود عدم می گویند۔ در ابتدا بر دل سالک گاہے ماہے ورود می نماید و باز نوبتے در ہفتہ وعشرہ۔ ورفتہ رفتہ در شبانروز مرتے تا بہ مرورلیالی وانہر بہ توالی و تواتر ورود می نماید تا آں کہ بہ انصال می انجامد۔

وصل اعدام گر توانی کرد | کار مرداں مردواری کرد

فنائے لطائف خمسہ وکمال سیر انفسی در دائرۂ ولایت صغریٰ کہ دائرۂ ظلال ومحل ظہور توحید و اسرار معیت است حاصل می شود۔ امام الطریقہ حضرت نقشبند قدس سرہ فرمودہ اند۔ اولیاء اللہ بعد از فنا وبقا ہر چہ می بینند در خود می بینند و ہر چہ می شناسند در خود می شناسند حیرت ایشاں در نفس خود می باشد۔ وَفِي أَنفُسِكُمْ أَفَلَا تُبْصِرُونَ ۔

ہمچو نابینا مبر ہر سو عصا | تا تو در زیر گلیم است آنچہ ہست

حضرت مجدد قدس سرہٗ در مکتوب نود و نہم از دفتر دوم می نویسند۔ پرسیدہ بودند کہ سیرے کہ بیروں انفس نوشتہ اند آں کدام باشد سیر مراتب عشر عالم خلق و عالم امر و سیر ہیئت وحدانی داخل انفس می نماید پس سیر در ماوراے انفس کدام باشد۔ بدانند کہ انفس در رنگ آفاق ظلال اسماء الٰہی است جل سلطانہٗ وچوں ظل بہ فضل خداوندی جل شانہٗ خود را فراموش ساختہ متوجہ اصل خود گردد و محبت بہ اصل خود پیدا کند ناچار بہ حکم اَلْمَرْءُ مَعَ مَنْ اَحَبَّ خود را ہماں اصل خود خواہد یافت و اَنائے خود را بر جہاں اصل خود خواہد انداخت۔ وہمچنیں چوں آں اصل را اصل دیگر است ازیں اصل بہ آں اصل خواہد رفت بلکہ خود را عین اصل خواہد یافت۔ وَهَلُمَّ جَرًّا اِلٰی اَنْ يَّبْلُغَ الْكِتَابُ اَجَلَهٗ ایں سیر سیر ماوراے آفاق و انفس است اما بدانند جمعے سیر انفسی را سیر فی اللہ گفتہ اند۔ آں سیر کہ گفتہ شد وراے ایں سیر است کہ گفتہ اند چہ ایں سیر حصولی است وآں سیر وصولی۔ وفرق درمیان حصول و وصول در مکاتیب متعددہ نوشتہ است از انجا معلوم کردہ باشند۔ الخ۔

علامت رسیدن قلب بہ دائرۂ ولایت صغریٰ آن است کہ توجہ فوق مضمحل شدہ احاطۂ شش جہت می فرماید و معیّتِ بے چُونی حضرت حق سبحانہٗ و تعالیٰ محیط خود و محیط ہمہ عالم بادراک بے چُوں می بیند۔ دوام ذکر و فکر و غلبۂ شوق و محبّت بہ سُوئے محبُوب حقیقی پیدا می شود و جذبہ و توجہ بہ حضرت قدس رو می نماید آئینۂ دل از زنگ غفلت و اَدْرَانِ ہَوَاجِس صاف شدہ بمنزلۂ جام جہاں نمائے می نماید۔

تو کتابی در تو مسطور است عالم ہر چہ ہست چیست آں کو در کتاب لوحِ دل مسطور نیست

و سیر در ظلالِ اسمار و صفات واجبی شروع می شود۔ سالکِ بے چارہ و عاشق دلدادہ کہ نادیدہ بہ محبُوبِ خود تعشقے بہم رسانیدہ بود چُوں در آئینۂ قلبِ خود عکوسِ ظلالِ اسمار و صفاتِ واجبی مُلاحظہ می کند از نافہمی خود آں را عین محبُوب تصور کردہ بہ شطحیات تکلم می کند و صُورت محبُوب را در نگارخانۂ باطنِ خود دیدہ از ہوش رفتہ خیال وصال می کند۔

عکس روئے تو چو در آئینۂ جام فتاد عارف از خندۂ مَیْ در طمع خام فتاد

جلوہ کرد رخش روز ازل زیر نقاب عکسے از پرتو آں بر رُخِ افہام فتاد

ایں ہمہ عکسِ می و نقشِ مخالف کہ نمود یک فروغِ رخِ ساقی است کہ در جام فتاد

چُوں از غایت وارفتگی و درماندگی و از نہایت مدہوشی و سرشاری فرق در ظل و اصل نہ می تواند کرد لاجرم نعرۂ اتحاد و عَیْنِیَّت از نہادش می بر آید۔

چُوں عکسِ رُخِ دوست در آئینۂ عیاں شد بر عکس رُخِ خویش نگارم نگراں شد

غلبۂ ایں دید بہ جائے می رساند کہ تعیّن و تشخصِ خود نیز از نظرش مرتفع می شود۔ کسے بہ سُبْحَانِیْ مَا اَعْظَمَ شَانِیْ دم می زند کسے را صدائے مَا فِیْ جُبَّتِیْ اِلَّا اللّٰہ از نہادش بلند می شود و کسے را نعرۂ اَنَا الْحَقّ تا سرِ دار می رساند۔

مرد رہِ حق سخن محقق گوید از ہر کہ جز او ست ترکِ مطلق گوید

در راہِ حقش اگر دو صد پارہ کنند ہر پارہ از و دو صد انا الحق گوید

آرے آرے اے برادر پاک سیر بہ گوشِ ہوش بشنو۔ در حدیث قدسی وارد است۔ اَنَا عِنْدَ ظَنِّ عَبْدِیْ بِیْ اِنْ خَیْرًا فَخَیْرٌ وَاِنْ شَرًّا فَشَرٌّ۔

اے برادر تو ہمیں اندیشۂ مابقی تو استخوان و ریشۂ

گر گل است اندیشۂ تو گلشنی ور بود خارے تو ہیمہ گلخنی

ہوش کن ہوش کن کہ دربارۂ ایں گشتگانِ پاک نہاد خیالِ فاسد را در دلِ خود جا نہ دہی عالِمُ اللّٰہ عزّ جلّ شانہٗ دانا است کہ ایں صدا از کجا برخواستہ و ایں شور از چہ پیدا شدہ

زسازِ مطربِ پُر سوز ایں رسید بہ گوش　　کہ چوب و تار و صدائے تین و تنہ ہمہ زوست

ایں آں نعرہ نیست کہ از شعشانِ انوار ذات و صفات واجبی ذرات ممکنات از نظر سالک مخفی شدہ وے در اصلِ خود خود را فراموش ساختہ انائے خود را بر اصل خود انداختہ۔ و ایں آں صدائے است کہ جام دلربائے عقل و خرد بے چارۂ بسمل با خود بردہ وبرا مصروف آہ و فغاں ساختہ۔

عشق آمد عقل او آوارہ شد　　صبح آمد شمع او بے چارہ شد

عقل سایہ حق بود حق آفتاب　　سایہ را با آفتاب او چہ تاب

صاحب ایں کیفیت از خود و از بالیتنہائے خود فانی گشتہ۔ دامنِ وے از طعن و ملامت دُور است۔ وے داخل زمرۂ اولیائے پاک پروردگار است وے از گروہ عاشقان مجذوبانِ حضرت کردگار است۔ وجود او را آتش شوق در ہم گرفتہ و خرمنِ ہستی او را شعلۂ محبت خاکستر کردہ او از خود غائب است بہ سرِ کلام خود چہ رسد۔

آتش آں نیست کہ بر شعلۂ او خندد شمع　　آتش آں است کہ در خرمنِ پروانہ زند

ہاں ہاں کسے کہ در دائرۂ ولایت صغریٰ قدم نہ نہادہ است و سیر در ظلالِ اسماء و صفاتِ واجبی نہ کردہ است برائے او سخنانِ توحید گفتن و اعتقاد وحدت وجود نمودن حرامِ قطعی است۔ ایشاں را فکر باید کرد کہ دعوت حضراتِ انبیاء علیٰ نبینا و علیہم الصلوٰتُ والتسلیمات لَا اِلٰہَ اِلَّا اللّٰہ است کہ موقوف بر کثرت است چہ انتفائے الہٰیہ باطلہ و اثبات وحدانیت ہر خدا را در اثبات کثرت صورت می بندد اگر کثرت نہ بودے اثبات وحدت از کجا بودے و از بہر چہ بودے مشائخ وقت را حق تعالےٰ انصاف دہد کہ اعتقاد ملحدانہ بہ پیروانِ خود تلقین می نمایند۔ عوام کالانعام را در تخیل مراقبہ توحید وجودی انداختن غیر از خسارت دُنیا و آخرت چیزے نمی افزاید۔

بے خردے چند ز خود بے خبر　　عیب پسندند بہ زعمِ ہنر

باد شوند ار بہ دماغے رسند　　دود شوند ار بہ چراغے رسند

البتہ بعض سالکاں را قبل از قطع دائرۂ امکاں بلکہ قبل از برآمدن لطیفہ از قالب حالتے شبیہہ بہ توحید وجودی وہمہ اوست ظاہر می شود۔ موجبش آنکہ بہ تخیل مراقبۂ توحید صورت توحید در متخیلہ ایشاں متصور می شود۔ چوں ایں تخیل غلبہ می کند سخنانِ توحید بے تحاشی می گویند۔ خصوصاً در

اوقات سماع و آواز خوش و تار و نغمہ کہ در قلب حرارتے و ذوقے پیدا می شود بے باک تر می شوند و
اشعار توحید شنیدہ خود را ہم حالِ قائلان آں اشعار می شناسند نہ می دانند کہ ارباب ایں احوال را
آداب و شرائط است کہ در اینہا مفقود است۔ و جمعے را عنصر ہوا دست می دہد چوں کہ ایں
عنصر الطف است کہ در ذرات ممکنات ساری است ایشاں از کوتہ نظری خود آں را وجود حق
تصور نمودہ سخنانِ توحید بر زباں می آرند۔ نہ می دانند کہ ایں سیر داخل دائرۂ امکان است و
مقام توحید بعد از انقطاع دائرۂ امکان است۔ و بعضے را بہ سبب انکشاف عالم ارواح و
بے چونی آں عالم نسبت بہ عالم اجسام و نیز احاطۂ عالم ارواح بر عالم اجسام ایشاں آں را
قیوم عالم تصور نمودہ بہ خدائی می پرستند۔ دریں مقام بعضے اکابر را نیز اشتباہے واقع شدہ
چوں عنایت پروردگار شامل حال ایں بزرگواراں بودہ ایشاں را ازاں مقام عروج واقع شد
آں زماں حقیقتِ اشتباہ بر ایشاں ظاہر شد۔

ہزار نکتہ باریک تر ز مو اینجا است — نہ ہر کہ سر بتراشد قلندری داند

چوں لطائف خمسہ را سیر تفصیلی واقع می شود اول گزر ایشاں در دائرۂ امکاں واقع می شود
کہ عالمِ ملک و ملکوت کہ آں را عالمِ اجسام گویند و عالمِ ارواح و عالمِ مثال کہ آں برائے دیدن
است نہ برائے ماندن و عالمِ امر ہمہ داخل ایں دائرہ اند چوں ازیں دائرہ عروج می شود قدم
در دائرۂ ولایت صغریٰ می نہند در اینجا سیر در ظلالِ اسماء و صفات واجبی واقع می شود۔
ہر نقطہ ازیں دائرہ ناشی است از اصل دیگر و آں اصل را اصل دیگر است و ہلم جراً تا آں کہ بعد
از قطع سیر تفصیلی سیر بہ نقطۂ اجمالی می رسد کہ تعینِ اول و حقیقتِ محمدی است کہ ناشی
است از ذات بحت و احدیت مجردہ۔ کما سیاتی بیانہا ان شاء اللہ تعالیٰ۔

اے برادر بے نہایت درگہیست — ہر چہ بروے می رسی بروے مایست

باید دانست کہ دائرۂ ظلال مبدأ تعینِ جمیع ممکنات است غیر از انبیاء و ملائکہ علیہ السلام
کما تقدم۔ ہر فردے را از افراد عالم بہ توالی و تواتر از جناب الٰہی فیوضات تازہ بتوسط مظاہر
اسماء و صفاتِ غیر متناہیہ و ظلالِ آنہا می رسد۔ ازیں جہت ظلال را مبدأ تعینِ افراد
گویند و آں را عین ثابتہ نیز می نامند۔ و آنچہ حضرات صوفیہ فرمودہ اند الطُّرُقُ اِلَی اللّٰہِ
تَعَالٰی وَتَقَدَّسَ بِعَدَدِ اَنْفَاسِ الْخَلَائِقِ اشارت بہ ہمیں نقطہائے ظلال اند کہ
مبادیِ تعین افرادی باشند۔ در دائرۂ ظلال لطائف خمسہ را فنا و بقا حاصل می شود۔

لطیفۂ قلب را فنا و بقا، در ظلالِ تجلیات افعال الٰہیہ یعنی صفت تکوین می باشد۔ در وقت فنا تعلق حُبّی و علمی از ماسوٰی در ساحت سینہ نہ می ماند خطرۂ از غیر بہ دل راہ نہ می یابد۔

خیال ماسوٰی از دل بروں کُن   گزر از چُون و حُبِّ بے چگوں کُن

و در وقت بقا افعال خود و افعالِ جمیع ممکنات را آثار افعال حق سبحانہٗ و تعالیٰ می بیند چوں ایں دید غالب می شود صفات و ذوات ممکنات را مظہر صفات و ذات پروردگار می بیند و لب بہ توحید وجودی می کشاید۔

غیرتش غیر در جہاں نہ گزاشت   لاجرم عین جملہ اشیا شد

و لطیفۂ روح را فنا و بقا در ظلالِ تجلیات صفات ثبوتیۂ الٰہیہ می باشد در وقت فنا سالک صفات خود و صفاتِ جمیع ممکنات را معدوم می بیند مثل سمع و بصر و قدرت و ارادہ و کلام وغیرہ و در وقت بقا اثبات صفات جمیع را بہ حق سبحانہ و تعالیٰ می کند و می گوید۔

عِشقم کہ در دو کون و مکانم پدید نیست   عنقا مغربم کہ نشانم پدید نیست
ز ابرو و غمزہ ہر دو جہاں صید کردہ ام   منگر بداں کہ تیر و کمانم پدید نیست
گویم بہ ہر زبان و بہ ہر گوش بشنوم   ایں طرفہ تر کہ گوش و زبانم پدید نیست

و لطیفۂ سر را فنا و بقا در ظلالِ تجلیاتِ شیونات الٰہیہ می باشد۔ در وقت فنا سالک ذاتِ خود و ذوات جمیع ممکنات را در ذات پاک وحدہٗ لاشریک لہٗ مضمحل و گم می یابد و در وقت بقا ذات پاک ذوالجلال را بہ جائے جمیع ذوات می بیند۔

چوں بنگرم در آئینہ عکسِ جمال خویش   گردد ہمہ جہاں بہ حقیقت مصورم
خورشید آسمانِ ظہورم عجب مدار   ذراتِ کائنات اگر گشت مظہرم

و لطیفۂ خفی را فنا و بقا در ظلال تجلیات صفات سلبیہ الٰہیہ می باشد۔ در وقت فنا سالک در صفات سلبیہ فانی می شود و در وقت بقا تفرید جناب کبریا از جمیع مظاہر می نماید۔

آں کس کہ ترا شناخت جاں را چہ کند   فرزند و عیال و خانماں را چہ کند
دیوانہ کنی ہر دو جہانش بخشی   دیوانۂ تو ہر دو جہاں را چہ کند

و لطیفۂ اخفی را فنا و بقا، در ظلال تجلیات شانِ جامع الٰہی است در وقت فنا سالک از اخلاق خودی گزرد و در وقت بقا متخلق بہ اخلاق پاک پروردگار می گردد۔

منبع آداب و اخلاق حسن   مجمع اوصاف ربِّ ذوالمنن

اگرچہ لطائف خمسہ را فنا و بقا در دائرۂ ظلال حاصل می شود لیکن نہ باید فہمید کہ سیر و عروج این لطائف بہ انتہا رسید ہنوز این لطائف را از دائرۂ ظلال بہ دائرہ تجلیاتِ اسماء و صفات رسیدن است کہ آں در دائرۂ اولی از ولایت کبری متحقق می شود و آں وقت سیر این لطائف و عروج آنہا بہ کمال خواہد رسید۔

این مرتبہ را بلندی و پستی نہ بود   خود بینی و خویشتن پرستی نہ بود
در ہر قدمے ز نیست بینی اثرے   جائے برسی کہ نام ہستی نہ بود

فائدہ۔ آں کہ حضرات فرمودہ اند۔ طریقے کہ ما در صددِ قطعِ آنیم ہمگی ہفت گام است مراد از آں لطائف سبعہ اند پنج از عالم امر و دو از عالم خلق کہ یکے نفس و دیگرے قالب است۔ و آں کہ دو قدم فرمودہ اند پس بہ اعتبار عالم امر و عالم خلق گفتہ اند چہ لطیفہ قلب از امر و لطیفہ نفس از خلق بہ منزلۂ بنگہ و برزخ است مر لطائف دیگر را کما تقدم بیانہ۔

ذکرِ نفی و اثبات

طالب را باید کہ با وضو رو بہ قبلہ مربع یا دو زانو بنشیند دست ہا را بر روئے رانہا بنہد و متوجہ قلب صنوبری شدہ حواس را جمع ساختہ چشم برہم نمودہ نفس را زیر ناف بند کردہ بہ ادب و تعظیم تمام کلمہ لَا را از ناف بہ طرف بالا کشیدہ تا بہ پیشانی و دماغ رساند و متوہم شود کہ از دماغ پرید اِلٰہَ را بہ طرف راست برا بر کتف فرود آوردہ اِلَّا اللّٰہُ را سخت بر دل صنوبری زند بہ نوعے کہ گزر اثر آں بہ لطائف خمسہ شود و حرارت بہ تمام اعضا رسد بارعایت عدد طاق کہ این را وقوف عددی گویند تا ہر جا نوا اعداد را رساند لیکن آواز نہ کند و در اخفا سعی بلیغ نماید تا آں کہ اگر شخصے نزد او باشد معلوم نہ کند کہ در کدام چیز مشغول است چوں نفس فرو گزارد مُحَمَّدٌ رَّسُوْلُ اللّٰہِ بگوید۔ بعد از چند بار بازگشت کند کہ خداوندا مقصودِ من توئی و رضائے تو محبت و معرفت خود عطا کن۔

خواہم کہ ہمیشہ در ہوائے تو زیم   خاکے شوم و زیر پائے تو زیم
مقصودِ من خستہ ز کونین توئی   از بہر تو می نیم و از برائے تو زیم

اگر در حبس نفس تنگی یا مضرتے محسوس کند پس بدل حبس نفس شغل نماید چہ حبس دم درین ذکر شریف

بمنزلہ قید است نہ شرط۔ البتہ معنی را بہ خوب وجہ ملحوظ دارد۔ در وقت نفی جمیع محدثات وممکنات را بہ نظر فنا و نیستی دیدن است و در وقت اثبات وجود پروردگار را مقصود بہ دانستن وبہ نظر بقا و دوام ملاحظہ کردن است تا آں کہ بہ تکرار ایں کلمۂ مبارکہ توحید در قلب متمکن گردد و اثر ذکر بر روے ظاہر گردد۔ در زمان نفی وجود بشریت منتفی گردد و در اثبات اثرے از آثار جذبات الٰہی مطالعہ افتد۔ چہ کمال مراتب ذکر آں است کہ مذکور بہ نوعے بہ دل مستولی گردد کہ نام مذکور ہم فراموش گردد۔

چوں بادۂ شوق تو کند برّاقی　　گردد تن و روح جملہ مست ساقی

تن مست شراب و روح مست ساقی　　آں گردد فانی و ایں گردد باقی

حضرت علاؤ الدین عطار قدس سرہٗ فرمودہ اند بسیار گفتن سود مند نیست ہر چہ گوید از سر وقوف گوید چوں عدد از بست و یک بگزرد و اثرے از آثار جذبات الٰہیہ ظاہر نہ شود دلیل بے حاصلی است و عمل باطل است باز از سر گیرد۔ ذکر شریف آں قدر کند کہ یک ہزار ضرب بہ حساب آید۔

ایں ذکر شریف بہ ایں نہج کہ ابتدا از ناف کند و بہ دماغ رسانیدہ بہ کتف راست فرود آوردہ بر قلب ضرب دہند از برائے آں است کہ حرارت و فیض بہ جمیع لطائف عشرہ برسد ہمہ را عروجے حاصل شود۔ نہ گویند کہ عروج و نزول بہ لطائف خمسۂ امر و لطیفۂ نفس متصور است نہ بہ لطائف اربعۂ باقیہ کہ آں را عناصر اربعہ گویند۔ چہ مراد از عروج قالب طہارت ہر عنصر است از اوج ترفع و تکبر و خودسری و از حضیض پستی و دنائت و رذالت۔ عناصر از افراط و تفریط پاک شدہ رو بہ اعتدال آرند البتہ عروج و نزول لطائف خمسہ را شانے دیگر است کما تقدم بیانہ۔

حضرت مجدد قدس سرہ نوشتہ اند۔ اگر کلمۂ طیبہ لَا اِلٰہَ اِلَّا اللّٰہ نہ می بود راہے بہ جناب قدس خداوندی جل سلطانہٗ کہ می نمود و نقاب از چہرۂ توحید کہ می کشود و فتح ابواب جنات کہ می فرمود کوہ کوہ صفات بشریہ بہ استعمال کلنداین لا کندہ می شود و عالم عالم تعلقات بہ برکت تکرار ایں نفی منتفی می گردد و نفی آں الٰہۂ باطلہ را منتفی می سازد و آں معبود حق را جل شانہٗ مثبت سالک مدارج امکانی را بہ مدد او قطع می نماید و عارف بہ معارف وجوبی بہ برکت او ارتقا می فرماید اوست کہ از تجلیات افعال بہ تجلیات صفات می برد و از تجلیات صفات بہ تجلیات ذات می رساند۔

تا بہ جاروب لا نہ روبی راہ　　نہ رسی در سرائے اِلَّا اللّٰہ

ونوشتہ اند۔ ہمہ عالم در جہت این کلام معظم کاش حکم قطرہ می داشت نسبت بہ دریائے محیط۔
این کلمۂ طیبہ جامع کمالات ولایت ونبوت است۔ مردم تعجب دارند کہ بہ یک گفتنِ این کلمہ چگونہ
دخول جنت می شود۔ ومحسوس ومشہور این فقیر شدہ اگر تمام عالم را بہ یک گفتن این کلمہ بخشند و
بہ بہشت برند گنجائے دارد۔ واگر برکات این کلمہ را قسمت کنند بہ تمام عالم ہمہ، ابدالآباد
معمور وسیراب کند۔ ونیز نوشتہ اند۔ حصول برکت وظہور عظمت این کلمہ را بہ اعتبار درجات
قائل آن است۔ ہرچند گویندہ عظیم تر ظہور برکت آں بیشتر واین مصراع بر زبان گوہر
افشان خود راندند ع یَزِیْدُكَ وَجْهُهٗ حُسْنًا اِذَا مَا زِدْتَهٗ نَظَرًا۔

فائدہ: حضرت ما قدس اللہ اسرارہم فرمودہ اند کہ برائے دور کردنِ ادرانِ رذائل و
ازالۂ اوساخ ذمائم کہ در باطن رسوخ یافتہ ومتمکن گشتہ مثل حسد وکینہ وخست ودنائت
وعجب ونخوت وغرور وریا وکبر وغیظ وغضب وبے صبری وبے قناعتی وامثال آں این کلمۂ
طیبہ از بس نافع است بہ نوعے کہ بہ وقت لَآ اِلٰہَ گفتن انتفائے آں خصلتِ بدِ خود کند کہ
ازاں رستگاری طلب دارد واز اِلَّا اللّٰہُ طالب حُبِّ پروردگار باشد۔ مثلاً برائے زوال
حسد گوید لا الٰہ یعنی نیست حسد در من اِلَّا اللّٰہُ مگر محبت پروردگار۔ کلمۂ طیبہ را بہ زبان خواند
یا بہ دل اختیار دارد البتہ بہ عاجزی وحضور گوید۔ تا آں کہ ذمیمہ زائل گردد۔ وہمچناں تمام
رذائل را یک یک کردہ از باطن خود دور کند تا باطن را تصفیہ حاصل شود۔

تنبیہہ

فرمودہ اند تا وقتے کہ سالک بہ دولت حضور وآگاہی وبہ فنائے نفس وتہذیب اخلاق
مشرف نہ شدہ است غیر از نماز فرض وواجب وسنن موکدہ اشتغال بہ نوافل وتلاوت قرآن
واوراد واذکار وادعیہ صحیح نیست۔ حضرت مجدد قدس سرہ نوشتہ اند۔ آدمی تا بہ مرض قلب
مبتلا است، ہیچ عبادتے۔ اورا نافع نیست بلکہ مضر است لہذا اولاً ساحتِ سینۂ خود را
از ادران رذائل صاف کند ودولت حضور وآگاہی را حاصل کند کہ اعلیٰ ترین اذکار است بلکہ
مقصود از اذکار ہمیں کار است۔ وباید دانست کہ حضرات نقشبندیہ مجددیہ قدس اللہ اسرارہم
العلیہ بعد از حصول دولتِ آگاہی ودوامِ حضور، اشتغال بہ امورِ یقینیہ وعلوم دینیہ می فرمایند

به ذکر شریف و تلاوتِ قرآن مجید و مطالعۂ احادیثِ نبویہ علیٰ صاحِبِهَا السَّلَام وَالتَّحِيَّة
و درودِ شریف و نماز با نیاز و استغفار و تسبیح و تحمید و تکبیر۔ اوقاتِ شریفۂ خود را معمور می دارند۔
به اوراد و احزاب و عملیات نه می پردازند۔ حضرت مجدد قدس سرہٗ نوشته اند طریقِ ما طریق
دعوت اسمائیت است۔ الخ۔ کسانے که به چنیں امور اشتغال دارند از جمعیّتِ خاطر محروم می مانند۔

دل گفت مرا علمِ لدُنّی ہوس است تعلیم کن اگر ترا دست رس است
گفتم که الف گفت دگر گفتم ہیچ در خانه اگر کس است یک حرف بس است

روزے نیک مردے که در طریقۂ شریفۂ حضرات قادریہ بیعت بود از جناب پیر و مرشد برحق
قدس سرہٗ طالب اجازت حزب البحر شد۔ آں جناب اجازت مرحمت فرمودہ ارشاد کردند۔ ایں
دعائے حضرت ابوالحسن علی شاذلی قدس سرہ بسیار بابرکت دعا است که مشتمل است بر آیات
شریفه و ادعیۂ ماثورہ و کلماتِ الہامیه اگر شما ایں دعا را خالصًا للّٰہ برائے حصولِ خوشنودیِ
او سبحانه و تعالےٰ بخوانید ضمنًا فتوحاتِ دنیویه به شما حاصل شود بہتر است تا از ثواب محرومی نه
آید و اگر شما برائے حصولِ اغراضِ دنیویه خوانید پس از ثواب محرومی یقینی است. اگر دنیوی
مقصود حاصل شد ثمرہ بخشید و الّا نه فائدہ دیں و نه فائدہ دُنیا۔ فقیر گوید ذَكَرَ الشَّعْرَانِيُّ
فِي لَوَاقِحِ الْأَنْوَارِ الْقُدْسِيَّةِ اَنَّ الْإِمَامَ اَحْمَدَ رَوٰى فِي مُسْنَدِهٖ مَنْ عَمِلَ مِنْ هٰذِهِ
الْاُمَّةِ عَمَلَ الْاٰخِرَةِ لِلدُّنْيَا فَلَيْسَ لَهٗ فِي الْاٰخِرَةِ مِنْ نَصِيْبٍ۔ هٰذَا وَرَوَى الْبُخَارِيُّ
وَمُسْلِمٌ عَنْ عُمَرَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ اَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ اِنَّمَا الْاَعْمَالُ
بِالنِّيَّاتِ وَاِنَّمَا لِامْرِئٍ مَّا نَوٰى فَمَنْ كَانَتْ هِجْرَتُهٗ اِلَى اللّٰهِ وَرَسُوْلِهٖ فَهِجْرَتُهٗ اِلَى اللّٰهِ وَ
رَسُوْلِهٖ وَمَنْ كَانَتْ هِجْرَتُهٗ اِلٰى دُنْيَا يُصِيْبُهَا اَوِ امْرَاَةٍ يَتَزَوَّجُهَا فَهِجْرَتُهٗ اِلٰى مَا هَاجَرَ
اِلَيْهِ۔ ہوشیار آں کس است که فکر فردا دامن گیر او بود اَلْكَيِّسُ مَنْ دَانَ نَفْسَهٗ وَعَمِلَ لِمَا
بَعْدَ الْمَوْتِ۔

دردم از یار است و درماں نیز ہم دل فدائے او شد و جاں نیز ہم

مُرَاقَبَاتُ

مُراقبه ماخوذ از رُقُوبت و رقابت است به معنی حفاظت کردن و انتظار کشیدن و در

اصطلاح حضرات مشائخ چشم بند کردہ انتظار ورود فیض از حضرت مبدأ فیاض نمودن است به اعتبار صفتے از صفات یا وجہے از وجوہ یا بدون اعتبار صفتے یا وجہے انتظار فیض از ذات بحت کردن است بر لطیفہ از لطائف یا بر ہیئت وحدانی بہ نوعے کہ خطرۂ ماسوی را در حریم دل جائے نہ باشد و اگر اندیشہ سرایت کند فوراً آں را دفع نماید۔ خواجہ خورد در فوائح می نویسند۔ اَلْمُرَاقَبَۃُ ھِیَ الْخُرُوْجُ عَنِ الْحَوْلِ وَالْقُوَّۃِ وَالْاِعْرَاضُ عَنْ جَمِیْعِ الْاَحْوَالِ وَالْاَوْصَافِ مُنْتَظِرًا لِلِقَائِہٖ وَمُشْتَاقًا اِلٰی جَمَالِہٖ وَمُسْتَغْرِقًا اِلٰی ھَوَاہُ وَمَحَبَّتِہٖ قَالَ اِمَامُنَا نَقْشَبَنْدُ قُدِّسَ سِرُّہٗ اَلْمُرَاقَبَۃُ اَقْرَبُ الطُّرُقِ۔

دگر چشم از ہمہ عالم فرو بند   دل آرامے کہ داری دل درو بند

حضرت سعد الدین کاشغری از سید الطائفہ حضرت جنید بغدادی قُدِّسَ اَسْرَارُہُمَا حکایت می کنند کہ استادِ من در مراقبہ گربہ بودہ۔ روزے بر سوراخ موشے نشستہ دیدم۔ بہ نوعے متوجہ آں جہت بودہ کہ بر جنبش موئے را حرکت نہ بودہ من از روئے تعجب در وے می نگریستم کہ ناگاہ صدائے از غیب بہ گوشم رسید کہ اے پست ہمت۔ در مقصودِ تو کمتر از موشے نیستم کہ مقصود گربہ می باشد تو در طلبِ من کمتر از گربہ مباش۔ ازاں پس در مراقبہ افتادم۔

جز ما بہ کسے در منگر دیدہ بدوز   دانی کہ مرا یار چہ گفت است امروز

حضرت علاؤ الدین عطار قدس سرہ فرمودہ اند طریقہ مراقبہ از طریق نفی و اثبات اعلیٰ و اقرب است۔ از طریق مراقبہ بہ مرتبہ وزارت و تصرف در عالم ملک و ملکوت می تواں رسید۔ اشراف بر خواطر و القائے سکینہ و بہ نظرے موہبت کردن و بہ توجہ باطن را منور ساختن از دوام مراقبہ می باشد۔ از ملکہ مراقبہ اطمینان قلب و جمعیت خاطر و دوام قبول الہا حاصل می شود۔ و ایں معنی را جمع و قبول می گویند۔ حضرت مجدد قدس سرہ فرمودہ اند۔ سالکے کہ سیر او در تفصیل اسماء و صفات افتاد راہِ وصول او بہ حضرت ذات جل سلطانہ مسدود گشت چہ اسماء و صفات را نہایتے نیست تا بعد از قطع آنہا بہ مقصد اسنیٰ تواند رسید۔ مشائخ ازیں مقام خبر دادہ اند کہ مراتب وصول را نہایت نیست زیرا کہ کلام محبوب نہایت نہ دارد۔ مراد از وصول اینجا وصلِ اسمائی و صفاتی است۔ سعادت مند کسے است کہ سیرِ او در اسماء و صفات بہ طریق اجمال واقع شدہ و بہ سرعت واصلِ حضرتِ ذات تعالیٰ و تقدس گشتہ۔

ہر حجابے را کہ طے کردی حجابے دیگر است   ہر نقابے روئے جاناں را نقابے دیگر است

حضرت ایشاں قدس سرہٗ ایں راہ دور و دراز را بر اساسِ شریعتِ غرا و قواعدِ ملّتِ بیضا شفقۃً

عَلَی الْعِبَادِ وَعَمَلاً بِمَا جَاءَ فِي الْخَبَرِ یَسِّرُوْا وَلَا تُعَسِّرُوْا بہ نوعے واضحۃ الاعلام و سہل المنال ساختند کہ نظیرش در تصور نیاید چہ جائے کہ فوق آں مذکور شود۔ ہزاراں ہزار افراد کہ در بحرِ بے کران توحید غوطہ زن بودند ازاں راہ بہ ساحلِ شہود رسیدہ اند۔ جَزَاہُ اللّٰہُ عَنَّا وَعَنِ الْاِسْلَامِ وَالْمُسْلِمِیْنَ خَیْرَ الْجَزَاءِ۔

یارب ز رہ راست نشانے خواہم — از بادۂ آب و خاک جانے خواہم
از نعمت خود چو بہرہ مندم کردی — در شکر گزاریت زبانے خواہم

اے برادرِ صاف منش واے سالکِ پاک روش رَزَقَنِیَ اللّٰہُ وَاِیَّاکَ الْبَصِیْرَۃَ لِنَرٰی اٰیَاتِ اللّٰہِ فِي الْاٰفَاقِ وَفِي اَنْفُسِنَا وَنَصِلَ اِلٰی اَعْلٰی دَرَجَۃِ الْاِحْسَانِ بِاَنْ نَعْبُدَ اللّٰہَ کَاَنَّنَا نَرَاہُ۔

تا دوست بہ چشمِ سر نہ بینم — از پائے طلب کجا نشینم
مردم گویند خدا بہ چشمِ سر نتواں دید — آں انساں اندو من چشم ہر دم

بہ پائے جد و استقامت سعیہا باید نمود تا از خیابانِ ایماں افزا دامنِ مراد پر کنیم۔ پیرِ ہرات حضرت عبداللہ انصاری قدس سرہٗ می فرمایند۔ درویشاں طائفہ اند کہ ہمہ ہشیاراں ستند و بیدارانِ الستند۔ نہ بر شادمانی دل بستند و نہ از فوتِ کامرانی خود را خستند۔ غنی دلاں تنگ دستند۔ ماہ کو باں ہوا پرستند۔ پاکانے اند کہ از ہستی و نیستی رستند و از قفسِ ما و من جستند قرابۂ حبِ جاہ شکستند و در حرمِ لِیْ مَعَ اللّٰہِ نشستند۔

خجستہ قومے کہ دادِ بندگی را دادہ اند — ترک دنیا کردہ اند و از ہمہ آزادہ اند
روزہا با روزہا در گوشۂ بنشستہ اند — باز شبہا در مقامِ بندگی استادہ اند
طرفۃ العینے نہ بودہ غافل از حضرت و لے — سیلہا با ایں ہمہ از چشمِ خود بکشادہ اند
راعۂ دیدند و ذوقے یافتند زاں و آں — روز و شب در کنجِ محنت بر سرِ سجادہ اند
پیر انصاری تو میدانی کہ ایشاں کیستند — فرقۂ بے گرد و فرز مردہ دل سادہ اند

حضرت ایشاں قدس سرہٗ راہ سلوک را ہفت قسمت نمودہ اند کہ ایں فقیر آں را بہ ہفت مدارج تعبیر نمودہ۔ مدرج اول دائرۂ امکان است کہ دو حصہ دارد یکے عالمِ خلق و دیگرے عالمِ امر و مشتمل است بر یک مراقبہ۔ مدرج دوم دائرۂ ظلالِ تجلیات اسماء و صفات است کہ آں را دائرۂ ولایتِ صغریٰ گویند و مشتمل است بر یک مراقبہ۔ مدرج سوم دائرۂ

تجلیات اسماء وصفات است کہ آں را دائرۂ ولایت کبریٰ گویند و مشتمل است بر سہ دائرہ و یک قوس یعنی بر چہار مراقبہ۔ باید دانست از ابتدائے ولایت صغریٰ تا انتہائے ولایت کبریٰ سیر سالک تعلق بہ اسماء وصفات الٰہیہ جل شانہ دارد وَاللهُ سُبْحَانَهُ وَتَعَالٰى ظَاهِرٌ بِاَسْمَائِهِ وَصِفَاتِهِ وَآيَاتِهِ۔

تَأَمَّلْ فِي نَبَاتِ الْاَرْضِ وَانْظُرْ — إِلٰى آثَارِ مَا صَنَعَ الْمَلِيكُ
عُيُونٌ مِنْ لُجَيْنٍ شَاخِصَاتٌ — بِأَبْصَارٍ هِيَ الذَّهَبُ السَّبِيكُ
عَلٰى قُضُبِ الزَّبَرْجَدِ شَاهِدَاتٌ — بِأَنَّ اللهَ لَيْسَ لَهُ شَرِيكٌ

ازیں جہت سیر ایں ہر دو ولایت را سیر در اسم مبارک هُوَ الظَّاهِرُ گفتہ می شود و مظاہر ایں اسم شریف بوجہ تام بہ وضوح می رسد۔ مدرج چہارم۔ دائرۂ تجلیات اسماء وصفات بہ امتزاج تجلیات ذاتیہ الٰہیہ است کہ آں را دائرۂ ولایت علیا گویند و مشتمل است بر یک دائرہ۔ دریں ولایت سیر سالک در تجلیات ذاتیہ می شود کہ در تجلیات اسماء وصفات ممتزجہ و پوشیدہ است ازیں جہت ایں سیر را سیر در اسم مبارک هُوَ الْبَاطِنُ گفتہ می شود۔ مدرج پنجم۔ دائرۂ تجلیات ذاتیۂ دائمیہ است کہ آں را دائرۂ کمالات ثلاثہ نیز گویند و مشتمل است بر سہ دائرہ۔ بعد ازیں راہ سلوک دو جا شدہ۔ یکے از طریق عابدیت و معبودیت بہ سرادقات عظمت معبودیت صرفہ جل مجدہٗ می رساند۔ کہ آں را سیر در حقائق الٰہیہ گویند و ایں مدرج مشتمل است بر چہار دائرہ۔ و دیگرے از منازل خلت و محبیت و محبوبیت و حب صرفہ گزشتہ بہ بارگاہ کبریاء لاتعین می رساند کہ آں را سیر در حقائق انبیاء علیہم السلام گویند و ایں مدرج مشتمل است بر پنج دائرہ۔ بعضے از مشائخ کرام رحمۃ اللہ علیہم اجمعین اول تسلیک حقائق الٰہیہ می فرمایند و باز بہ حقائق انبیاء علیہم السلام می برند و بعضے بر عکس ایں عمل می کنند وَلِكُلٍّ وِجْهَةٌ هُوَ مُوَلِّيهَا۔ ہر دو نہج معمول حضرات است۔ البتہ حضرت مرزا مظہر جان جاناں شہید و حضرت شاہ غلام علی قدس اللہ اسرارہما را معمول طریق اول بود و خلفائے نامدار ایشاں در تالیفات خود ہماں طریق را مقدم داشتہ اند ازیں باعث فقیر نیز مسلک ایشاں را اختیار کردہ فَاِنَّ الْخَيْرَ كُلَّ الْخَيْرِ فِي اقْتِفَاءِ آثَارِ أَهْلِ الْخَيْرِ۔

فَتَشَبَّهُوا اِنْ لَمْ تَكُونُوا مِثْلَهُمْ — اِنَّ التَّشَبُّهَ بِالْكِرَامِ فَلَاحٌ

دلیل اللہ الصمد حضرت عبدالاحد وحدت قدس سرہٗ می نویسند کہ عروج لطائف خمسہ عالمِ امر تا
دائرۂ اولیٰ ولایت کبریٰ کہ متضمن سہ دائرہ و یک قوس است خواہد بود۔ چوں ازاں دائرہ معاملہ
بالا رود در دائرۂ اصلِ اصل الاصل سیر افتد معاملہ با نفس خواہد افتاد و نفس بہ فنائے اتم و
بقائے اکمل و شرحِ صدر و اسلام حقیقی و بہ حصولِ اطمینان و بہ ارتقا بہ مقام رضا مشرف
خواہد شد۔ بعد ازاں اگر سیر در ولایت علیا افتد معاملہ با سہ عنصر یعنی ناری و ہوائی و مائی خواہد
افتاد۔ و اگر ازاں جا بفضل او تعالیٰ ترقی واقع شود و در کمالات نبوت سیر واقع شود
معاملہ بہ اجزائے ارضی خواہد افتاد و از انجا اگر ترقی واقع شود خواہ در کمالات رسالت خواہ
در حقائق ثلاثہ یعنی حقیقتِ کعبہ حقیقت قرآن حقیقت صلاۃ معاملہ با ہیئت وُحدانی کہ
از مجموع اجزائے عشرہ است۔ اجزائے خمسہ عالمِ خلق و اجزائے خمسہ عالمِ امر۔ بعد از حصول
کمالات ہر یک فرداً فرداً حاصل شدہ خواہد افتاد۔ و بعد ازاں معاملہ از عقل و فہم ما و شما
برتر است اللہ تعالیٰ سبحانہ بہ محض عنایت بے غایتِ خویش از کمالات بہرہ تمام فرماید۔ اِنَّہٗ
قَرِیْبٌ مُّجِیْبٌ ؎

حضرت مولوی غلام یحییٰ خلیفہ حضرت شمس الدین حبیب اللہ مرزا جان جاناں مظہر
شہید قدس اللہ اسرارہما نوشتہ اند لطیفہ کہ بداں انتظار ورود فیض باید کشید در دائرۂ
امکان و ولایت صغریٰ لطیفۂ قلب است و آں نورے مجرد است کہ تعلق بہ ایں مُضغۂ
گوشت کہ بہ قلب صنوبری نامندہ می شود دارد و بُدرتبیت از قلبِ کلی کہ از عالم امر و
فوقِ عرش مجید است لیکن باید دانست کہ در وقت لحاظ بہ سوئے قلب شکل و لون نورانیت
قلب اصلاً ملحوظ نہ باید داشت بلکہ صرف توجہ باطنی بہ سوئے او در رنگِ توجہ بسوئے مبدأ
فیاض کہ از صفات منزہ و مُبرّیٰ است باید داشت و آں وجہ صفت کہ در شروع مراقبہ
مبدأ فیاض را بہ آں ملحوظ باید کرد۔ در دائرۂ امکان جامعیت اوست جمیع صفات کمالات را
و در ولایتِ صغریٰ معیت اوست با ما کہ مستفاد است از آیہ وَھُوَ مَعَکُمْ اَیْنَمَا کُنْتُمْ و
در ولایتِ کبریٰ تا آخر قوس آں لطیفۂ مذکورہ لطیفۂ نفس است کہ موضعش دماغ است و آں
وجہ مذکور در دائرۂ اُولیٰ اقربیت اوست تعالیٰ شانہ با ما کہ مفہوم است از کریمہ وَنَحْنُ اَقْرَبُ
اِلَیْہِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِیْدِ و در باقی دو دائرہ ہمچنیں در قوس ہمچنیں در ولایت علیا علاقۂ
محبت میان ما و او سبحانہ است کہ آیۂ کریمہ یُحِبُّھُمْ وَیُحِبُّوْنَہٗ مُشعر بہ آں است۔

ودر ولایت علیا لطیفۂ مذکورہ عناصر ثلاثہ است یعنی آب و ہوا و آتش۔ و در کمالات نبوت لطیفۂ خاک و در مقامات مافوق آں ہیئت وحدانی اجزائے عشرہ۔ واز کمالات نبوت تا آخر سلوک مبدأ فیض در وقت مراقبہ بہ صفتے از صفات ملاحظہ نہ باید کرد بلکہ توجہ بہ سوئے ذات بحت باید داشت واز وانتظار باید کشید۔ ہمچنیں معمول در خانقاہ شمسیہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ یافتہ و بہ زبان شریف بہ کرات و مرات سماع نمودہ۔ انتہی۔

باید دانست حضرات مشائخ قدس اللہ اسرارہم مقامات قرب الٰہی را بہ دوائر تعبیر نمودہ اند زیراکہ دائرہ کہ آں حلقۂ مفرغہ می باشد از سمت وجہت عاری می باشد۔ ہر مقام او زیر و بالا۔ راست وچپ می تواند شد۔ نہ اول دارد نہ آخر و اِلاَّ فکما قال شاہ غلام علی قدس سرہٗ جائے کہ خدا است دائرہ کجا است۔

زفرق تا بہ قدم ہر کجا کہ می نگرم   کرشمہ دامن دل می کشد کہ جا ایں جا است

باید دانست مراقبات را با ذکر شریف ہم می کنند و بدون ذکر شریف ہم۔ بہ ہمہ حال بہ نیازمندی و عاجزی متوجہ بہ مبدأ فیاض باشد تا در فیض بروے بکشاید۔

ایں جان ضعیف و دل خستہ می خرند   کس عاشقی بہ قوت بازو نمی کند

در مراقبات معلوم کردن دو امر ضروری است۔ یکے منشا فیض یعنی فیض از کجا بہ کدام وجہ می آید و دیگرے مورد فیض یعنی فیض بر کدام لطیفۂ شریفہ ورود می نماید۔ وَ اِلَیۡکُمُ الْاٰنَ بِبَیَانِ الْمُرَاقبَاتِ۔

فیض روح القدس ار باز مدد فرماید   دیگراں ہم بکنند آنچہ مسیحا کردی

مدرج اوّل دائرۂ امکاں

دائرۂ امکان
مراقبۂ احدیتِ صرفہ

ایں مدرج یک مراقبہ دارد کہ آں را مراقبۂ احدیت صرفہ گویند۔ منشا فیض ذات پاک احد بے چوں و بے چگوں کہ متصف بہ جمیع صفات کمال و منزہ از جمیع سمات نقصان است و مسمی بہ اسم مبارک اَللّٰہ می باشد۔ و مورد فیض لطیفۂ قلب است۔ یعنی فیض وارد می شود

از ذات پاک احد بر لطیفۂ قلب۔ قلب را از خواطر و ہواجس نگاہ داشتہ ہمہ وقت بہ نیاز تام متوجہ ذات الٰہی و منتظر فیض او تعالیٰ و تقدس باشد تا آں کہ توجہ الی اللہ بے مزاحمت خاطر ملکہ گردد۔

دائم ہمہ جا باہمہ کس در ہمہ حال　　می دار نہفتہ چشمِ دل جانب یار

چوں تا چہار گھڑی یعنی تا سہ ساعت خطرۂ خطور نہ کند و توجہ الی الفوق رو نماید علامتِ قطع دائرۂ امکان است و بعضے دیدن انوار را علامت قطع دائرہ گفتہ اند۔ جذب و حضور و جمعیت و واردات و کشف داخل ایں دائرہ است۔

تا چند بہ بازوے خودت لسپت شوی　　بشتاب کہ از فنا خودت مست شوی
از مایۂ سود دو جہاں دست بشوے　　سود تو ہماں بہ کہ تہی دست شوی

مدرج دوم دائرۂ ولایت صغریٰ

دائرۂ ولایت صغریٰ کہ دائرۂ ظلال تجلیاتِ اسمار و صفات است

مراقبۂ معیت

ایں مدرج یک مراقبہ دارد۔ ایں جا سیر سالک در دائرۂ ظلالِ اسمار و صفات می باشد کہ مبادی تعینات عامۂ خلائق است و ازیں جا سیر در مظاہر اسم ہُوَ الظَّاہِر شروع می شود۔ ایں جا مراقبۂ معیت می فرمایند کہ مفہوم کریمۂ وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَمَا كُنتُمْ می باشد۔ منشأ فیض ذات پاک پروردگار است۔ بہ لحاظِ آں کہ او سبحانہ با ما است۔ با ہر جزوے از اجزائے ما است و با ہر ذرۂ از ذرات ممکنات است و مورد فیض لطیفۂ قلب است لیکن جذبات و حالات ہمہ لطائف را ہمی رسد و تحصیل آں ضروری است۔ در ایں مقام ذکر اسم ذات و نفی و اثبات بہ لحاظ معنی با توجہ قلب بسیار مفید است ذکر بے توجہ غیر از وسوسہ نیست۔ دریں جا حضور و توجہ بہ فوق نقد وقت می شود توحید وجودی و ذوق و شوق و نعرہ و آہ و نالہ و استغراق و بے خودی و نسیان ماسوی کہ عبارت از فنائے قلب است متحقق می شود۔ باید دانست کہ تخیل معیت او سبحانہ و تعالیٰ از بہر آں است کہ قلب جہاتِ ستہ را احاطہ نماید و توجہ الی الفوق رو بہ اضمحلال آرد و برائے سیر در مدرج سوم فتح باب شود۔

ہر زمانہ رُوئے جاناں را نقابے دیگر است　　　ہر حجابے را کہ طے کردی حجابے دیگر است

مراقبات لطائف خمسہ

حضرت شاہ غلام علی قدس سرہ دریں مقام بہ مراقبات خمسہ لطائف امرار شادی نمودند کہ سالک لطیفۂ قلب خود را مقابل قلب مبارک جناب رسالت پناہی صلی اللہ علیہ وسلم داشتہ بہ جناب الہٰی جل شانہ عرض کند کہ الہٰی فیض تجلی افعالی کہ از لطیفہ مبارک آں سرور عالم صلی اللہ علیہ وسلم بہ لطیفہ مبارک ابو البشر صفی اللہ حضرت آدم علیہ السلام رسیدہ است در لطیفۂ قلب من برساں و باید کہ قلب حضرت آدم علیہ السلام ولطیفہائے قلب حضرات پیراں را از اول سلسلہ مبارکہ تا آخر آں کہ وسائط فیض اند مانند شیشہائے عینک ملحوظ خاطر دارد کہ باعث ازدیاد قوت بصری باشند۔ و بر ہمیں نہج مراقبہ لطیفۂ رُوح کند و فیض تجلی صفات ثبوتیہ الہٰیہ را از پروردگار طلب نماید کہ از لطیفہ مبارکہ رُوح پر فتوح آں سرور دنیا و دیں رحمۃ للعالمیں بہ روح من برساں و ہمچناں در مراقبہ سر فیض تجلیات شیونات ذاتیہ الہٰیہ را و در مراقبۂ خفی فیض تجلیات صفات سلبیہ الہٰیہ را طلب نماید و در مراقبۂ اخفی فیض تجلیات شان جامع را طالب بود۔ در مراقبۂ ہر لطیفہ توجہ بہ حضرت رسالت پناہی صلی اللہ علیہ وسلم باید کرد تا مناسبت والتفات از آں حضرت صلی اللہ علیہ وسلم ظاہر شود در خاتمہ نقل عبارت حضرت شاہ غلام علی قدس سرہٗ خواہد شد۔ اگرچہ دریں دائرہ کہ دائرہ ظلال است ولایات لطائف خمسہ بہ کمال می رسد۔ چہ اصول لطائف خمسہ از عالم امر پرواز نمودہ در اصول خود اندر دائرہ ظلال فانی و مستہلک می شوند۔ لیکن بہ منتہائے کمال آں زماں می رسند کہ بہ اصول اصول کہ آں دائرہ تجلیات اسماء و صفات واجبی است بپیوندند و آنجا مستہلک و فانی گردند و آں در دائرہ اولیٰ از دوائر ولایت کبریٰ نصیب وقت خواہد شد۔

گدائے میکدہ ام لیک وقت مستی بیں　　　کہ ناز بر فلک و حکم بر ستارہ کنم

تذییل

عارف پاک منش حضرت محمد نعیم معروف بہ مسکین شاہ حیدر آبادی خلیفۂ حضرت شاہ

سعد اللہ حیدر آبادی خلیفۂ مرشد عالم حضرت شاہ غلام علی دہلوی قدس اللہ اسرارہم در مجموعۂ رسائل موسومہ بہ لذات مسکین طاب ثراہ کہ در ۱۳۱۲ھ ہجری در حیدر آباد بہ حلیۂ طبع آراستہ شدہ بہ نسبت مورد فیض در مراقبۂ معیت می نویسند۔ (در رسالۂ ارشادیہ) مورد فیضان دریں مراقبہ لطیفۂ قالب است۔

حضرت شاہ عبد الرشید برادر کلانِ جدِ ایں فقیر قدس اللہ اسرارہما از مدینہ طیبہ علیٰ صاحبہا الف الف صلوٰۃ وتحیۃ بہ جناب مسکین تحریر نمودند۔ در رسالۂ خود مورد فیض در مراقبۂ معیت قالب را نوشتہ اند و رنگ لطیفۂ نفس مائل بہ بیاض تحریر نمودہ اند مگر از حضرت امام ربانی رحمۃ اللہ علیہ تا حال بہ ہمہ بزرگانِ ایں طریقہ درین یک دیگر کہ سلوک رسیدہ است از روئے آں مورد فیض در مراقبۂ معیت قلب یعنی دل معلوم می شود۔ و نورِ لطیفۂ نفس بے کیف و بہ ہمیں طور دست بہ دست ارشاد شدہ آمدہ است۔ و در طریقہ خلاف حضرت مجدد نمودن باعثِ تبدیل طریقہ است۔ و نامرضیٔ اکابر۔ لہٰذا التماس دارد کہ اگر رسالۂ خود را بہ رسالۂ جدِ امجدِ فقیر شاہ رؤف احمد صاحب رحمۃ اللہ علیہما کہ نزد آں شفیق باشد مقابلہ نمودہ ہر چہ کہ خلاف آں رسالہ۔ کہ موافق احوال حضرت مجدد است۔ موافق نمایند۔ نور علیٰ نور و باعثِ استقامتِ طریقت است۔ انتہی حضرت مسکین بہ جواب نوشتہ اند۔ خادم در مکتوبات شریف کہ حرز جاں می دارد بہ غور مطالعہ نمودہ۔ کسے جا موردِ فیض در مراقبۂ معیت قلب را نہ یافت۔ و عبارت رسالۂ حضرت ابو سعید صاحب قبلہ رحمۃ اللہ علیہ ہمین است۔ و علامت رسیدن قلب در دائرۂ ولایت صغریٰ آن است کہ توجہ فوق مضمحل شدہ احاطۂ شش جہت می فرماید و معیت بے چون حضرت حق سبحانہ تعالیٰ را بہ ادراک بے چوں محیط خود و محیط ہمہ عالم می بیند۔ ازیں جا مفہوم می گردد کہ در مراقبۂ معیت قلب اصل و قالب فرع و در مراقبۂ معیت بالعکس۔ ہر چہ بہ قلب می رسد بہ طفیل قالب می رسد پس خوبی قالب را چہ تشریح دہد کہ از تقریر و تحریر بیرون است۔ خوبی قالب است کہ تاج الصلوٰۃ معراج المومنین را بر سر نہادہ و نگہ بصر گردیدہ خلعت رویت اخروی را در بر گرفتہ۔ اصل عالم کبیر ہمین است کہ بر منصۂ خلافت ظہور فرمودہ۔ و عبارت رسالۂ حضرت رؤف احمد صاحب رحمۃ اللہ علیہ ہمین است۔ بدانند کہ دریں مقام مراقبۂ معیت می کنند وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَمَا كُنْتُمْ یعنی مفہوم ایں در لحاظ داشتہ کہ حق

سبحانہ تعالیٰ باما است۔ معیت او بہ ہر لطیفۂ ما است و بہ ہر موئے جسم ما بلکہ بہ ہر ذرۂ از ذرات جہان۔ متوجہ می شوند۔ و ذکر اسم ذات و نفی و اثبات بہ لحاظ معیت می کنند۔ معیت حق با خلق از نص ثابت است۔ اما علما معیّتِ علمی گویند و صوفیہ معیّتِ ذاتی۔ دریں تردد و تشکک باید افتاد و ہمیں لحاظ باید کرد کہ حق تعالیٰ باما است آں چہ معیّت سزاوار اوست و نصِ قرآنی براں ناطق است۔ ازیں عبارت موردِ فیض در مراقبۂ معیّت قالب بلکہ تمام ممکنات مفہوم می گردد۔ چراکہ معیت عام و موردِ فیض خاص متصور نہ می گردد بلکہ خلاف نص قرآنی در ضمن آں معانی ظاہر می گردد۔ و خادم نورِ لطیفۂ نفس کہ مائل بہ بیاض نوشتہ است آں لطیفۂ نفس از اجزائے قالب است کہ منشا فیض آں نیز مُراقبۂ معیت است۔ بعد تزکیہ و تصفیہ قابلیتے پیدا می کند کہ موردِ فیض مراقبۂ اقربیّت گردد و دراں زماں بہ بے کیفی تعلق دارد۔ و از ابتدا رُو بہ وسط آرد۔ خادم رسالہ کہ نوشتہ است بنا بر مبتدیان ایں طریقہ۔ پس تحریر و تقریر کہ دراں واقع شدہ بہ احوال مبتدیاں مناسب دانست۔ علاوہ بریں خادم از پیر دستگیر خود یعنی حضرت شاہ **سعد اللہ صاحب** رحمۃ اللہ علیہ و قدس سرہُ العزیز کہ باوجود ارادۃ و مُریدی از قطب الاقطاب و فرد الافراد حضرت **غلام علی شاہ صاحب** قبلہ رحمۃ اللہ علیہ۔ تربیت یافتہ حضرت جدِ امجد آں عالی جناب بود ندفیضِ مراقبۂ معیت بر قالب ارشاد یافتہ است من بعد ہر چہ حکم آں جناب عالی باشد بِالرَّاسِ وَالْعَیْنِ عمل کردہ می آید۔ بندہ را چہ عذر کہ بہ غیر از بندگی چارہ نہ دارد۔

چہ کند بندہ کہ گردن نہ نہد فرماں را چہ کند گوئے کہ عاجز نہ شود چوگاں را

ھٰذَا مَاکَتَبَہٗ حَضْرَۃُ الْمِسْکِیْنِ۔ اُنْظُرْ مَکَاتِیْبَہٗ فِی الْجُزْءِ الثَّالِثِ مِنْ مَجْمُوْعَتِیْ رَسَائِلِہٖ۔ فقیر مؤلف ایں رسالہ عَفَی اللّٰہُ عَنْہُ وَ اَصْلَحَ اَحْوَالَہٗ گوید۔ کہ جناب مسکین رسالۂ حضرت شاہ **ابو سعید** قدس سرہٗ را مطالعہ کردہ است و فکر و توجہ خود را بر قول ایشاں۔ احاطۂ شش جہت می فرماید۔ و بر قول ایشاں محیط خود و محیط عالم می بیند مصروف داشتہ است و استدلال کردہ است کہ چوں معیت عام بود مورد آں خاص متصور نہ می شود۔ اگر ایشاں تمام عبارت حضرت شاہ **ابو سعید** را بہ دقت مطالعہ می کردیقیناً نصیحتِ حضرت شاہ **عبد الرشید** را قبول می کرد و زحمت استدلال نہ می کشید کہ دراں ہم موفق نہ شدہ۔ ایں علم شریف استدلالی نیست۔ اگر کار بہ دلیل افتد

الوان انوارِ لطائف را چہ دلیل باشد بلکہ در نفس لطائف و محل وقوع آں چہ گفتہ خواہد شد۔ ایں علم شریف وہبی و عطائی است کہ حضرت مجدد قدس سرہٗ بہ بیان آں مامور شدہ۔ ہر چہ از جناب ایشاں بہ ثبوت رسیدہ الحق ہماں درست و صحیح است۔

اِذَا قَالَتْ حَزَامِ فَصَدِّقُوْهَا　　فَاِنَّ الْقَوْلَ مَا قَالَتْ حَزَامِ

عبارتے را کہ جناب مسکین نقل نمودہ اند۔ اوّلِ آں عبارت این است ؏ و علامتِ رسیدن قلب در دائرہٗ ولایت صغریٰ آن است۔ حضرت ایشاں در اینجا تصریح قلب فرمودہ اند و ایشاں وجہ ملاحظہٗ معیت او سبحانہ و تعالیٰ با خود و با ہمہ لطائف و با ہر ذرہٗ از ذات ممکنات بیان نمودہ اند کہ در دائرہٗ امکان توجہ قلب بہ فوق بودہ۔ چوں قلب معیت پروردگار را با ہمہ اشیا ادراک کند توجہ فوق مضمحل شدہ احاطہٗ شش جہت خواہد کرد و بہ سر معیت وَهُوَ مَعَكُمْ اَيْنَمَا كُنْتُمْ خواہد رسید۔ کجا ادراک نمودن قلب شش جہت را و کجا قالب را مورد فیض ساختن۔

در روز روشن از نور آفتاب تمام عالم منور می باشد۔ حجرہٗ مسدود المنافذ در آں روز روشن از درون تیرہ و تاریک می باشد۔ در سقف آں حجرہ اگر سوراخے پیدا شود۔ البتہ نور آفتابِ عالم تاب از آں روزن داخل خواہد شد و در ظلمت کدہٗ حجرہ بمشابہٗ مینارہٗ یا عمودے بہ نظر خواہد آمد۔ اگر ناظر بہ نوعے تا سرِ روزنِ خود را رساند و نظرش بر عالم نورانی افتد۔ آں زماں مینارہٗ نور یا عمود نور از نظرش مخفی می شود و نیک می شناسد کہ نور آفتاب تمام اشیا را منور ساختہ است۔ ظلمت حجرہ از فقدان در و دریچہ است۔ ہمیں حال قلب انسان است در جسدِ خاکی کہ از کدورتہائے غفلتہا و ظلمتہائے آثام نورانیت و صفائے خود را درباختہ بہ رنگ حجرہٗ مسدود المنافذ تیرہ و تار گشتہ۔ احمد و ترمذی و حاکم و ایں ہر دو آں را صحیح گفتہ اند و نسائی و ابن ماجہ و ابن حبان از ابی ہریرہ رضی اللہ عنہ روایت کردہ اند کہ جناب رسولِ خدا صلی اللہ علیہ وسلم فرمودہ اِنَّ الْعَبْدَ اِذَا اَذْنَبَ ذَنْبًا نُكِتَتْ فِيْ قَلْبِهٖ نُكْتَةٌ سَوْدَاءُ فَاِنْ تَابَ وَنَزَعَ وَاسْتَغْفَرَ صُقِلَ قَلْبُهٗ وَاِنْ عَادَ زَادَتْ حَتّٰى تَعْلُوَ قَلْبَهٗ فَذٰلِكَ الرَّانُ الَّذِيْ ذَكَرَ اللّٰهُ تَعَالٰى فِي الْقُرْاٰنِ كَلَّا بَلْ رَانَ عَلٰى قُلُوْبِهِمْ مَا كَانُوْا يَكْسِبُوْنَ۔

چوں طالب حق بر دست حق پرست پیر و مرشد برحق از صدق دل توبہ و استغفار

می کند و قلب را بہ ذکر شریف اسم پاک پروردگار جل شانہٗ وعم احسانہٗ مصروف می سازد آں رحیم مطلق غشاوہائے غفلت و پردہائے ظلمت را یک یک کردہ دور می سازد و در خلوت خانۂ دل روزنے از نور می کشاید۔ آں زماں سالک منارہ یا عمودے از نور می بیند کہ آں را حضرات ما قدس اللہ اسرارہم فتح باب می گویند۔ چوں لطیفۂ شریفہ بہ اصل خود می پیوند کہ آں فوق العرش در اوّل عالم امر است می بیند کہ ایں روزنہ خلوت خانۂ قلب او را در گرفتہ است بلکہ تمام عالم را محیط است۔

دیدہ بکشا و جمالِ یار بیں ہر طرف ہر جا رخ دلدار بیں

مدار کار بر قلب است کہ بذر یست از قلب کلی کہ آں را قلب کبیر و حقیقت جامعۂ انسانی گویند چنانچہ در لطائف عشرہ بیانش گزشتہ۔ لہٰذا اگر ابتدائے ذکر است از لطیفۂ قلب است۔ اگر در نفی و اثبات ضربات اند بر قلب اند۔ اگر وضع یازدہ اصول اند برائے استقامت قلب اند۔ ازیں جا است کہ فرزندان گرامی حضرت مجدد قدس اللہ اسرارہم از لطائف خمسۂ امر بر قلب اکتفا می نمودند۔

در راہِ خدا دو کعبہ آمدہ منزل یک کعبۂ صورت است و یک کعبۂ دل
تا بتوانی زیارت دلہا کن! بہتر ز ہزار کعبہ باشد یک دل

حضرات کرام بہ صراحت نوشتہ اند کہ کارخانۂ قلب در دائرۂ ولایت صغریٰ بہ اتمام می رسد۔ چنانچہ شاہ ابو سعید نوشتہ اند علامت رسیدن قلب در دائرۂ ولایت صغریٰ آن است وحضرت شاہ غلام علی قدس سرہٗ در مکتوب نہم می نویسند۔ اوّل اسم ذات باز نفی و اثبات بہ لحاظ مذکور باز محض و قوف قلبی و گاہے۔ صورت مرشد در نظر داشتن و در ہر ذکر ایں صورت در نظر دارند مفید تر باشد و بہ توجہ قلب گاہے مراقبۂ احدیت و مراقبۂ معیت و گاہے بہ لطیفۂ فوقانی مراقبۂ اقربیت و گاہے مراقبۂ محبت۔ این است طریقۂ ایں خاندان۔ الخ وحضرت ایشاں در رسالۂ ایضاح الطریقہ ارقام نمودہ اند۔ بعد تمام شدن معاملۂ قلب تہذیب لطیفۂ نفس کہ محل آں پیش حضرت مجدد رضی اللہ عنہ پیشانی است معہود است و علم بہ تمامی مقام قلب کہ آں ولایت صغریٰ است ارباب کشف و معرفت را آسان است۔ وحضرت غلام یحییٰ خلیفۂ اجل حضرت مرزا مظہر جان جاناں شہید کہ در حیات پیر و مرشد خود وفات یافتہ اند صریح تر ازیں نوشتہ اند۔ لطیفہ کہ براں انتظار ورود فیض باید کشید در دائرہ امکان و

ولایت صغریٰ لطیفۂ قلب است۔ الخ۔ تصریحات را گزاشتن و در پئے مستفادات افتادن یقیناً باعث اشتباہ خواہد شد۔

وآں چہ کہ جناب مسکیں بحث عموم معیت وخصوص مورد فرمودہ اند غالباً ایشاں بہ اصول فقہ مراجعہ نہ نمودہ اند۔ در اصول العام الذی ارید بہ الخصوص بحث مستقل دارد۔ قال اللہ تعالیٰ قال لہم الناس ای نعیم بن مسعود۔ وقال جلّ وعزّ اَمْ یَحْسُدُوْنَ النَّاسَ ای النبی صلی اللہ علیہ وسلم مع ہذا فقیر گوید آں کدامیں وصف پروردگار است جل شانہ کہ عموم نہ دارد۔ بندہ در دعا می گوید۔ یَا اَرْحَمَ الرَّاحِمِیْنَ ارْحَمْنِیْ۔ یَا وَاسِعَ الْمَغْفِرَۃِ اغْفِرْ لِیْ۔ یَا قَاضِیَ الْحَاجَاتِ اقْضِ حَاجَتِیْ۔ یَا مُصَرِّفَ الْقُلُوْبِ صَرِّفْ قَلْبِیْ عَلٰی طَاعَتِکَ۔

اے کریمے کہ از خزانۂ غیب　　گبر و ترسا وظیفہ خور داری

دوستاں را کجا کنی محروم　　تو کہ با دشمناں نظر داری

وآں چہ از ارشاد مرشد خود نوشتہ اند پس باید دانست کہ حضرت شاہ **غلام علی** قدس سرہٗ بہ عمر ہشتاد و دو سال رحلت فرمائے خلد بریں گشتہ اند۔ از کلاں سالی و از کثرت ذکر و فکر و مراقبہ در چند سال اخیر ضعف و کمزوری بہ غایت رو دادہ بود۔ چنانچہ ارشاد فرمودہ اند۔ الحال ضعیف شدہ ام پیشتر در مسجد جامع شاہجہاں آباد آب تلخ حوض می خوردم دہ سیپارہ کلام مجید می خواندم۔ دہ ہزار نفی و اثبات می کردم نسبت باطن چناں قوی بود کہ تمام مسجد پر از نور می شد ہمچنیں در ہر کوچہ کہ می گزشتم۔ بر مزار عزیزے اگر می رفتم نسبتش لپیٹ می گشت من خود را لپیٹ می کردم و تواضع آں بزرگ می کردم۔ و فرمودند۔

ز ناتوانی خود ایں قدر خبر دارم　　کہ از زخش نہ توانم کہ دیدہ بردارم

دریں ایام ضعف و ناتوانی چوں قصد توجہ بہ طالبان حق می فرمودند ایں شعر می خواندند۔

ہر چند پیر خستہ دل و ناتواں شدم　　ہر گہ کہ یاد روئے تو کردم جواں شدم

معہٰذا بہ قوت تمام توجہات می دادند کسانے کہ دریں چند سال آخریں بہ خدمت ایشاں رسیدہ اند اگرچہ از آں جناب بیعت شدہ اند و در حلقات توجہ ایشاں شریک شدہ اند و آں جناب نیز بر حال ایشاں توجہات مبذول داشتہ اند۔ لیکن آں جناب ایشاں را بہ خلفائے گرامی قدر خود حوالہ می نمودند۔ مثلاً حضرت شاہ **ابو سعید**۔ حضرت شاہ **رؤف احمد**۔ حضرت شاہ **احمد سعید**۔ حضرت **بشارت اللہ**۔ حضرت **عبد الغفور** خورجوی و امثالہم ــــ

چنانچہ پیرو مرشد جناب مسکین از شاہ ابو سعید تربیت یافتہ اند حضوری ایں جماعت در
حلقات درس کمتر شدہ اگر از ایشاں در استنباطِ حکمے خللے واقع شود، ہیچ غرابتے نیست۔
اگر از حضرت سعد اللہ جناب مسکیں ایں قول نقل کردہ اند از بعض دیگر کہ از خلفائے
دَورِ آخر حضرت شاہ غلام علی بودہ اند خلفائے ایشاں بعض اقوال نقل کردہ اند کہ
وجہ صحت آں در کلام حضرات یافتہ نہ شد۔ واللہ اعلم۔

مدرج سوم دائرۂ ولایتِ کبریٰ

دریں مدرج سیر در تجلیاتِ اسماء و صفات و شیونات
الٰہیہ دست می دہد۔ ولایتِ صغریٰ ولایتِ اولیا و دائرۂ ظلال
بودہ کہ مقام سکر و توحید وجودی است۔ در انجام مراقبہ معیت
می کردند کہ غایتِ معیت مشعر بہ اتحاد می شود۔ و ایں ولایتِ
کبریٰ ولایتِ انبیا است، چہ آں سروران علیہم السلام چوں
بہ ایں مقام می رسیدند نبوتِ ایشان ظاہر می شد۔ و ایں ولایت
مبادیِ تعیناتِ حضرات انبیا است اینجا نہ ظل را اثر است و نہ سکر
را۔ دریں مقام توحید شہودی منکشف می شود، در اینجا
ابتدا از مراقبہ اقربیت است کہ مشعر بر اثنینیت می باشد
چہ کمال اقربیت در دُوئی است۔ چوں بہ مقام اقربیت
فائز گردید قدم در شاہراہ محبت می نہد و از محبتے کہ اسماء و صفات
و شیونات را دراں مدخلے می باشد گزشتہ بہ محبت ذاتیہ
خود را می رساند و آں زماں نفس امارہ و لوامہ راضیہ و
مطمئنہ گشتہ بر تختِ صدر ارتقا می نماید۔

قوس — مراقبہ محبت
دائرۂ ثالثہ — مراقبہ محبت
دائرۂ ثانیہ — مراقبہ محبت
دائرۂ اولیٰ — مراقبہ اقربیت

ایں مرتبہ را بلند و پستی نہ بود — خود بینی و خویشتن پرستی نہ بود
در ہر قدمے زنیستی بینی اثرے — جائے برسی کہ نام ہستی نہ بود

باید دانست کہ ولایت علیا متضمن است بر سہ دائرہ و یک قوس۔ در دائرۂ اولیٰ مراقبہ
اقربیت می فرمایند یعنی مفہوم کریمہ نَحْنُ اَقْرَبُ اِلَیْہِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِیْدِ یعنی فیض

واردمی شود از آں ذات پاک کہ بما از رگ جان ما قریب تر است۔

دوست نزدیک تر از من بہ من است　　وین عجب ترکہ من از وے دورم

چہ کنم باکہ تواں گفت کہ او　　در کنارِ من و من مہجورم

و مورد فیض بہ اصالت لطیفۂ نفس است و بہ تبعیت لطائف خمسہ۔ دریں جا لطائف خمسہ را عروجِ تام حاصل می شود در نصف سافل ایں دائرہ سیر در تجلیات اسمار وصفات زائدہ نصیب وقت می شود۔

و در نصف عالی سیر در تجلیات شیونات و اعتبارات می باشد۔

در دائرۂ دوم و در دائرۂ سوم و در قوس مراقبۂ محبّت می کنند۔ مفہوم کریمہ یُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ را در لحاظ می دارند یعنی فیض واردمی شود از آں ذات پاک کہ مرا دوست می دارد و من اورا دوست می دارم۔ یعنی درمیان من و او رشتۂ محبّت است بر لطیفۂ نفسِ من۔ مورد فیض دریں دو دائرۂ و در قوس صرف لطیفۂ نفس است کہ محلِ آں در پیشانی است۔

باید دانست کہ دائرۂ دوم اصلِ دائرہ اولیٰ است۔ و دائرہ سوم اصل دائرۂ دوم است و قوس اصل دائرۂ سوم است لہذا در وقت مراقبہ کردن لحاظ ایں امر کردہ شود۔ در دائرۂ دوم لحاظ کند کہ فیض واردمی شود ازاں ذات پاک کہ درمیان من و او رشتۂ محبّت است او مرا دوست می دارد و من اورا دوست می دارم از دائرۂ کہ اصلِ دائرۂ اولیٰ است یعنی دائرۂ تجلیات اسما و صفات و شیونات بر لطیفۂ انائے من و در دائرۂ سوم لحاظ کنند کہ از دائرۂ کہ اصل الاصل دائرۂ تجلیاتِ اسمار و صفات است و در قوس لحاظ کنند کہ از قوس کہ اصل ثالث است۔ و طریقہ مراقبہ در دائرۂ دوم و سوم و قوس آن است کہ خود را بہ خیال داخل در دائرہ یا قوس می کنند آں دائرۂ بمنزلۂ قرص آفتاب و قوس بمنزلۂ نیم قرص آفتاب بر سالک مکشوف می شود۔ ہر قدر کہ ازاں قطع می شود آں حصہ نورانی ظاہر می شود و باقی ماندہ حصہ مثل قرص آفتاب بہ ہنگام کسوف بے نور می نماید۔ چوں کہ از ابتدائے ولایت کبریٰ مورد فیض لطیفۂ نفس می باشد معاملۂ فیض باطن بہ دماغ متعلق می شود۔ تا وقتیکہ معاملۂ فیض بہ دماغ تعلق داشتہ باشد باید دانست کہ معاملۂ ولایت کبریٰ بہ انجام نہ رسیدہ است۔ چوں نفس مطمئنہ می گردد۔

و چون و چرا از احکام قضا مرتفع می شود۔ بہ مقام رضا ارتقا فرمودہ در ایوان صدر می نشیند۔
باید دانست کہ سیر ولایت کبری بہ اتمام رسید دریں وقت شرح صدر حاصل می شود و وسعت
سینہ آں قدر می شود کہ از بیان خارج است۔ البتہ ایں قدر باید فہمید کہ اگرچہ بہ قطع ولایت
کبری تزکیہ لطیفۂ نفس بہ حصول می پیوندد و خصائل رذائل مبدل بہ حسنات می گردد۔
لیکن دنارت و تلون و کبر و رعونت کہ ناشی از عناصر اربعہ است ہنوز اندفاع آں ہا بالکلیہ
متعذر است۔ تا وقتیکہ تزکیہ عناصر اربعہ حاصل نشود۔ در ولایت علیا کہ ولایت ملاء اعلی
است تزکیہ باد و آب، و آتش خواہد شد و در دائرۂ تجلیات ذاتیہ در دائرۂ کمالات نبوت
تزکیہ عنصر خاک می شود۔ زیرا کہ لطیفۂ نفس بمنزلۂ رب و لب عناصر اربعہ است کما ذکرنہ من
قبل۔ پس تزکیۂ نفس بہ تمام و کمال بعد از قطع دائرۂ کمالات نبوت حاصل خواہد شد حضرت
عبید اللہ احرار قدس سرہٗ فرمودہ انا الحق گفتن آسان است و انا را دور کردن مشکل مشعر بہ
فنائے تام لطیفۂ نفس است۔

تو مباش اصلا کمال این است و بس رو در و گم شو وصال این است و بس

بہ اتمام سیر دریں ولایت سیر در مظاہر اسم ھو الظاہر بہ انتہا می رسد حضرت شاہ غلام علی
قدس سرہ دریں مقام بہ مراقبہ اسم ھو الظاہر ارشاد می فرمودند تا سالک بہ تمام و
کمال از مظاہر ایں اسم شریف مستفید شود۔ و باید دانست دریں ولایت تہلیل لسانی
بالحاظ معنی با توجہ قلب بہ او سبحانہٗ بسیار مفید است۔

مراقبۂ اسم الظاہر

منشا فیض آں ذات پاک کہ از اسماء مبارکہ او یک نام مبارک الظاہر است۔ و مورد فیض لطیفۂ
نفس مع لطائف خمسہ۔ دریں مراقبہ سیر در تجلیات اسماء و صفات می شود بے ملاحظۂ ذات تعالت
تقدست بعد ازیں مراقبہ بعض حضرات بہ مراقبۂ شرح صدر امر می فرمایند۔ اتماماً للفائدہ بیان
آں کردہ می شود۔

مراقبۂ شرح صدر } سینۂ خود را مقابل سینۂ مبارک جناب رسالت پناہی صلی اللہ علیہ وسلم داشتہ بہ جناب الٰہی عرض نماید کہ الٰہی

فیض انشراح صدر از صدر مبارک آں سرور بہ صدر من برساں۔ سورۂ الم نشرح را تا آخر بخواند۔

مدرج چہارم دائرۂ ولایت عُلیا

دائرۂ ولایت عُلیا
مراقبۂ محبت

ولایت علیا ولایتِ ملاء اعلیٰ است و ایں ولایت یک دائرہ دارد و آں دائرہ مبادی تعینات ملائکہ کرام است علیہم السلام۔ دریں مقام سیر در تجلیات اسماء و صفات الٰہیہ جل مجدہٗ می باشد کہ گاہے بہ تجلیات ذاتیۂ الٰہیہ ہم مشہود می گردد۔ چوں سالک دریں دائرہ قدم می نہد ایں دائرہ مانند خطوط شعاع آفتاب ظاہر می شود کہ اسماء و صفات حضرت واجبی آں دائرہ را احاطہ نمودہ است لیکن احیاناً خطوط ایں دائرہ ہم مشہود می شود و در کمال بے رنگی ظاہر می گردد۔ رفتہ رفتہ آں خطوط شعاعی روپوش و مستتر می گردند۔ ہماں رشتۂ محبت کہ در دوئیم دائرہ ولایتِ کبریٰ سالک را تا بہ اوج رعنا رسانیدہ بود ایں جا ہم سالک را کشاں کشاں از پردھائے تجلیات اسماء و صفات تا نگار خانۂ تجلیات ذات می رسانند۔

دیدار می نمائی و پرہیز می کنی   بازار خویش و آتش ما تیز می کنی

حضرت شاہ غلام علی قدس سرہ در مکتوب نودم نوشتہ اند۔ در دائرۂ دوم وغیرہ (از ولایت کبریٰ) نگرانی توجہ بہ فوق کہ متوہم می شد مدرک نہ می گردد کہ نفس صاحب توجہ فنا یافتہ نگراں کہ باشد دریں جا مطمئنہ بر تخت صدر ارتقاء می نماید و انجذاب صدر را مدرک می شود۔ دریں جا مراقبۂ حضرت ذاتیہ من حیث المحبۃ یُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهٗ تا ولایت علیا می آیند۔ تعبیر از مقامات قرب کہ مرتبۂ بے چونی و تنزیہ حاصل است و در عالم مثال مشہود می شود بہ دائرۂ مناسب دیدہ اند و الاّ جائے کہ خلا است دائرہ کجا است۔ بعد تمام شدن ولایت کبریٰ دسیر در اسم ہو الظاہر سیر و سلوک در ولایت علیا است کہ ولایت ملاء اعلیٰ است علیہم الصلوٰۃ و دریں ولایت کار بہ عناصر ثلاثہ سوائے عنصر خاک افتد در ینجا مراقبۂ ذاتے است کہ مسمّٰی ہو الباطن است تہلیل و صلوٰۃ نافلہ ترقی می بخشد۔ الخ۔ و حضرت مولوی غلام یحییٰ نوشتہ اند۔ و در باقی دوائر دہچنیں در قوس و ہچنیں در ولایت علیا علاقۂ محبت میان ما و او سبحانہ است کہ آیۂ کریمہ یُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهٗ مشعر بہ آں است۔ الخ۔ مورد فیض دریں دائرۂ عناصر

ثلاثہ آب و ہوا و آتش اند۔ وسعت در تمام بدن پیدا می شود و احوال لطائف بر تمام قالب وارد می شوند۔ تہلیل لسانی با توجہ قلب و فہم معنی و صلاۃ تطوع باطول قنوت ترقی بخش ایں مقام است۔ دریں مقام ارتکاب رخصت شرعی ہم خوب نیست کہ عمل بہ رخصت آدمی را بہ بشریت می کشد و عمل بہ عزیمت مناسبتے بہ ملکیت پیدا می کند پس ہر قدر بیشتر مناسبت بہ ملکیت حاصل شود دریں ولایت ترقی بیشتر میسر آمد۔ چوں سالک بہ عنایت پروردگار تا آخر ایں دائرہ سیر و سلوک را بہم می رساند۔ دو پر پرواز دو بازوہائے قوی برائے طیرانِ عالم قدس حاصل می کند۔ یکے مظاہر اسم ہوالظاہر و دیگرے مظاہر اسم ہوالباطن کہ بہ زور قوتِ ایں دو بازو سالک از پردہائے تجلیاتِ اسماء و صفات گزشتہ بہ سرادقات تجلیات ذات خود را می رساند۔ باید دانست کہ در صفات واجبی ذات اُو تعالیٰ و تقدس ملحوظ نیست۔ مثلاً در سمع و بصر و قدرت و ارادت و امثال آں لحاظ صفت می باشد۔ و در اسماء صفاتیہ مثلاً در سمیع و بصیر و قدیر و مرید و جز آں دیگر اسماءِ صفاتیہ با صفت ذاتِ اُو تعالیٰ و تقدس نیز ملحوظ می باشد یعنی آں ذات پاک کہ سمع بہ او متعلق است یا بصر یا قدرت یا ارادت یا غیر آں صفتے دیگر بہ آں ذاتِ پاک قائم است۔ پس سیر سالک در تجلیات صفات سیر در مظاہر اسم ہوالظاہر است چہ اُو تعالیٰ و تقدس ظاہر است بہ اسماء و صفات و آیات و سیر سالک در تجلیات اسماءِ صفاتیہ سیر در مظاہر اسم ہوالباطن است حضرتِ مجدد قدس سرہٗ نوشتہ اند شروع سیر دریں اسماء نمودن قدم نہادن است در ولایت علیا۔ الخ۔ چہ ذاتِ او تعالیٰ در پردہائے اسماء و صفات از توہمات و تخیلات و از مشابہت معقولات و محسوسات باطن است۔ فَهُوَ سُبْحَانَهُ الَّذِي لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ ظَاهِرًا بِالْأَحَدِيَّةِ وَالتَّصْرِيفِ وَبَاطِنٌ بِالصَّمَدِيَّةِ وَالتَّعْرِيفِ۔

مراقبہ اسم الباطنْ

دریں دائرہ مراقبہ اسم ہوالباطن می کنند۔ منشاء فیض ذات بحت کہ از اسماء او یک نام پاک الباطن است۔ و مورد فیض عناصر ثلاثہ آب و ہوا و آتش اند ترقیات بالاصالہ نصیب ایں سہ عناصر است کہ ملائکہ کرام علیہم السلام را نیز ازیں عناصر سہ گانہ نصیب است لیکن بالتبعیت تمام بدن بہ تمام و کمال از مظاہر ایں اسم شریف مستفید می شود و وسعت پیدا می کند۔ منتہائے ولایت علیا بالاصالت مخصوص بہ ملاءِ اعلیٰ است کہ جامع جمیع ولایات است۔

حضرت مجدد قدس سرہٗ بہ مخدوم زادۂ عالم حضرت محمد صادق قدس سرہٗ نوشتہ اند۔ ایں موطن منتہائے ولایت کبریٰ است کہ ولایت انبیاء است عَلَیْہِمُ الصَّلٰوۃُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ چوں سیر تا ایں جا رسانید متوہم شد کہ مگر کار را تمام کردہ باشد۔ ندا در دادند کہ ایں ہمہ تفصیل اسم الظاہر بودہ کہ یک بازوئے طیران است و اسم باطن ہنوز در پیش است کہ بازوئے دوم است از برائے طیرانِ عالم قدس و چوں آں را بہ تفصیل بہ انجام رسانی دو جناح از برائے طیران طیار کردہ باشی۔ الخ۔ و نیز دریں مکتوب نوشتہ اند۔ سیر در اسم الظاہر سیر در صفات است بے آں کہ در ضمنِ آنہا ذات ملحوظ گردد تعالیٰ و تقدس و سیر در اسم الباطن نیز ہر چند سیر در اسماء است امّا در ضمنِ آنہا ذاتِ تعالیٰ ملحوظ است و آں اسماء در رنگ سپرہا اند کہ روپوش حضرت ذات تعالیٰ و تقدس گشتہ مثلاً در صفۃ العِلم ذات تعالیٰ اصلاً ملحوظ نیست و در اسم العلیم ملحوظ ذات است تعالیٰ در پس پردۂ صفت زیرا کہ علیم ذاتے است کہ مر او را علم است فَالسَّیْرُ فِی الْعِلْمِ سَیْرٌ فِی الْاِسْمِ الظَّاہِرِ وَالسَّیْرُ فِی الْعَلِیْمِ سَیْرٌ فِی الْاِسْمِ الْبَاطِنِ وَقِسْ عَلٰی ھٰذَا سَائِرَ الصِّفَاتِ وَالْاَسْمَاءِ۔ و نیز نوشتہ اند۔ و منتہائے ولایت علیا عبارت از تعین اول است کہ جامع جمیع مراتب اسماء و صفات و شیون و اعتبارات است و نیز جامع است مر اصول ایں مراتب را و اصول اصول اینہا را و منتہائے اعتبارات ذاتیہ است کہ تمایز آنہا بہ علم حصولی مناسب است۔ بعد ازاں اگر سیر واقع شود مناسب علم حضوری خواہد بود۔ اے فرزند اطلاق علم حصولی و علم حضوری دراں حضرت جَلَّ سُلْطَانُہٗ بہ اعتبار تمثیل و تنظیر است زیرا کہ صفاتے کہ وجود آنہا زائد است بر وجود ذاتِ تعالیٰ تقدس علم آنہا مناسب علم حصولی است و اعتبارات ذاتیہ کہ اصلاً زیادتی آنہا بر ذات تعالیٰ و تقدس متصور نیست علم آنہا مناسب علم حضوری وَاِلَّا فَلَیْسَ ثَمَّۃَ اِلَّا تَعَلُّقُ الْعِلْمِ بِالْمَعْلُوْمِ مِنْ غَیْرِ اَنْ یَّحْصُلَ مِنَ الْمَعْلُوْمِ فِیْہِ شَیْءٌ فَافْہَمْ۔ الخ۔ و نوشتہ اند۔ فَہُوَ سُبْحَانَہٗ بَعْدُ وَرَاءَ الْوَرَاءِ ثُمَّ وَرَاءَ الْوَرَاءِ ثُمَّ وَرَاءَ الْوَرَاءِ۔

ہنوز ایوانِ استغنا بلند است　　مرا فکرے رسیدن ناپسند است

ایں دائرۂ تجلیات ذاتیۂ الٰہیہ است کہ آں را دائرۂ کمالات ثلاثہ نیز گویند۔ کمالات نبوّت و رسالت و اولوالعزم۔

کمالاتِ نبوّت

دائرۂ کمالاتِ نبوت

ازیں جا تجلیاّت ذات بے پردۂ تجلیات اسماء و صفات شروع می شود۔ یک نقطہ ازیں مقام شگرف بہتر از جمیع مقامات ولایت است

زہر یک نقطہ اش چوں سُنبلِ تر   شمیمِ وصلِ جاناں می زند سر

دریں دائرہ مراقبۂ ذات بحت معری از ہمہ تعینات و مبری از جمیع اعتبارات کہ منشی کمالات نبوت است می کنند و انتظار فیض ازاں ذات مقدسہ تَعَالَتْ وَتَقَدَّسَتْ می کشند۔ و مورد فیض بہ اصالت لطیفۂ خاک پاک است ہرچہ بہ سائر لطائف می رسد بہ تبعیت ایں لطیفۂ مبارکہ می رسد۔ مَنْ تَوَاضَعَ لِلّٰہِ رَفَعَہُ اللّٰہُ

در بہاراں کے شود سر سبز سنگ   خاک شو تا گل بروید رنگ رنگ

دریں مقام حضور بے جہت و بردیقیں حاصل می شود۔ بے تابی و طپشِ طلب و نگرانی و توجہ ہائے سابقہ زائل می شود۔ توحید وجودی و شہودی در راہ می ماند۔ بے کیفیتی و یاس و حرماں رو می نماید۔ تلاوتِ قرآن مجید بہ آداب و ادائے صلاۃ با طول قنوت و اشتغال بہ احادیث نبویہ عَلٰی صَاحِبِہَا اَلْفُ صَلٰوۃٍ وَّ تَحِیَّۃٍ۔ دریں مقام و در مقامات فیما بعد الی آخر النہایات ترقیات می بخشد۔ حضرت مجدد قدس سرہ نوشتہ اند۔ کمالاتِ جمیع ولایات چہ ولایت صغریٰ و چہ ولایت کبریٰ و چہ ولایت عُلیا ہمہ ظلالِ کمالاتِ مقامِ نبوت اند۔ و آں کمالات شبح و مثال اند حقیقت ایں کمالات را و لائح می گردد کہ نقطہ کہ در ضمن ایں سیر قطع می یابد زیادہ از جمیع کمالاتِ مقامِ ولایت است پس قیاس باید کرد کہ جمیع ایں کمالات را چہ نسبت بود بہ جمیع کمالاتِ ما تقدم۔ دریائے محیط را نیز نسبتے است بہ قطرہ دریں جا آں

ہم مفقود است۔ مگر آں کہ گوییم نسبت مقامِ نبوت بہ مقامِ ولایت ہمچوں نسبت غیر متناہی
است بہ متناہی۔ سُبْحَانَ اللّٰہِ۔ جاہلے ازیں سر می گوید اَلْوِلَایَۃُ اَفْضَلُ مِنَ النُّبُوَّۃِ
ودیگرے از عدمِ آگاہی ایں معاملہ در توجیہ او می گوید۔ وِلَایَۃُ النَّبِیِّ اَفْضَلُ مِنْ نُبُوَّتِہٖ۔
کَبُرَتْ کَلِمَۃً تَخْرُجُ مِنْ اَفْوَاہِہِمْ۔ الخ۔

فائدہ بعد از اتمام سیر در دائرۂ کمالات نبوت ہر یکے از لطائف عشرہ من کل وجہ مجلی و مصفی شدہ باہم متحد شدہ ہیئت وحدانی پیدا می کنند۔ آں زماں نسخۂ عزیز الوجود انسانِ کامل بہ ظہور می آید کہ متصف بہ اوصاف الٰہی می باشد مالک بر ہوا و نفسِ خود می باشد۔ ہیچ فعل در نامرضی پروردگار از و صدور نہ می یابد و بر خود قادر می باشد کہ در ہیچ امر نسبت قدرت بہ خود نہ می کند۔ ہر چہ می کند یا می گوید از رضائے او سبحانہ می کند و می گوید۔

گفتۂ او گفتۂ اللہ بود　　گرچہ از حلقوم عبداللہ بود

ہر چہ در مرتبۂ وجوب است بطریقِ صورت در و ظہور می یابد۔ قَالَ الصَّادِقُ الْمُصَدُّوْقُ صَلَوَاتُ اللّٰہِ وَسَلَامُہٗ عَلَیْہِ خَلَقَ اللّٰہُ اٰدَمَ عَلٰی صُوْرَتِہٖ۔ ہر چہ در عالم امکاں بِاَسْرِہٖ موجود است بہ طریق حقیقت در و موجود است کما تقدم البیان فِی بَیَانِ اللَّطَائِفِ الْعَشَرَۃِ حضرت شاہ **ابو سعید** قدس سرہ می نویسند۔ ہیئت وحدانی عبارت از مجموع عالم خلق و عالم امر است کہ بعد تصفیہ و تزکیہ ہر کدام را ہیئتے دیگر پیدا شدہ مثلاً شخصے خواہد کہ معجونے از ادویہ چند مختلف التاثیر درست سازد۔ اول ہر یک ازاں ادویہ را جدا جدا کوفتہ بیختہ می نہد من بعد ہمہ ادویہ را در قوام قند یا عسل جمع می سازد۔ ادویہ مذکورہ ہیئتے دیگر و خواص دیگر پیدا کردہ معجون نام می یابد۔ ہمچناں لطائف عشرہ سالک یک ہیئت پیدا کردہ الخ
باید دانست کہ از کمالات رسالت تا آخر سلوک مورد فیض ہیئت وحدانی سالک است۔
حضرت مجدد قدس سرہٗ نوشتہ اند۔ ایں معاملہ مخصوص بہ ہیئت وحدانی انسانی است کہ از مجموع عالم خلق و عالم امر ناشی گشتہ است مع ذلک دریں موطن نیز رئیس ہمہ عنصر خاک است الخ۔ و منشا فیض کما تقدم ذات بحت است دریں مواطن مدار ترقی بر فضل و کرم پروردگار است جل شانہٗ تا یار کرا خواہد و میلش بہ کہ باشد۔ تلاوت قرآن مجید و مطالعۂ احادیث مبارکہ و نماز با نیاز فوائدہا می رساند۔ اعمال صالحہ اگرچہ برائے ترقی درجات وسائل اند لیکن درون سرا اوقات عظمت و کبریائی یارائے دخول نہ دارند۔ البتہ اگر با کلمہ تہلیل محمد رسول اللہ

ضم نمایند یا در اول و آخر ذکر شریف اسم مبارک جناب محبوب کبریا صلی اللہ علیہ وسلم ذکر کنند و چند بار بہ توجہ و اخلاص درود شریف بخوانند ابواب ترقیات مفتوح می شوند و بہ بارگاہ قدس راہ پیدا می کنند۔ روی الترمذی عن عمر رضی اللہ عنہ انہ قال اِنَّ الدُّعَاءَ مَوْقُوْفٌ بَیْنَ السَّمَاءِ وَالْاَرْضِ لَا یَصْعَدُ مِنْھَا شَیْءٌ حَتّٰی تُصَلِّیْ عَلٰی نَبِیِّكَ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ۔

عملہا را بہ حضرت رابطہ اوست   اگر مقبول گردد واسطہ اوست

کمالات رسالت

دائرہ کمالات رسالت

ایں دائرہ دوم است از سیر تجلیات ذاتیہ الہیہ دائمیہ ورود فیض از ذات بحت کہ منشی کمالات رسالت است بر ہیئت وحدانی سالک می باشد دریں مقام در تفکر و حزن اضافہ می شود۔ و سر و کان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم دَائِمَ الْحُزْنِ مُتَوَاصِلَ الْفِکْرِ بہ ظہور می آید۔ ایں آں ماہ تفکر است کہ از آسمان ولایت طلوع نمودہ۔ و ایں آں مہر حزن است کہ از سپہر نبوت سر بر آوردہ فَطُوْبٰی لِمَنِ ابْتَلٰی بِہٖ ثُمَّ طُوْبٰی لَہٗ ثُمَّ طُوْبٰی لَہٗ وایں بے رنگیہا و بے لطافتہا تا آخر سلوک نقد وقت سالک می باشد۔

دل درد ترا بہ جاں مداوا نہ کند   در عشق تو جاں زغم محابا نہ کند
مارا۔ زغمت بہ کس نہ گوییم۔ اگر   بوئے جگر سوختہ رسوا نہ کند

کمالات اولوا العزم

دائرہ کمالات اولوا العزم

ایں دائرہ سوم است از سیر تجلیات ذاتیہ الہیہ دائمیہ۔ ورود فیض از ذات بحت کہ منشی کمالات اولوا العزم است بر ہیئت وحدانی سالک می باشد۔ دریں مقامات اسرار مقطعات قرآنی منکشف می شوند۔ احکام شرائع و اخبار غیب از وجود حق سبحانہ و تعالی و از صفات او۔ و معاملۂ قبر و نشر و حشر و دوزخ و بہشت و جمیع ما اخبر بہ الصادق الامین صلی اللہ علیہ وسلم بدیہی و عین الیقین می گردند

وجود حق سبحانہٗ وتعالیٰ بہ مثل آئینہ ووجود اشیار مثل صور مرتسمہ در آئینہ می باشد لیکن باید دانست کہ صور اشیار در وہم وخیال می باشد ووجود آئینہ فی الواقع۔ قاعدۃ در آئینہ صور واشکال اول محسوس می شوند واحساس آئینہ فی مابعد می باشد لیکن ایں جا قضیہ برعکس است۔ اول وجود آئینہ مرئی می شود وباز چوں بہ دقیق نظر دیدہ شود صور اشیا بہ نظر می آیند۔ لہذا وجود حضرت حق بدیہی می شود ووجود ممکنات نظری۔ عجب تر معاملہ بشنوید کہ باوجود علو وبساطت و بیرنگیہائے ایں مقامات ثلاثہ وقتیکہ انکشاف تام دریں جا حاصل می گردد معلوم می شود کہ از ابتدائے سلوک ایں مقام مقابل نظر بود۔ وحیرت می افزاید کہ باوجود محاذی بودن ایں مقام واقربیت آں چرا دریں تمام مدت بہ نظر نہ می آمد۔ چرا ما دیدہ ہا را نہ می کشادیم وچرا در کوچہائے لطائف عالم امر مقصود را می جستیم۔

در دیدہ عیاں تو بودی ومن غافل　　در سینہ نہاں تو بودی ومن غافل

از جملہ جہاں ترا می جستم　　خود جملہ جہاں تو بودی ومن غافل

از کمال بے رنگی ولطافت ایں مواطن صاحب ایں مقامات خود را از نسبت بالکلیہ خالی می بیند وہیچ فیض وبرکت در خود مشاہدہ نہ می کند۔ ازیں جا است کہ حضرت مجدد قدس سرہ ارقام فرمودہ اند۔ دریں مقام نزدیک است کہ نزدیکان دوری جویند وواصلاں راہ مہجوری پویند۔

در طاعت حق بکوش وباصبر بساز　　گر فیض جمال لم یزل می خواہی

مدرج ششم حقائق الہیہ جل مجدہٗ

محققاں فرمودہ اند حقائق الہیہ نسبت بہ کمالات ثلاثہ امواج اند۔ شاہ ابو سعید می نویسند معنی ایں سخن آں باشد کہ چوں در کمالات ظہور تجلیات ذاتی دائمی است لاجرم ہر نسبتے کہ فوقانی است خارج از مرتبۂ ذات نہ می تواند شد پس اطلاق لفظ امواج درست آمد وآں چہ در ادراک ایں ناقص العقل آمدہ است در نسبت حقائق چیز ہا ظہور می کند کہ در نسبت کمالات آں ظہور نیست مثلاً در حقیقت کعبۂ معظمہ ظہور عظمت وکبریائی ومسجودیت ممکنات را بہ نحوے ظہور می فرماید کہ عقل در ادراکِ آں لنگ وعاجز می ماند۔ الخ۔

بہ طراز دامنِ ناز او چہ زخاکساری ما رسد نہ زدآں مژہ بہ بلندی کہ زگرد مشر دعا رسد

حقیقتِ کعبہ ربّانی

دائرہ
حقیقت کعبۂ ربانی

ایں دائرہ اول است از حقائق الہیہ۔ دریں جا فیض وارد می شود از ذات بحت کہ مسجود جمیع ممکنات و منشئی حقیقت کعبۂ معظمہ است بر ہیئت وحدانی سالک۔

باید دانست کعبہ ربانی را صورتے است و حقیقتے است۔ و ظاہر است کہ در صورت و حقیقت مناسبتے می باشد۔ مثلاً ظل را مناسبتے است بہ اصل صورت چہ صورت مظہر اسرار حقیقت است و ظل بہ صورتِ اصل جلوہ می دہد۔ حقیقت کعبہ از عالم بے چون است و مسجود کل ممکنات است۔ چوں صورتِ او در عالمِ چوں جلوہ نمود حکم سجدہ بہ آں جہت شد۔ چہ او مظہر حقیقتِ خود می باشد کہ عبارت از مسجودیت حضرت ذات است تعالت و تقدست کہ در ہر مقام مسجود و معبود است۔

وَلِلّٰهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَاَيْنَمَا تُوَلُّوْا فَثَمَّ وَجْهُ اللّٰهِ اِنَّ اللّٰهَ وَاسِعٌ عَلِيْمٌ۔

حقیقت قرآن کریم

دائرہ
حقیقت قرآن کریم

ایں دائرہ دوم است از حقائق الہیہ۔ دریں جا فیض وارد می شود از ذات بحت کہ مبدا وسعتِ بے چوں و منشئی حقیقتِ قرآن است بر ہیئت وحدانی سالک۔

دریں مقام بواطن کلام پاک ظاہر می گردد۔ ہر حرف دریائے بے کراں و موصل کعبۂ حقیقی می باشد۔ زبان تلاوت کنندہ حکم شجرۂ موسوی پیدا می کند و برائے تلاوت تمام قالب بمنزلہ زباں می گردد۔ انکشاف انوار قرآن مجید در باطن عارف ثقل و گرانی می آرد و حقیقت اِنَّا سَنُلْقِيْ عَلَيْكَ قَوْلًا ثَقِيْلًا را واضح می نماید۔

حقیقت صلاۃ

دائرہ
حقیقت صلاۃ

این دائرۂ سوم است از حقائق الٰہیہ۔ درین جا فیض وارد می شود از ذات بحت کہ کمال وسعت بے چونی دارد و منشی حقیقت صلاۃ است بر ہیئت وحدانی سالک۔ در نماز ابواب احسان می کشایند و غایت قرب بے نشان حاصل می شود کہ اَقْرَبُ مَا یَکُوْنُ الْعَبْدُ مِنَ الرَّبِّ بیان آن می کند۔ نماز است کہ معراج مومن آمدہ۔ نماز است کہ چہرۂ مطلوب را می نماید و عاشق را بہ معشوق می رساند۔ نماز است کہ لذت بخش غمگساران است و راحت دہ مشتاقان۔ اَرِحْنِیْ یَا بِلَالُ رمزے است ازان وَقُرَّۃُ عَیْنِیْ فِی الصَّلٰوۃِ بیانے است ازان۔

گر تو خواہی در دو عالم زندگی ! بندگی کن بندگی کن بندگی
کار کن تا مزد یابی بر مزید کاں ترا از بہر ایں کار آفرید

سالکے کہ از حقیقت صلاۃ حظے گرفتہ چوں برائے تکبیر تحریمہ ہر دو دست می بردارد گویا کہ از ہر دو عالم دست می افشاند۔ از نشأتِ دنیوی بر آمدہ در نشأتِ اخروی می درآید۔ در حضور حضرت بے چون خود را می یابد و بہ عرض نیاز مصروف می شود و از خشوع استادہ می ماند و از تحیر بہ رکوع می رود و گاہے از فرط شوق سر بہ زمین می نہد۔

سر در قدمش بردن ہر بار چہ خوش باشد راز دل خود گفتن با یار چہ خوش باشد

باید دانست در حقائق الٰہیہ تا آخر ایں دائرہ سالک را سیر قدمی حاصل است و ازاں پس کہ دائرۂ معبودیت صرفہ است نصیب سالک سیر نظری است۔

در مکتوبے حضرت مجدد قدس سرہٗ می نویسند۔ تنبیہ۔ آں چہ بالا گزشتہ است کہ وصول نظری بالاصالت نصیب حضرت خلیل است و وصول قدمی بالاصالت نصیب حضرت حبیب علیٰ نبینا وعلیہ الصلاۃ والسلام نہ بہ آں معنی است کہ آں جا شہود و مشاہدہ است و یا قدم را آں جا گنجائش است۔ آں جا مور را گنجائش نیست قدم چہ باشد بلکہ دراں جا وصولے است مجہول الکیفیۃ۔ اگر در صورتِ مثالیہ بہ نظر مرتسم گشت وصولِ نظری می گویند۔ و اگر بہ قدم۔ وصولِ قدمی۔ و الّا نظر و قدم ازاں حضرت جلّ شانہٗ ہر دو والہ و حیراں۔ انتہیٰ۔

آنہاکہ زمعبود خبر یافتہ اند — از جملہ کائنات سرتافتہ اند
دریوزہ ہمی کنم زمرداں نظرے — مرداں ہمہ قرب از نظر یافتہ اند

معبودیتِ صرفہ

دائرۂ معبودیتِ صرفہ

ایں دائرۂ چہارم و منزلِ آخر از حقائق الہیہ است۔ ایں جا فیض وارد می شود از ذات بحت کہ معبود صرف است بر ہیئتِ وحدانی سالک۔ ایں جا سیر نظری است ہر قدر تواند سیر کند۔

ما تماشا کناں کوتاہ دست — تو درخت بلند بالائی

احتمالے دارد کہ در معراج شریف چوں آں سرورِ عالمیاں صلی اللہ علیہ وسلم بہ منتہائے مدارجِ قرب رسید و خطابِ قِف یا مُحَمَّدُ فَاِنَّ رَبَّکَ یُصَلِّی صدور یافت آں وقفہ برائے توقفِ سیر قدمی امتیاں باشد کہ بالاحتراز آں برائے ایشاں جائے قدم نہادن نہ ماندہ۔

آنجا کہ عقاب سرنگوں خواھد بود — بالے بنگر کہ پشہ چوں خواھد بود

مدرجِ ہفتم حقائقِ انبیاء علی اصحابہا السلام

حضرت شاہ غلام علی قدس سرہ در ایضاح الطریقہ نوشتہ اند۔ بداں کہ نزد حضرت مجدد رضی اللہ عنہ اول تعین حُبّی است و مرکز آں تعین حب بہ اعتبار محبوبیت و محبیت ممتزج حقیقت محمدی و تعین جسدی آں حضرت صلی اللہ علیہ وسلم است و بہ اعتبارِ محبیت صرفہ حقیقت موسوی است علیہ السلام و محیطِ آں مرکز کہ مثل دائرہ است در صورت مثالی خلت است آں حقیقت ابراہیمی است علیہا السلام۔ الخ۔

حقیقتِ ابراہیمی علی صاحبہا السلام

دائرۂ حقیقتِ ابراہیمی

ایں اول دائرہ است از حقائق انبیاء علیہم السلام کہ آں دائرۂ خلتِ اعلیٰ۔ مقام کثیر البرکات و از بس شگرف است۔ در ینجا فیض وارد می شود

ازذاتِ بحت کہ باخود اُنس و موانست دارد و منشی حقیقتِ ابراہیمی است بر ہیئتِ وُحدانی سالک درین مقام انسِ خاص و خلوت باختصاص بہ حضرتِ ذات پیدا می شود۔ بکمال فضل و کرم و بندہ نوازی ہر کرا خواہند بہ این مقام مشرف می سازند و بہ ذوقِ یارانہ و کیفیتِ خلیلانہ ہر کرا خواہند سرفراز می نمایند۔ ذٰلِكَ فَضْلُ اللّٰهِ يُؤْتِيْهِ مَنْ يَّشَآءُ۔

این سعادت بہ زورِ بازو نیست　　تا نہ بخشد خدائے بخشندہ!

حضرات انبیا علیہم السلام درین مقام تابع حضرت ابراہیم خلیل اللہ علیہ السلام اند چنانچہ اِتَّبِعْ مِلَّةَ اِبْرَاهِيْمَ حَنِيْفًا اشارت است بہ آن۔ کثرتِ صلاۃ ابراہیمی کہ در نماز می خوانند۔ اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلٰى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَّعَلٰى آلِ سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ كَمَا صَلَّيْتَ عَلٰى سَيِّدِنَا اِبْرَاهِيْمَ وَعَلٰى آلِ سَيِّدِنَا اِبْرَاهِيْمَ فِى الْعَالَمِيْنَ اِنَّكَ حَمِيْدٌ مَّجِيْدٌ درین مقام ترقی می بخشد۔

حقیقتِ موسوی علیٰ صاحبہا السّلام

دائرۂ حقیقتِ موسوی

این دائرہ دوم است از حقائقِ انبیا علیہم السّلام کہ آں دائرۂ محبّیت صرف است۔ درین جا فیض وارد می شود از ذاتِ بحت کہ محب خود است و منشی حقیقتِ موسوی است بر ہیئتِ وُحدانی سالک۔

درین مقام باوجود ظہورِ محبّیت شانِ استغنا و بے نیازی نیز ظہور می فرماید و ہمیں سر معلوم می شود آنچہ از حضرت موسیٰ کلیم اللہ علیہ السلام بعض کلمات جرأت آمیز صدور یافتہ۔ درود کلیمی اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلٰى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَّعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَعَلٰى جَمِيْعِ الْاَنْبِيَاءِ وَالْمُرْسَلِيْنَ خُصُوْصًا عَلٰى كَلِيْمِكَ مُوْسٰى وَبَارِكْ وَسَلِّمْ درین مقام ترقی می بخشد۔

حقیقتِ محمدی علیٰ صاحبہا الصّلاۃ والسّلام

دائرہ حقیقتِ محمدی

این دائرہ سوم است از حقائقِ انبیا علیہم السّلام کہ آں دائرۂ محبّیت ممتزجہ با محبوبیت است۔ درین جا فیض وارد می شود از ذاتِ بحت کہ محب و محبوب خود است و منشی حقیقتِ محمدی است بر ہیئتِ وُحدانی سالک۔

دو میم در اسم شریف محمد صلی اللہ علیہ وسلم گویا اشارہ بہ محبیت ومحبوبیت می کنند کہ عبارت ازیں مقام است وبعد از دو میم لفظ حد می ماند کہ بہ معنی منتہی وپایاں است فہو صلی اللہ علیہ وسلم حَدٌّ وَّاَمَدٌ فِی الْمُحِبِّیَّۃِ وَالْمَحْبُوْبِیَّۃِ ۔ وَمَا اَحْسَنَ صَنِیْعَ سَیِّدِنَا حَسَّانَ رَضِیَ اللّٰہُ عَنْہُ فِیْ اِخْرَاجِ اِسْمِہِ الشَّرِیْفِ مِنْ اِسْمِ مَحْمُوْدٍ حَیْثُ یَقُوْلُ ۔

وَشَقَّ لَہٗ مِنْ اِسْمِہٖ لِیُجِلَّہٗ — فَذُو الْعَرْشِ مَحْمُوْدٌ وَّھٰذَا مُحَمَّدٌ

دریں مقام بالخصوص ایں درود شریف ترقیات می بخشد اَللّٰھُمَّ صَلِّ عَلٰی سَیِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَّ آلِہٖ وَاَصْحَابِہٖ اَفْضَلَ صَلَوَاتِکَ عَدَدَ مَعْلُوْمَاتِکَ وَبَارِکْ وَسَلِّمْ ۔

حقیقتِ احمدی علیٰ صاحبہا الصلاۃ والسلام

دائرہ حقیقت احمدی

ایں دائرہ چہارم است از حقائقِ انبیاء علیہم السلام کہ آں دائرہ محبوبیت صرفہ است دریں جا فیض وارد می شود از ذات بحت کہ محبوب خود است ومنشی حقیقتِ احمدی است بر ہیئتِ وحدانی سالک۔ درود شریف آنفا الذکر موجب ترقیات می باشد۔ میمے کہ در اسم شریف احمد است اشارہ بہ مقام محبوبیت می کند وبعد از میم لفظ احد می ماند کہ آں بہ معنی فرد است ای المحبوب صلی اللہ علیہ وسلم فَرْدٌ فِی الْعُبُوْدِیَّۃِ وَالْمَحْبُوْبِیَّۃِ۔ حضرت فریدالدین عطار قدس سرہ اشارۃً بہ ایں معنی چہ خوش دُرِ رغر سفتہ۔ جزاہ اللہ خیر الجزاء۔

بہ معنی بُد مقدم بر ہمہ کس — اگرچہ صورت او آمد از پس
بہ صورت آدم اُورا گر پدر بُد — بہ معنی او پدر۔ آدم پسر بُد
عملہا را بہ حضرت رابطہ اوست — اگر مقبول گردد واسطہ اوست
محمد در شریعت نام اوداں — ولیکن در حقیقت احمدش خواں
بیفگن میم احمد از طریقت — کہ تا نامش بدانی در حقیقت
خدارا در الٰہیت احد خواں — نبی را در عبودیت یکے داں
چو حق اندر خدائی فرد ودانا است — نبی در بندگی بے مثل وہمتا است
یقیں داں تا کہ نشناسی خدارا — نہ دانی قدر وجاہ مصطفارا

تو اوراچو بدانستی تمام است — تراکار دو عالم بانظام است

حضرت شاہ ابو سعید قدس سرہ نوشتہ اند کہ حضرت مجدد رضی اللہ عنہ در جائے تحقیق فرمودہ اند کہ حقیقتِ کعبہ معظمہ بعینہ حقیقتِ احمدی است معنی ایں سخن در فہم قاصر نمی آمد چہ حقیقتِ کعبہ در حقائق الہیہ است و حقیقت احمدی در حقائق انبیاء است پس چہ طور یک حقیقت باشد روزے در حقیقتِ احمدی متوجہ بودم ناگہاں دیدم کہ ظہور حقیقتِ کعبہ معظمہ واقع شد و ندا در داد ند کہ عظمت و کبریائی ہم خاصہ محبوب است و محبوبیت و مسجودیت ہر دو از شیونات آں حضرت است پس در سخن صاحب الطریقہ جائے ریب و تردد نیست۔ الخ۔ فقیر گوید آنچہ حضرتیں قدس اللہ اسرارہما فرمودہ اند قطعًا درست و صواب است کما سیاتی بیانہ فی الدائرۃ الآتیۃ۔

حُبِ صرفہ ذاتیّہ

دائرہ
حب صرفہ ذاتیہ

ایں دائرہ پنجم است از حقائق انبیاء علیہم السلام و از مقامات مخصوصہ حضرت محبوب رب العالمین است صلی اللہ علیہ وسلم۔ دریں جا فیض وارد می شود از ذات بحت کہ منشی دائرہ حبِ صرفہ ذاتیہ است بر ہیئت وحدانی سالک۔ بسببِ قربِ ایں مقام بہ حضرت اطلاق علو و بے رنگی از لوازمہ اوست۔

عنقا شکار کس نہ شود دام باز چیں — کاینجا ہمیشہ باد بدست است دام را

نزد امام الطریقہ حضرت مجدد قدس سرہ تعین اول کہ حضرت لاتعین را شدہ آں تعینِ حب است کما ورد فی الحدیث القدسی کُنْتُ کَنْزًا مَخْفِیًّا فَاَحْبَبْتُ اَنْ اُعْرَفَ فَخَلَقْتُ الْخَلْقَ لِاُعْرَفَ وہماں تعین اول حقیقتِ جنابِ محبوب کبریا است صلی اللہ علیہ وسلم۔ علامہ قسطلانی و علی قاری و دیگر اکابر گفتہ اند۔ از احادیث صحیحہ ایں مضمون ثابت است کہ حق تعالیٰ بہ حبیب خود خطاب کردہ گفتہ۔ اگر تو نمی بودی آسمانہا را پیدا نہ کردمے و خدائی خود را بہ ظہور نہ آوردمے پس معلوم شد مبدأ خلقت وجود باجود آں سرور عالمیان است اول نور پاک آں جناب بہ ظہور رسید و از آں نور بہ ظہور عرش و کرسی و لوح و قلم و آسمانہا و زمینہا و ملائک و جن و انس و تمام کائنات بہ وجود آمدند۔ چنانچہ ارشاد شدہ کُنتُ

نبیاً وآدم بین الروح والجسد۔ آں جناب بدرجۂ اتم مظہر صفات حضرت احدیت گردیدہ حج ازظہور کمال در مخلوقے شدہ فی الحقیقت آں کمال ازکمالات محبوب کبریا است۔ از ظہور ہماں نور حضرت آدم علیہ السلام مسجود ملائک گشت واز تجلیات ہماں نور کعبۂ معظمہ مسجود خلائق گشتہ۔ اَللّٰھُمَّ صَلِّ عَلٰی سَیِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَّعَلٰی اٰلِہٖ وَاَصْحَابِہٖ وَاَھْلِ بَیْتِہٖ اَفْضَلَ صَلَوٰاتِکَ عَدَدَ مَعْلُوْمَاتِکَ وَبَارِکْ وَسَلِّمْ۔ در حقائق انبیاء علیہم السلام تا آخر ایں مقام برائے سالک سیر قدمی تجویز فرمودہ اند و بعد ازیں جائے قدم نہادن نیست۔

لاتعین وحضرت اطلاق جلّ مجدہٗ

دائرہ
لاتعین وحضرت اطلاق
جلّ مجدہٗ

دائرۂ ششم و آخر دائرہ از دوائر حقائق انبیاء علیہم السلام دائرۂ لاتعین است۔ دریں جا فیض وارد می شود از ذات بحت کہ مبرّیٰ و منزّہ است از تعیّنات، بر ہیئت وحدانی سالک۔ دریں مقام قدم بے چارہ عاجز و لنگ ماندہ و نظر حیران و سرگرداں گشتہ۔

اے زدرد خستگاں را بوئے درماں آمدہ
یاد تو مر عاشقاں را راحت جاں آمدہ

صد ہزاراں ہمچو موسیٰ ہست در ہر گوشۂ
ربّ ارنی گو شدہ دیدار جویاں آمدہ

سینہا بینم ز سوز ہجر تو بریاں شدہ
دیدہا بینم ز درد عشق گریاں آمدہ

ایں جا سیر نظری تجویز فرمودہ اند، لیکن در بارگاہ عظمت کبریا نظر بیچارہ حیران و سرگردان ماندہ۔

بہ گوش ہوش بشنو مر صدائے لن ترانی را
کجا طاقت مکانی را کہ بیند لامکانی را

اندریں مواطن مقدسہ تجویز سیر قدمی و سیر نظری نہ بایں معنی است کہ در آنجا نفوذ و شہود است بلکہ بہ ایں معنی است کہ اگر آں مراتب لامکانی را بہ مقامات مکانی در صورت مثالیہ مرتسم آرند، آں سیر را تعبیر بہ سیر قدمی یا سیر نظری خواہند کرد۔ کما مرّ بیانہ۔

باید دانست کہ ہر دائرہ کیفیات خاصہ دارد و آں عبارت از قرب بے نہایت بکیفیات خاصہ است بے نہایت ہیچ صورت نہایت نہ دارد، و آنچہ بہ انتہائے دائرہ گویند بہ اعتبار احوال سالک گویند یعنی حظے کہ سالک را در آں موطن بود بہ تمام رسید۔ سالکان را اندریں مواطن غیر از وجدان نصیبے نیست، کم کسے است کہ بکشف و عیان ممتاز شدہ۔ این است بیان مختصر از سلوک حضرات نقشبندیہ مجددیہ قدس اللہ اسرارہم

رمزے ز مقامات نہایات طیور
گفتم بہ تو گر فہم کنی منطق طیر

تتمہ در بیانِ بعضِ دوائر

باید دانست کہ ایں راہ سلوک از بس مرتب و مستقیم است کہ سالک را بتوفیق اللہ وقوتہ بہ اقرب وقت و بہ احسن وجہ تا مقصود می رساند۔ مثالش آں راہے می تواند شد کہ بہ خطِ مستقیم در زروع و صحاری و غابات و جبال واقع شدہ کہ نہ پیچ و خم دارد و نہ منزلات و معاثر۔ کسے کہ بر چنیں شارع طویل سفری کند ضروری است کہ بس مناظر خلابہ و اشیار کثیرہ بہ یمین و یسارِ خود خواہد دید۔ ہمیں حال سالک است کہ بہ یمیں و یسار ایں راہ در امواجِ بحرِ نور مقاماتِ کثیرہ و نشاناتِ عجیبہ خواہد دید۔ سالک ہوشیار ہماں است کہ در پس تحقیق و تفتیش آں مقامات خود را نہ اندازد۔ چہ اسمار و صفات جل سلطانہ نہایتے نہ دارد کہ بعد از قطع آنہا بہ مقصد اسنی تواند رسید۔ چنانچہ در اول بیانِ مراقبات قدرے ازیں بیاں گزشتہ۔ حضرت شاہ ابوسعید در رسالۂ خود تذکرہ سہ مقامات کردہ اند و محل و قوع آں نیز بیاں کردہ اند دَ اِلَیْكَ بِمَا قَالَهُ بِالْاِخْتِصَارِ۔

۱ دائرۂ سیف قاطع کہ در محاذی ولایت کبری واقع است۔ سیف قاطع ازاں گویند کہ چوں سالک دراں دائرہ قدم می نہد مانند شمشیر برندہ ہستی سالک را نیست و نابود می کند۔

۲ دائرۂ قیومیت ناشی از دائرۂ کمالات اولوالعزم است۔ چہ منصب قیومیت متعلق بہ انبیائے اولوالعزم بودہ است۔ چونکہ علمائے امت مرحومہ بہ منزلۂ انبیائے بنی اسرائیل اند اگر در بنی اسرائیل جماعات انبیا بودہ اند انبیائے اولوالعزم نیز گزشتہ اند۔ خدمت انبیار بنی اسرائیل بہ علمار و اولیائے ایں امت مفوض شدہ است چنانچہ ابدال و اوتاد و قطب و غوث و قیوم را ظہور شدہ۔ وَاللّٰهُ يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مَنْ يَّشَاءُ۔

۳ دائرۂ حقیقت صوم در محاذات دائرۂ حقیقت قرآن کریم واقع است۔

باید دانست کہ اصل مقصود از سلوک تہذیب اخلاق و دوام توجہ بہ مبدا فیاض است۔ کہ بہ پائے استقامت و مثابرہ بر وجہ عاجزی و نیازمندی و اخلاص نقد وقت می تواند شد رَزَقَنِيَ اللّٰهُ وَاِيَّاكَ صِدْقَ الْعَمَلِ وَاِخْلَاصَ النِّيَّةِ وَالتَّوْفِيْقَ لِمَرْضَاتِهِ۔

از کریماں کارہا دشوار نیست

اے زاہد خود بیں کہ نئی محرم راز | چندیں بہ نماز و روزہ خویش مناز
کارت ز نیاز می کشاید نہ نماز | بازیچہ بود نماز بے صدق و نیاز

خاتمہ در بیان بعض فوائد

طریقہ بیعت۔ بیعت بہ معنی عہد کردن و استوار بودن بران است۔ چوں طالب برائے استفادہ نزد شیخے بیاید۔ شیخ را باید اول امتحان او کند۔ صدق و اخلاص او را بسنجد۔ عجز خود ظاہر نماید و معذرت کند۔ اگر بفہمد کہ طالب صادق الارادہ مخلص النیہ است قبول فرماید و اگر امر بہ استخارہ کند بہتر است۔ چوں قصد بیعت نماید طالب را پیش خود دو زانو بنشاند۔ دست او را گرفتہ توبہ بدہد و بہ استغفار خواندن امر کند و معنی استغفار را بفہماند و کلمہ توحید و کلمہ شہادت و کلمہ ایمان را بخواند و طالب نیز بخواند معنی کلمہ ایمان را بیان فرماید تا قرار گیرد کہ ارکان اسلام را بجا آرد۔ در ادائے فرائض و واجبات ہرگز کوتاہی نہ کند۔ از حرام و مکروہ تحریمی خود را دور دارد۔ اکتفا از توبہ بریں قدر نماید و تفصیل را حوالہ بہ مرور ایام نماید۔ و باز تلقین ذکر شریف نماید و التجا بہ بارگاہ بے نیاز رب العزت کند کہ او سبحانہ و تعالیٰ بہ کمال مرحمت خود او را و توبہ او را قبول فرماید و ابواب رحمت بروے بکشاید و باز توجہ بر حال طالب مرعی دارد تا لطائف شریفہ او بہ اسم پاک پروردگار ذاکر گویا گردند۔

طریقہ توجہ بہ طالب۔ شیخ را باید ہنگام توجہ نمودن متوجہ بہ پیران کبار باشد و بہ واسطہ ایشاں از جناب الٰہی طلبگار فتح باب شود۔ حضرات مشائخ ما قدس اللہ اسرارہم و افاض علینا من برکاتہم بہ وقت توجہ طالباں گاہے خود را بہ صورت مرشد خود تصور نمودہ توجہ می نمایند۔ و گاہے خود را از میاں برداشتہ و بہ جائے خود از ائمہ طریقت کسے را تصور کردہ القائے نسبت شریفہ می فرمایند۔ مثلاً خود را بہ جائے حضرت مشکل کشا شاہ نقشبند یا حضرت عبید اللہ احرار یا حضرت مجدد یا حضرت جان جانان مظہر شہید قدس اللہ اسرارہم دانستہ القائے نسبت شریفہ می نمایند و خود را بیش از واسطہ تصور نہ می کنند۔ در عین توجہ متضرع و ملتجی بہ حضرت مبدأ فیاض گشتہ عرض نماید کہ در تمتع و اخذ فیوض و برکات ما ہر دو را شریک ہمدیگر گرداں۔ اگر مرید حاضر نہ باشد صورت مثالی او را پیش خود نشاندہ توجہ فرمایند

فرمود: اندکہ توجہ تاآں وقت فرمایند کہ ذکر شریعت در لطیفۂ طالب سرایت کند کہ بہ قدر صد انفاس یا کم و بیش ازاں می باشد۔

طریقۂ دریافت نمودن احوال لطائف۔ طریقۂ دریافت نمودنِ اثر ذکر شریف در لطیفۂ طالب آں است کہ متوجہ بہ ہماں لطیفۂ شریفۂ خود شود اگر غلبۂ ذکر و استیلاء آں در لطیفۂ خود محسوس کند بداند کہ توجہ اثر نمودہ است و ذکر شریف در لطیفۂ طالب سرایت کردہ است و شکر پروردگار بجا آرد۔

احسان ترا شمار نہ توانم کرد یک شکر تو از ہزار نہ توانم کرد

ونیز برائے کشف انوار باطن بر چشم سالک القائے توجہ می نمایند۔ ایں عاجز گویا احیاناً حضرت پیر و مرشدِ برحق قدس سرہٗ متوجہ بہ چشمان سالک می شدند چوں نظر فیض اثر ایشاں بر چشم سالک می اُفتاد آں بے چارہ تاب دیدن ناوردہ چوں مُرغ بسمل می طپید و کسانے کہ صاحب ظرف و استعداد می بودند از شدت اثر می لرزیدند۔

بہ کدام آئینہ مائلی کہ ازیں واز ان غافلی تو نگاہ دیدۂ بسملی مژہ واکن و بہ کفن درآ

طریقۂ دریافت نمودنِ کیفیاتِ باطن۔ باید کہ اول خود را از نسبت متکیفۂ خود خالی سازد۔ باز بہ صفتِ علمی او تعالیٰ بہ تضرعِ تام متوجہ شود و عرض نماید اے علیم و اے خبیر از کیفیتِ باطنِ ایں شخص مطلع گرداں۔ تکرار ایں ہر دو اسم از زبان در طریقۂ حضراتِ مانیست حضرت مجدد قدس سرہ نوشتہ اند۔ طریقِ ماطریقِ دعوتِ اسمانیست اکابرِ ایں طریقت استہلاک در مُسَمّائے ایں اسما اختیار فرمودہ اند۔ الخ۔ ہمہ تن متوجہ بہ صفتِ علمی پروردگار شود۔ چوں فیضِ صفتِ مذکورہ فائض شود۔ متوجہ بہ باطن آں شخص شود۔ آں زماں ہر چہ از احوال و آثار در باطن خود مشاہدہ کند آں را عکسِ شخصِ مقابل داند ظہور ضیق و قبض و ظلمت و انقباض دلیلِ فسق و فجورِ آں شخص است۔ نور و سرور و اطمینان و جمیعت و انبساط آثارِ صلاح و تقویٰ است۔ از اہلِ چشت حرارت و گرمی و شوق و از اصحاب قادریہ صفاو لمعان و ارباب نقشبندیہ بے خودی و اطمینان مدرک می شود احوالِ سہروردیہ مشابہ بہ احوال نقشبندیہ است۔ و از مجددیاں از اصحاب ولایتِ صغریٰ بر لطیفۂ قلب ذوق و شوق و حرارت و محبت رو می نماید و از اصحاب ولایت کبریٰ بر لطیفۂ نفس اطمینان و استہلاک و اضمحلال ظاہری شود بلکہ تمام بدن را در می گیرد و در دیگر مقامات لطافت و بے رنگی و وسعت

بہ جمیع لطائف محیط می شود کہ از ادراک آں نزدیک است کہ نزدیکان دور باشند تا بہ دوراں چہ رسد فیض نسبت اہل اللہ مثل نور خورشید کہ از روزنے می تابد یا مثل ابر محیط یا شبنم لطیف ظاہر می شود۔

طریقۂ اشراف بر خواطر۔ برائے اشراف بر خاطر کسے باید کہ اول خود را از جمیع خطرات پاک کند چوں در ساحتِ سینہ اثرے ہم از آثار خطرات نہ ماند متوجہ بہ آں شخص شود۔ آں زماں ہر چہ از خیر و شر در خاطر ظہور نماید عکس آں شخص داند۔ شرط اعظم براشرافِ خواطر۔ نفیِ خواطرِ خود است ہر کہ براں قادر است اورا ایں ملکہ حاصل است۔

فقیر گوید عفی اللہ عنہ وَ اَلْحَقَہٗ بِاٰبَائِہٖ الْکَامِلِیْنَ جناب پیر و مرشد برحق قدس سرہٗ را ایں ملکہ بہ وجہِ اتم حق تعالیٰ عنایت کردہ بود۔ ہر وسوسہ را علی الفور می گرفتند و براں متنبہ می فرمودند احیاناً بہ نوعے کہ غیر از صاحب آں وسوسہ دیگرے نہ می فہمید مثلاً ارشاد می کردند افسوس بعض افراد بہ ایں قسم می گویند یا خیال می کنند چنانچہ از جناب رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم مروی است کہ آنجناب نیز بہ ایں قسم تنبیہ فرمودہ اند کہ مَا بَالُ اَقْوَامٍ یَفْعَلُوْنَ کَذَا واحیاناً اظہار فرمودہ بیاں می نمودند۔ گاہے بہ صورت لطف و رحمت و گاہے بہ صورت زجر و توبیخ۔ موافقِ ارشاد اَنْزِلُوا النَّاسَ مَنَازِلَھُمْ۔ کما رواہ مسلم۔ کَیْفَ لَا وَقَدْ قَالَ النَّبِیُّ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ اِتَّقُوْا فِرَاسَۃَ الْمُؤْمِنِ فَاِنَّہٗ یَنْظُرُ بِنُوْرِ اللّٰہِ۔

طریقۂ دریافت احوال صاحب قبر۔ باید کہ پشت بہ قبلہ و رو بہ جانب قبر کردہ در مقابل سینہ بہ نزدیکی قبر بہ حدِ ادب بنشیند و در صورتے کہ اگر جائے بہ قرب آں قبر نہ یابد پس ہر جا کہ تواند بنشیند اولاً چیزے از کلام الٰہی خواندہ ایصال ثواب کند۔ باز از نسبت و کیفیات خود را تہی ساختہ بہ صفت علمی پروردگار متوجہ شود۔ بہ نوعے کہ پیشتر بیاں شدہ۔ چوں فیض اسم مبارک درگیرد متوجہ بہ صاحب قبر گردد۔ آں زماں ہر چہ از آثار سعادت و شقاوت بیند عکس صاحب قبر داند۔

فقیر گوید حضرت پیر و مرشد برحق سیدی الوالد قدس سرہٗ اکثر سورہ **یٰسٓ** بہ کمال تبتل و ترتیل تلاوت می فرمودند و گاہے سورۂ مُلک می خواندند و باز متوجہ می شدند۔ و بعض اوقات دیدہ شدہ کہ بہ راہ رواں بودند۔ استادہ سورۂ فاتحہ و ہر چہار قل می خواندند و ایصال ثواب کردہ و قدرے توقف نمودہ می رفتند۔ روزے در عربہ سوار بودند چوں نزد

چتلی قبر رسیدند کہ در سر کوچہ واقع است و کوچہ بہماں نام مشہور شدہ۔ فرمودند دریں جا ہیچ نسبت معلوم نمی شود از فیض و برکت خالی است۔ فیما بعد فقیر از بعض افراد شنید کہ ایں قبر از حیوانے است کہ کسے آں را دفن کردہ بود۔ و بہ مرورِ ایام جہلا آں را ضریح و مزار ساختند و نسب و سلسلہ نیز فراہم آوردند۔ واللہ اعلم بحقیقۃ الامر۔

طریقۂ استفادہ از صاحب قبر۔ برائے استفادہ از صاحب قبر مناسب است کہ اول سلام بخواند اگر بہ الفاظ ماثورہ باشد بہتر است۔ حضرت سیدی الوالد قدس سرہٗ بہ ایں الفاظ سلام می خواندند اَلسَّلَامُ عَلَیْکُمْ یَا اَھْلَ الدِّیَارِ مِنَ الْمُؤْمِنِیْنَ وَ الْمُسْلِمِیْنَ وَ اِنَّا اِنْ شَآءَ اللّٰہُ بِکُمْ لَلَاحِقُوْنَ اَنْتُمْ سَلَفُنَا وَ نَحْنُ بِالْاَثَرِ نَسْاَلُ اللّٰہَ لَنَا وَ لَکُمُ الْعَافِیَۃَ یَرْحَمُ اللّٰہُ الْمُسْتَقْدِمِیْنَ مِنَّا وَ الْمُسْتَاْخِرِیْنَ اَللّٰھُمَّ اغْفِرْ لِاَھْلِ مَکَّۃَ اَللّٰھُمَّ اغْفِرْ لِاَھْلِ الْمَدِیْنَۃِ اَللّٰھُمَّ اغْفِرْ لِیْ وَ لِوَالِدَیَّ وَارْحَمْھُمَا کَمَا رَبَّیَانِیْ صَغِیْرًا اَللّٰھُمَّ اغْفِرْ لِجَمِیْعِ الْمُؤْمِنِیْنَ وَ الْمُؤْمِنَاتِ وَ الْمُسْلِمِیْنَ وَ الْمُسْلِمَاتِ الْاَحْیَآءِ مِنْھُمْ وَ الْاَمْوَاتِ اِنَّکَ سَمِیْعٌ قَرِیْبٌ مُّجِیْبُ الدَّعْوَاتِ بِرَحْمَتِکَ یَا اَرْحَمَ الرَّاحِمِیْنَ۔

باید کہ سلام استادہ بصورت ادب و خشوع خواند من بعد قبالہ سینۂ صاحب قبر نزد قبر بہ حد ادب بنشیند و از کلام پاک الٰہی آنچہ میسر باشد بخواند قدرے بہ آواز بلند۔ و ایصال ثواب نماید و خود را از نسبت و کیفیت تہی ساختہ سینۂ خود را محاذی سینۂ صاحب قبر تصور کردہ متوجہ شود ہرچہ از آثار و انوار و کیفیات یابد آں را نسبت صاحب قبر داند۔

طریقۂ ازالۂ مرض۔ فاتحہ خواندہ ثوابش بہ ارواح حضرات پیراں رساند۔ باز اسم مبارک یَا شَافِیْ خواندہ متوجہ انوار شریفۂ ایں اسم مبارک گردد چوں فیض اسم مذکور فائض شود توجہ بہ ازالۂ مرض نماید۔ بہ نہجے کہ مریض مقابل باشد و ہمت نمودہ مرض را از بدنِ او جدا نمودہ بسِ پشت او بیندازد۔ و بہ ایں عمل مشغول ماند تا وقتے کہ آثار توجہ ظہور نماید چند روز ایں عمل جاری دارد۔

طریقۂ دیگر برائے ازالۂ مرض۔ آن است کہ مریض را پیش رو نشاندہ بہ قدر یکصد نفس اشتغال بہ نفی و اثبات کند بہ نوعے کہ از لَآ اِلٰہَ انتفائے مرض مراد گیرد و از اِلَّا اللّٰہُ شفا را مراد گیرد۔ یعنی مرض زائل شد و دور شد و جایش شفا گرفت۔

در ازالۂ مرض از نفی و اثبات طریقۂ دیگر از حضرت شہید قدس سرہ منقول است

فرمودہ اند کہ در صورت نفی و اثبات با نفسے کہ اندروں می رود عوارض جسمانی مریض تصور نماید
کہ از بدن او جدا می شود و با نفسے کہ بیروں می آید تصور نماید کہ عوارض معہودہ از اندرون
سلب کنندہ با نفس او بروئے زمین می افتد تا سلب کنند متاثر و متاذی نہ گردد۔

از مقایسہ امراض جسمانی طریقہ سلب امراض روحانی نیز مُبَیّن گشت و طریقہ
سلب نسبت و رفع قبض و برائے بسط نیز ہمچنیں است۔ البتہ در سلب کردن
نسبت کسے یا در صورت رفع کردن قبض در صورتے کہ از حضرت مظہر شہید قدس
سرہٗ منقول شدہ است در نفسے کہ بیرون می آید تصور نمودن انداختن نسبتِ مسلوبہ یا قبض
بر روئے زمیں لازم نیست۔ چہ خود متاذی نہ خواہد شد۔ و در صورت اول کہ بہ صفتے از صفات
پروردگار متوجہ شدن است پس برائے سلب نسبت و برائے رفع قبض بہ اسم شریف
یا قابض و برائے بسط بہ اسم شریف یا باسط متوجہ شدن است و ہمچناں برائے قہر اعداء بہ
یا قاھر و برائے نصرت بہ یا ناصر و برائے امور دیگر بہ اسماء شریفہ دیگر کہ ملائم آں امر
باشد متوجہ شدن است۔

و اگر خواہد کہ از آثار توبہ و صلاح و تقوی و پرہیزگاری در باطن عزیزے افاضہ
نماید پس آں عزیز را پیش خود بنشاند اگر آں عزیز حاضر است و الّا صورتِ مثالیش را
پیش روئے خود تصور دارد و آنچہ از آثار توبہ و صلاح در باطن پیدا می شود آں کیفیت را
در باطن آں عزیز القا نماید۔ در چند صحبت انشاء اللہ اثر ظاہر خواہد شد و اگر استعجال تاثیر
مطلوب بود پس ہر وقت ایں کیفیت را در تصور دارد و بہتر آں است کہ اول در سلب
اوصاف ذمیمہ توجہ بر گمارد و بہ اسم شریف یا قابض متوجہ شدہ رذائل را دور کند و باز در
القائے آثار اوصافِ حسنہ توجہ خود را مبذول کند کہ ایں طریق سریع التاثیر است و بر ہمیں
نہج برائے جلبِ منفعت یا دفع مضرت یا غیر آں کہ حصول یا دفع آں مطلوب بود ہمت
بر گمارد ان شاء اللہ تعالیٰ موفق شدہ بہ مطلوب خواہد رسید۔

حضرت شاہ غلام علی قدس سرہٗ در مکتوب نودم نوشتہ اند۔ بدانکہ از کلام
اکابر متقدمین ایں طریقہ شریفہ قدس اللہ اسرارہم بکمال عبارت از رسوخ ملکہ حضور و حصول
فنا و بقا معلوم می شود و می فرمایند آخر کار انتظار است پس اگر طالب بہ دوام حضور و وسعت
نسبت قلبی مشرف شود و حضور جہات ستہ را احاطہ نماید و توجہے باشد بے کیف و بر ہمیں

بس نمودہ پرداخت آں نماید بہ درجات حضور کہ بیان کردہ شد البتہ بہ سد واز دوستان خدا است مستغرق دریائے وحدت وقابل اجازت طریقہ امادر طریقۂ علیہ مجددیہ تا بہ فنائے نفس وکمالات ولایت کبری نہ رسد اجازت مطلقہ نہ می شود ودر فنائے قلبی خطرہ از دل برود اما از دماغ ریزاں شود وبعد فنائے نفس از دماغ نیز منتفی گردد وبعد ازاں در ادراک خطرہ کہ از کجامی آید حیرت است انتفائے خطرہ از دل ودماغ پیش ارباب عقل معقول نیست لیکن طریقۂ دوستان خدا ورائے نظر وعقل است۔ الخ۔ ونوشتہ اند۔ از اجلۂ واقعات رویت باری تعالیٰ وزیارت آں حضرت صلی اللہ علیہ والہ وسلم اگر از شائبۂ وہم و خیال مبرا باشد۔ وجہ اشتباہ حقیقت بہ موہوم آں کہ لمعان انوار ذکر یا محبت واخلاص یا مناسبت استعداد بہ جناب آں حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یا رضائے مرشد یا نسبت باطنی او یا کثرت درود یا خواندن بعضے اسماء یا احیار سنت یا ترک بدعت یا خدمت سادات یا توغل بہ علم حدیث بہ صورت آں حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم متصور می شود۔ پندارد کہ بہ شرف زیارت مشرف شدہ است وآں چناں نیست بلکہ بہ نمے ازاں دریائے رحمت سیراب شدہ۔ ازیں است کہ بہ صورت مختلفہ آں حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم رامی بیند۔ اگر صورت مبارک کہ در مدینۂ منورہ موجود است وصاحب شمائل آں را بیان نمودہ بیند البتہ سعادتے است بزرگ وموجب ترقی در باطن وازدیاد توفیق می شود۔ والاّ اول بہ وہم وخیال خوش می شود۔ الخ۔

بود در جہاں ہر کسے را خیالے　　مرا از ہمہ خوش خیالِ محمّد
بہ رُوئے زمیں گشتہ سلطانِ عالم　　ہر آں کو بود پائے مالِ محمّد

ودر مکتوب نود وپنجم نوشتہ اند۔ بہ ذکر لَآ اِلٰہَ اِلَّا اللّٰہ وصد دم بار محمد رسول اللہ عروج وجذبہ حاصل می شود اگر بعد چند بار محمد رسول اللہ گوید عروج ونزول درمی یابد واگر تمام کلمہ بخواند جملہ نزول می شود۔ در کثرت اسم جذبہ می آید واز کثرت تہلیل فنا دست دہد خواطر آرند کم گردد واز کثرت درود خوابہائے نیک می بیند واز کثرت تلاوت انوار بسیار می شود واز کثرت نماز تضرع دست دہد۔ الخ۔

یارب دل پاک وجان آگاہم دہ　　آہ شب وگریۂ سحرگاہم دہ
در راہ خود اول زخودم بے خود کن　　بے خود چو شدم زخود بہ خود راہم دہ

ودر مکتوب ہشتاد ودیم نسبت بہ مراقبات لطائف خمسہ نوشتہ اند۔ ودر ہر لطیفہ توجہ بہ حضرت محمد مصطفےٰ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم برائے آن است کہ مناسبتے والتفاتے ازاں حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ظاہر شود ومرا ناگوار می آید کہ توجہ بہ غیر آں حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کردہ شود اگرچہ ایمان ویقین بہ حضرات انبیا علیہم السلام حاصل است لیک در وحدت توجہ کہ اصل ایں راہ است قصورے می آید ومشائخ را رحمۃ اللہ علیہم مثل عینک تصور نمودہ بہ آں حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم وحضرت حق سبحانہٗ متوجہ باشند۔ ودر ہر امر نیت متابعت آں سرور صلی اللہ علیہ وسلم ضرور است در ہر امر وہر عمل کہ ازاں حضرت بہ امت رسیدہ است از فرض ونفل توجہ بہ آں حضرت باید نمود کہ آں حضرت مبدأ العمل اند۔ ودر خوراک خوردن گوشت وسرکہ وکدو وشیرینی وخربزہ وتربوز آں چہ خوردہ می شود نیز توجہ بہ جناب مبارک باید کرد کہ آں حضرت فرمودہ وکردہ اند تا عنایت از جناب آں حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در رسد ومنصبغ بہ انوار اتباع فرماید۔ الخ۔

ہر قوم راست راہے دینے وقبلہ گاہے ۔۔۔ من قبلہ راست کردم بر سمت کج کلاہے

باید دانست ظہور تمام تاثیرات کہ در خاتمہ بیان شدہ ونمود ہر گونہ تصرفات بدون حصول دولت فنا وبقا دست نمی دہد۔ واز متوسطان ایں راہ ایں گونہ تصرفات بیشتر بہ ظہور می رسد منتہیان در صدد چنیں امور نمی باشند چہ التفات ایشاں بہ امور کونیہ نیست ایشاں بہ مقام رضا رسیدہ اند وبہ مشاہدات انوار وتجلیات ذاتیہ مشرف شدہ اند۔

آں را کہ در سرائے نگارے است فارغ است ۔۔۔ از باغ وبوستان وتماشائے لالہ زار

منتہی مثل مبتدی است اما فرق ایں قدر است کہ مبتدی ازیں امور واقفیت نہ دارد ونہ بریں امور قدرت دارد ومنتہی باوجود واقفیت وقدرت بہ ایں امور خسیسہ سر فرو نمی آرد واشتغال بہ امور یقینیہ دارد ایں بزرگواراں توجہ بہ نسبت چنیں امور تضییع اوقات می شمارند۔ رضائے ایشاں در رضائے پروردگار است کارے کہ ایشاں را منظور می باشد او سبحانہٗ وتعالیٰ بہ فضل وکرم خود بے آں کہ ایشاں توجہ والتفات فرمایند۔ آں کار را بہ انجام می رساند چنانچہ آں سرور عالمیاں صلی اللہ علیہ وسلم ازیں کیفیت خبر دادہ اند۔ روی الترمذی عن ابی ہریرۃ رضی اللہ عنہ اَنَّہٗ قَالَ قَالَ رَسُوْلُ اللّٰہِ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ یَقُوْلُ اللّٰہُ عَزَّ وَجَلَّ یَا ابْنَ آدَمَ تَفَرَّغْ لِعِبَادَتِیْ اَمْلَأْ صَدْرَکَ غِنًی وَّاَسُدَّ فَقْرَکَ

وَاِن لَا تَفعَل مَلَأتُ یَدَکَ شُغلًا وَلَم اَسُدَّ فَقرَکَ ۔

آنہا کہ ہمے دہند از دیدہ نشاں — در عین تحیر اند و در بحر گماں
سرّے است نہاں ز دیدۂ عالمیاں — آں را کہ نمودند بہ بستند زباں

شجرہ شریفہ نقشبندیہ مجددیہ مظہریہ خیریہ

الٰہی بہ نامت چہ نامے است آں — کلیدِ درِ رحمتِ بے کراں
الٰہی بہ سردارِ کُل کائنات — جنابِ محمد علیہ الصّلات
الٰہی بہ آں کانِ صدق و صفا — ابوبکر صدیق رمزِ وفا
الٰہی بہ سلمانِ خیر و صفی — کہ شد داخلِ آلِ پاکِ نبی
الٰہی بہ قاسم امامِ طریق — منارِ ہدیٰ نورِ چشمِ عتیق
الٰہی بہ آں جعفرِ ذی نسب — کہ وے راست صادق مبارک لقب
الٰہی بہ آں محوِ انوارِ دید — شہِ عارفاں حضرتِ بایزید
الٰہی بہ شربِ شہِ بوالحسن — کہ سرشار بد از شرابِ کہن
الٰہی بہ دانائے رمزِ خفی — بہ مُلکِ بقا نیّرے بوعلی
الٰہی بہ آں یوسفِ پر ضیا — کہ ہمداں از و گشت ملکِ صفا
الٰہی بہ آں خواجۂ خواجگاں — شہِ عبد خالق امامِ جہاں
الٰہی بہ آں عارفِ بے مثال — کز و ریوگر شد محطّ الرجال
الٰہی بہ محمود عالی مقام — کہ انجیر فغنہ از و یافت نام
الٰہی بہ خواجہ عزیزاں علی — ز کویش بخیزد ہزاراں ولی
الٰہی بہ بابائے روشن ضمیر — محمد بہ سماس بدرِ منیر
الٰہی بہ آں شہسوارِ کمال — بہ سوخار سید امیرِ کلال
الٰہی بہ داروئے ہر دردمند — امام الطریقہ شہ نقشبند
الٰہی بہ عطار دیں را علا — معطّر از و گشت بزمِ صفا
الٰہی بہ یعقوب دانائے راز — کز و چرخ شد بر فلک سرفراز

الٰہی بہ احرار عرفاں پناہ — زہے ناصرِ دیں عُبَیدِ اِلٰہ
الٰہی بہ زاھد محمد ولی — کہ بُد واقفِ رمزہائے خفی
الٰہی بہ آں کاملِ بے نظیر — محمد بہ درویش گشتہ شہیر
الٰہی بہ آں مرشدِ خاص وعام — بہ خواجہ کہ امکنگ دارد مقام
الٰہی بہ آں فانیِ بحرِ نور — کہ باقی است مشہور نزدیک ودُور
الٰہی بہ آں شیخ احمد ہُمام — مُجدِدِ ز الفِ دوم شد امام
الٰہی بہ معصوم والا تبار — عجب زیب بخشید آخر بہ کار
الٰہی بہ آں سیفِ دُنیا و دیں — طراوت ازو یافت شرعِ متین
الٰہی بہ آں سیّدِ پاک ذات — چہ نورِ محمد ستودہ صفات
الٰہی بہ آں طائرِ لا مکاں — حبیبِ اِلٰہ مظہرِ جانِ جہاں
الٰہی بہ آں عَبدِ اَللہ ولی — مُلقّب بہ شاہِ غلامِ علی
الٰہی بہ اخلاصِ آں بُوسعید — کہ شد غرقِ انوار در روزِ عید
الٰہی بہ نبرِ وے عالی ہمم — شد احمد سعید آں امامِ حرم
الٰہی بہ اسرارِ صاحب نظر — کہ وے نام دارد محمد عمر
الٰہی بہ غوّاصِ بحرِ یقیں — ابوالخیر عبداِلٰہ محی دیں
الٰہی بہ ایں پاک مردانِ خویش — کہ بودند از عشقِ تو سینہ ریش
دلِ بوالحسن زید را رہنما — ز لطفت درِ فیض بروے کشا
مبیں سُوئے اعمالِ ناگفتہ حال — ببیں رحمتت را توائے ذوالجلال
وِلائے کہ دارد بہ خاصانِ تو — بیامرز یک زعصیانِ او
دلِ تیرہ اش را تو پرنور کُن — زجامِ مے عشق مخمور کُن
بہ یمن ظلال و بہ نورِ صفات — رسد تا مجالِ تجلّی ذات
چُناں مست گردد در اوجِ حضور — کہ از بے شعوری نہ ماند شعور

حق تعالیٰ جلّ مجدہٗ حضرات مشائخ قدس اللہ اسرارہم را اجرِ بے غایت عنایت فرماید کہ چہ راہِ احسن واجمل واسہل برائے مادون ہمتاں تجویز فرمودہ اند کہ ہزاراں ہزار افراد در اندک زمانے ازاں راہ بہ کعبۂ مقصود رسیدہ دامنہائے خود را از خوشہائے مراد پر ساختہ راحتِ ابدی یافتہ اند

روئے خود مالم بہ عجز و افتقار | دائما بر آستانِ این کبار
خوشہ چینِ خرمنِ اہلِ دلم | خاک پائے رہ روانِ کاملم
۱۰. از قبولِ حضرتِ صاحب کمال | بر ترم از ہر چہ اندیشہ خیال

وَهٰذَا آخِرُ مَا قَصَدْتُ اِيْرَادَهٗ فِيْ هٰذَا الْكِتَابِ۔ چوں فقیر از تسوید و تبییض این رسالہ شریفہ فراغت یافت تاریخ تالیفش را نظم کردہ گفت۔

چو یافت زید فراغ از رسالہ عرفاں | بہ عونِ مبدأ اَفیاضِ ذُوالمنن رحماں
چہ خوش سروش بگفت ایں نوید تاریخی | زہے مدارجِ خیر و مناہجِ لمعاں

۱ ۳ ھ ۷ ۶

وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ حَمْدًا كَثِيْرًا اَوَّلًا وَّآخِرًا وَالصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ دَائِمًا وَّاَبَدًا اَبَدًا عَلٰى سَيِّدِنَا وَسَنَدِنَا وَوَسِيْلَتِنَا مُحَمَّدٍ وَّعَلٰى اٰلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَاَهْلِ بَيْتِهٖ وَذُرِّيَّتِهٖ وَمَنْ تَبِعَهُمْ بِاِحْسَانٍ اِلٰى يَوْمِ الدِّيْنِ۔

پنجشنبہ ۲۹ جمادی الآخرہ سنہ ۱۳۷۶ھ ۳۱ جنوری سنہ ۱۹۵۷ء

قطعاتِ تاریخ تالیف و طبع ایں رسالہ شریفہ

جناب برادرِ محترم و ابن حضرت العم المکرم صاحبِ المعرفت والفضل والکمال حضرت محمد ابو سعید مجددی مُدظلہٗ فرزند اصغر حضرت شاہ محمد معصوم قدس اللہ سرہ العزیز۔

رسالہ کہ ازاں بوئے معرفت آید | چو دیدمش پئے طلاب رہنما گفتم
مرتبش خلفِ حضرتِ ابوالخیر است | زبہرِ علم و عمل زید باصفا گفتم
سعید خواست کہ تاریخ طبع او گردد | چہ خوش مناہجِ سیر و فا بجا گفتم

۱ ۳ ھ ۷ ۶

از برادر زادہ عزیز فاضل حافظ قاری عبدالحمید مجددی سلمہ اللہ تعالیٰ
فرزند حضرت برادر محترم سابق الذکر

تَالِيْفُ زَيْدٍ كَضَوْءِ الْفَجْرِ يَأْتَلِقُ | فِيْهِ الْهُدٰى وَبِهِ الْاَسْرَارُ تَنْبَثِقُ
(مَنَاهِجُ السَّيْرِ) مِنْ سِرِّ تُعَلِّمُنَا | كَيْفَ الْقُلُوْبُ بِذِكْرِ اللّٰهِ تَعْتَلِقُ